

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ СЕМЕНА КУЗНЕЦЯ

З. Ф. Петряєва
Г. А. Іващенко

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчально-практичний посібник

Харків
ХНЕУ ім. С. Кузнеця
2017

УДК 657.6:658:338.246(075.034)

ПЗ0

Рецензенти: завідувач кафедри обліку і аудиту Житомирського державного технологічного університету, д-р екон. наук, професор *С. Ф. Легенчук*; канд. екон. наук, доцент кафедри економічного аналізу та обліку Національного технічного університету "Харківський політехнічний інститут" *І. А. Юр'єва*.

Рекомендовано до видання рішенням вченої ради Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця.

Протокол № 8 від 22.05.2017 р.

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Авторський колектив: д-р екон. наук, професор І. П. Отенко – розділи 1 і 2; канд. екон. наук, доцент Г. А. Іващенко – вступ, розділи 3 – 7, додатки.

Петряєва З. Ф.

ПЗ0 Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки : навчально-практичний посібник [Електронний ресурс] / З. Ф. Петряєва, Г. А. Іващенко. – Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. – 242 с.

ISBN 978-966-676-684-0

Розкрито теоретико-методичні основи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки, надано його методичний інструментарій; виявлено особливості ведення "чорної" бухгалтерії на підприємстві; розроблено інформаційно-аналітичне забезпечення перевірки надійності контрагентів; розкрито особливості виявлення шахрайства з фінансовою звітністю; надано технологію перевірки достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності; подано методику запобігання фальсифікації даних бухгалтерського обліку. Практичне використання запропонованих методичних підходів дозволить об'єктивно оцінити рівень економічної безпеки організації, галузі, регіону та країни; виявити та запобігти шахрайству в організації.

Рекомендовано для студентів економічних спеціальностей.

УДК 657.6:658:338.246(075.034)

© З. Ф. Петряєва, Г. А. Іващенко, 2017

© Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, 2017

ISBN 978-966-676-684-0

Вступ

У ринкових умовах господарювання підприємство як відкрита система функціонує у складному, нестабільному та динамічному зовнішньому середовищі, зміни якого супроводжуються постійним посиленням конкуренції, прискореним розвитком технологій обумовлюють актуалізацію задачі виживання підприємства на ринку як суб'єкта господарювання. На перший план виводяться кількісні та якісні властивості підприємства щодо здатності до самовиживання та забезпечення розвитку в умовах дестабілізуючої дії непередбачуваних та важкопрогнозованих зовнішніх і внутрішніх факторів. Здатність підприємства до своєчасного виконання антикризових заходів, ефективного функціонування та динамічного розвитку є індикатором економічної безпеки підприємства. Тому обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки є надзвичайно актуальною проблемою, яка потребує вирішення та перебуває у просторі підвищеної уваги вітчизняних і закордонних науковців та спеціалістів з фінансово-економічної безпеки.

Метою навчальної дисципліни "Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки" є отримання знань про використання теоретико-методичних основ обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки для формування навичок розроблення практичних рекомендацій щодо виявлення загроз, зниження ризиків та розроблення антикризових заходів на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Завдання навчальної дисципліни "Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки":

концептуальна постановка завдання обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки;

формування обліково-аналітичної інформації для забезпечення економічної безпеки;

використання методичного інструментарію обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки;

обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки організації;

формування системи показників, яка найбільш оптимально характеризує економічну безпеку;

виявлення стимулюючих або загрожуючих чинників;

оцінювання ризиків та ймовірності банкрутства підприємства;

перевірка фінансових та виробничих можливостей потенційних контрагентів;

оцінювання та діагностика фінансово-економічного стану та фінансово-економічної стійкості організації;

оцінювання та аналіз стану економічної безпеки;

перевірка достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

аналіз схем шахрайства з даними бухгалтерського обліку;

проведення внутрішньогосподарського контролю в управлінні дебіторською та кредиторською заборгованістю підприємства;

розроблення комплексу рекомендацій для зниження ризиків підприємства та розроблення антикризових заходів.

Предметом навчальної дисципліни є обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки.

Об'єктом вивчення навчальної дисципліни є економічна безпека соціально-економічних систем різного призначення та рівня ієрархії.

Необхідною навчальною базою навчальної дисципліни є засвоєння знань з попередніх навчальних дисциплін "Аналіз господарської діяльності", "Бухгалтерський облік", "Статистика", "Вища математика", "Менеджмент", "Економіка підприємства", "Макроекономіка", "Мікроекономіка".

Після опанування навчальної дисципліни студенти повинні:

знати:

категоріальний апарат навчальної дисципліни;

теоретичні основи щодо управління економічним станом підприємства;

основні методи оцінювання стану економічної безпеки підприємства;

технологію оцінювання та аналізу економічної безпеки; основні особливості формування служби економічної безпеки на вітчизняних підприємствах;

світовий досвід у боротьбі з фальсифікацією фінансової звітності; світові тенденції забезпечення економічної безпеки;

методичний інструментарій обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки;

особливості обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях;

інформаційні джерела обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки;

методи виявлення ознак викривлень і помилок у фінансовій звітності;

методи боротьби з фальсифікацією фінансової звітності організації;
особливості проведення службового розслідування на основі виявлених викривлень даних бухгалтерського обліку;

ВМІТИ:

володіти навичками після опанування навчальної дисципліни "Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки":

виявляти інформаційні джерела обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки;

обирати показники для проведення оцінювання економічної безпеки;
адекватно використовувати методичний інструментарій обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки;

проводити оцінювання та аналіз економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівнях;

проводити перевірку фінансових та виробничих можливостей потенційних контрагентів;

проводити оцінювання та діагностику фінансово-економічного стану та фінансово-економічної стійкості організації;

здійснювати перевірку достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

попереджувати фальсифікацію фінансової звітності організації;

відрізняти ненавмисні помилки від навмисних викривлень у фінансовій звітності організації;

здійснювати вибір методу боротьби з фальсифікацією фінансової звітності;

проводити внутрішньогосподарський контроль в управлінні дебіторською та кредиторською заборгованістю;

проводити службове розслідування на основі виявлених викривлень даних бухгалтерського обліку;

ВОЛОДІТИ:

технологією оцінювання та аналізу економічної безпеки;

навичками перевірки надійності потенційних контрагентів;

навичками використання методичного інструментарію обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки;

навичками проведення перевірки достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності;

навичками запобігання фальсифікації фінансової звітності.

Розділ 1

Теоретичні основи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки

1.1. Обліково-аналітична інформація як визначальний чинник забезпечення економічної безпеки

У сучасних умовах інформація є основою будь-якого бізнесу, вона сприяє належному оцінюванню умов бізнес-середовища, визначенню мети і завдання майбутньої діяльності та пошуку нових способів та шляхів їх вирішення. Інформація є одним із головних чинників, який характеризує рівень безпеки підприємницької діяльності. Більш висока інформованість дає можливість мінімізувати ризики та створити конкурентну перевагу (за умови, що інформація достовірна).

У перекладі з латинської "інформація" – це повідомлення про будь-який факт, явище, роз'яснення чогось [1]. Економічна безпека бізнесу під інформацією передбачає певний набір даних про фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, які є основою прийняття управлінських рішень щодо окремих аспектів його безпечного функціонування та динамічного розвитку.

Важлива роль у складі інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства надається обліково-аналітичній інформації, яка містить економічні відомості про осіб, факти, явища та процеси, що відбуваються у будь-якому господарюючому суб'єкті, отримані в результаті обліку, аналізу і синтезу. *Обліково-аналітична інформація є інформаційним ресурсом управління системою економічної безпеки підприємства. Вона утворюється під час взаємодії трьох функцій управління: обліку, аналізу та синтезу. При цьому облік – це база для аналізу, а результати аналізу, у свою чергу, є основою для проведення синтезу та надання відомостей потенційному користувачеві цієї інформації.*

Обліково-аналітична інформація у системі економічної безпеки підприємства, як зазначають Л. В. Попова та І. О. Маслової, базується на обліковій (бухгалтерській) інформації, до якої входять оперативні дані, а також статистична інформація, що поряд із бухгалтерськими даними використовується для аналізу [6]. Визначення поняття "обліково-аналітична

інформація" розкривається за допомогою понять "облікова інформація" та "аналітична інформація".

Облікова інформація, згідно з національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку, – це інформація про стан, структуру та рух майна організації і джерела його утворення, господарські процеси та результати фінансової та виробничо-господарської діяльності організації [7].

Залежно від вимог, що пред'являються до облікової інформації, вона може мати різні комбінації характерних їй властивостей і відрізнятися деякими особливостями. Якщо говорити про систему економічної безпеки підприємства, то найбільш важливим в даному випадку є розмежування облікової інформації по відношенню до її відкритості та основних користувачів на інформацію фінансового обліку, яка узагальнюється у фінансовій звітності, та інформацію управлінського обліку, що фіксується у внутрішній звітності підприємства. Такий поділ потрібно створювати в першу чергу для посилення вимог до забезпечення збереження комерційної таємниці діяльності підприємства.

Відповідно до національних стандартів бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності головною метою надання інформації фінансового обліку є забезпечення користувачів відкритою, правдивою та повною інформацією щодо фінансового стану та результатів діяльності підприємства [7]. Для прийняття економічно обґрунтованих управлінських рішень у сфері економічної безпеки щодо співпраці з окремими контрагентами саме така інформація необхідна широкому колу зовнішніх користувачів.

Дані фінансового обліку відображають ретроспективну інформацію про події та операції, що відбулися, тобто такі, на які вже неможливо вплинути і будь-яким чином змінити їхній хід та наслідки. Для уникнення можливості заподіяння шкоди фінансовим, матеріальним, інтелектуальним і інформаційним ресурсам суб'єкта господарювання потрібна релевантна інформація, на основі якої здійснюються спостереження за поточною ситуацією та передбачаються наслідки фінансово-господарської діяльності в майбутньому.

Релевантна або майбутня (прогностична) інформація може бути змінена під впливом деяких управлінських рішень. Саме таку інформацію надає управлінський (внутрішньогосподарський) облік. Треба особисто

відзначити, що дані управлінського обліку мають закритий характер не лише для зовнішніх користувачів інформації, але й для персоналу самого підприємства (навіть тоді, коли цей персонал не має прямого відношення до вирішення тієї чи іншої проблеми, що значно підвищує конфіденційність інформації).

Використання принципів управлінського обліку під час підготовки облікової інформації передбачає зміну функціональної спрямованості цієї інформації, перетворюючи її з інструменту, що фіксує події та явища, на інструмент активного впливу на економічну діяльність організації з метою "запобігання негативним результатам господарської діяльності організації і виявлення внутрішньогосподарських резервів забезпечення її фінансової стійкості" [8]. Таке бачення облікової інформації вимагає визначення місця та ролі цього чиннику серед інших позитивних чинників забезпечення економічної безпеки організації та його впливу на захист організації від дії руйнівних сил.

Під аналітичною інформацією відповідно до теорії аналізу господарської діяльності розуміють відомості про забезпеченість і використання ресурсів підприємства та ефективну організацію його процесів [9]. Аналітичні дані є основою для економічного обґрунтування тактичних та стратегічних управлінських рішень в сфері економічної безпеки підприємства.

Формування аналітичної інформації відбувається на основі даних фінансового та управлінського обліку, а також інформації, яка взята завдяки додатковим джерелам, серед яких найбільш поширеними є:

видання центральних та регіональних органів управління статистики України. До їх складу входять середньогалузеві показники за окремими напрямками діяльності;

періодичні офіційні видання державних органів та структур, видання Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку, відомчі збірники, що містять інформацію про фінансові та економічні показники;

офіційні сайти державних структур, комітетів та міністерств, які повідомляють про річну фінансову звітність тощо.

Джерела інформації бувають внутрішні і зовнішні. У свою чергу, зовнішня інформаційна система, яка забезпечує належний рівень економічної безпеки, ділиться на чотири основні групи:

1. Показники загального розвитку країни. Ці показники (макроекономічного та галузевого розвитку) визначаються за даними державної

статистики. Під час прийняття стратегічних рішень в економічній безпеці (стратегія захисту економічних інтересів різних загроз, визначення перспективних цілей для економічної безпеки), у моніторингу навколишнього середовища компанії ці показники мають важливе значення.

2. Показники, що характеризують діяльність контрагентів і конкурентів. Такі показники застосовуються для прийняття управлінських рішень, пов'язаних із захистом фінансових і економічних інтересів за умови наявності зовнішніх загроз. Джерелами визначення показників цієї групи є публічні фінансові звіти, рейтинги ключових показників ефективності діяльності ("Банки", "Страхові компанії"), платні бізнес-довідки, що надають інформаційні компанії. Формування цих показників здійснюється в таких блоках: "Банки", "Інвестиційні компанії і фонди", "Страхові компанії", "Постачальники", "Покупці", "Конкуренти". Показники кожного блоку обумовлені конкретними завданнями забезпечення функціонування економічної безпеки.

3. Показники фінансового ринку. Вони використовуються для залучення кредитів, здійснення короткострокових інвестицій, управлінських рішень під час формування портфеля довгострокових фінансових вкладень і деяких інших аспектів економічної безпеки. Визначення показників цієї групи ґрунтується на публікаціях валютної і фондової бірж, комерційних періодичних видань, а також відповідних електронних джерел інформації. Показники, що входять до складу цієї групи діляться на три категорії, які характеризують стан окремих сегментів фондових, кредитних і валютних ринків.

4. Нормативно-регулюючі показники. Вони враховуються під час підготовки рішень, пов'язаних з особливостями державного регулювання фінансово-господарської діяльності. Джерелами цієї групи показників є правові акти, прийняті різними державними органами [10].

Систему внутрішньої інформації про результати діяльності для забезпечення належного функціонування економічної безпеки можна розподілити на три групи:

1. Показники фінансової звітності суб'єкта господарювання, які застосовуються у фінансовому аналізі, плануванні, під час розроблення стратегії і основних аспектів політики економічної безпеки з метою надати найбільш повне уявлення про фінансово-економічну діяльність підприємства. Вони найбільш поширено використовуються внутрішніми і зовнішніми користувачами.

2. Показники управлінського обліку підприємства. Як правило, ці показники формуються в аспекті: сегментів ринку підприємств і груп клієнтів, видів діяльності підприємства, центрів відповідальності (центри витрат, доходів, прибутку та інвестицій). Вони використовуються для поточного та оперативного управління практично всіма аспектами загальної економічної безпеки суб'єкта господарювання і відображають інформацію про суму і склад доходів і витрат, про обсяги діяльності.

3. Нормативно-планові показники пов'язані з розвитком підприємства в економічній і фінансовій сферах діяльності. Вони використовуються в поточному й оперативному управлінні під час забезпечення економічної безпеки і розраховуються безпосередньо на підприємстві в аспекті таких блоків:

а) внутрішні нормативи, що регулюють фінансово-економічний розвиток підприємства (наприклад, нормативи співвідношення вартості окремих видів активів, структури капіталу, нормативи використання окремих видів ресурсів);

б) система планових показників фінансово-господарської діяльності підприємства, яка містить набір показників операційних і фінансових бюджетів усіх видів.

Створення раціонального потоку бухгалтерської та аналітичної інформації в системі економічної безпеки засновано на певних принципах, серед яких основними є: підвищення коефіцієнту достовірності інформації; об'єктивність процесів фінансово-господарської діяльності; єдність інформації, що надходить з різних джерел; своєчасність інформації; виявлення інформаційних потреб і найбільш ефективні способи їх задоволення [10].

Надійність є важливою якісною характеристикою облікової та аналітичної інформації, яка вважається надійною, якщо вона не містить помилок матеріалу і є неупередженою. При цьому користувачі можуть покладатися на неї настільки, наскільки вона відображає очікуваний або реальний стан справ в організації. Це знижує ступінь ризику внутрішніх і зовнішніх загроз для економічної безпеки.

На жаль, як показує досвід багатьох українських бухгалтерів і фінансових менеджерів, у своїй практиці вони враховують інтереси керівництва і створюють недостовірні звіти. Таким чином, вони спотворюють дані про реальний фінансовий стан підприємства. Це вводить в оману, що є одною з найсерйозніших загроз для економічної безпеки контрагентів, які співпрацюють з ними.

Навмисне маніпулювання даними фінансової звітності в країні визначило напрями пошуку дій для того, щоб уникнути цього явища. На думку авторів, під час вивчення цього питання слід звернути особливу увагу на безпосередніх користувачів інформації, яким необхідне розроблення внутрішніх механізмів для перевірки достовірності фінансової звітності підрядників або потенційних партнерів. Це обумовлено такою метою:

надання достовірної оцінки фінансової стійкості потенційних партнерів;

визначення їх фактичних фінансових та економічних умов, щоб уникнути будь-якої небезпеки співпраці з потенційним банкрутом;

розроблення найповнішої системи інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємств;

підготовка інформації для прийняття управлінських рішень щодо співпраці з партнерами з точки зору виявлених загроз і небезпек.

Застосування названих дій є одним з найважливіших завдань аналітика з питань фінансово-економічної безпеки.

Слід зазначити, що перш ніж готувати аналітичну інформацію для прийняття управлінських рішень у сфері безпеки суб'єкта господарювання, аналітик із питань фінансово-економічної безпеки має обов'язково оцінити достовірність облікової інформації, наданої йому зовнішніми контрагентами або відповідними економічними службами конкретного підприємства. Треба звернути особливу увагу на способи отримання альтернативних даних, що підтверджують правдивість наданої інформації, а також на технології описування її характеристик з метою побудови шкали достовірності.

Для отримання облікової інформації про реальний фінансовий стан контрагентів можуть застосовуватися так звані спеціальні методи, які використовують під час забезпечення економічної безпеки. Серед них основними є: метод особистого пошуку, метод конфіденційних стосунків, метод конфіденційного спостереження, метод спеціалізованого опитування та інші. Перевіреній належним чином обліковій інформації присвоюється коефіцієнт достовірності (від 0,1 до 1,0), який показує її вплив на подальші наслідки під час прийняття на основі цієї інформації управлінських рішень щодо співпраці з тим чи іншим контрагентом.

Формування обліково-аналітичної інформації в системі інформаційного забезпечення економічної безпеки підприємства передбачає, що оперативні дані про фінансово-господарську діяльність організації в процесі оперативного обліку перетворюються на первинну облікову

інформацію. У свою чергу, первинна інформація (у результаті її оброблення в системі бухгалтерського обліку) перетворюється на узагальнюючу облікову інформацію, що міститься у фінансових, статистичних та внутрішніх звітах. Узагальнююча облікова інформація після її перевірки щодо достовірності є базою для аналізу та синтезу. Згрупована належним чином аналітична інформація є основою для прийняття управлінських рішень щодо стану та рівню економічної безпеки суб'єкта господарювання, ефективності його діяльності та прогнозування заходів захисту від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз.

При цьому обмін інформацією між системами моніторингу, аналізу та прийняття управлінських рішень у системі економічної безпеки здійснюється в п'яти напрямках: моніторинг – бухгалтерський облік, бухгалтерський облік – фінансова звітність, фінансова звітність – оцінювання достовірності інформації, оцінювання достовірності інформації – аналіз, аналіз – прийняття управлінського рішення. Обліково-аналітична інформація – економічна модель взаємозв'язку між системою економічної безпеки інформаційними процесами в середині організації. Як інформаційний ресурс обліково-аналітична інформація виконує дві основні ролі: з одного боку, визначає структуру системи економічної безпеки і забезпечує її стабільність і стійкість від внутрішніх і зовнішніх дій, а з іншого боку – вона визначає характер процесів, що відбуваються в системі. Обліково-аналітична інформація в системі економічної безпеки може мати різні комбінації специфічних властивостей (наприклад, доречність, релевантність, корисність). Набір різних властивостей визначається конкретною метою отримання інформації та її використанням.

1.2. Понятійний апарат "обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки"

В умовах складно прогнозованої зміни зовнішніх і внутрішніх умов здійснення господарської діяльності існує висока ймовірність виникнення загроз, реалізація яких може призвести до появи ознак кризового стану, а надалі і банкрутства значної частини вітчизняних підприємств. Наявність значної кількості загроз для стійкого та ефективного функціонування кожного підприємства потребує удосконалення існуючих та розроблення нових механізмів гарантування економічної безпеки на мікро-рівні. Відповідно до високого рівня невизначеності умов функціонування,

найбільш важливими сьогодні залишаються проблеми інформаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємства. Основою інформаційного забезпечення повинно стати обліково-аналітичне забезпечення, яке передбачатиме формування обліково-аналітичної інформації після збирання та оброблення зовнішньої та внутрішньої інформації, а надалі – розроблення на її основі тактичних та стратегічних завдань в управлінні економічною безпекою підприємства.

Теоретичному розробленню питань, які пов'язані з підтримкою достатнього рівня економічної безпеки на всіх рівнях управління, належну увагу приділяли О. Ареф'єва, В. Білоус, Н. Вавдіук, І. Бінько, В. Геєць, З. Герасимчук, Т. Кузенко, М. Єрмошенко, Т. Ковальчук, Я. Жаліло, О. Кузьмін, А. Кірієнко, Б. Кравченко, Л. Мельник, І. Михасюк, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Мунтіян, Н. Нижник, С. Шкарлет, С. Покропивний, А. Ревенко, О. Терещенко, В. Шлемко, В. Ярочкін та інші.

Слід зазначити, що значний внесок у дослідження проблеми обліково-аналітичного забезпечення процесу управління зробили такі вчені: Ф. Бутинець, М. Чумаченко, Я. Крупка, Г. Кірейцев, Л. Гнилицька, М. Пушкар, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, П. Саблук, В. Самочкін та інші. Віддаючи належне науковому та практичному значенню робіт згаданих учених, слід зазначити, що у вітчизняній і зарубіжній літературі, на жаль, дотепер не знайшли відповідного відображення деякі важливі аспекти здійснення обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

Основою обліково-аналітичного забезпечення є інформація, яка використовується для оцінювання та аналізу економічних явищ і процесів під час прийняття рішень в області розвитку та управління. Управління економічною безпекою підприємства – це безперервний процес забезпечення інформацією про ймовірність виникнення і ймовірність розвитку проблем, загроз і ризиків шляхом подальшого її опрацювання для прийняття управлінських рішень відповідно до ситуації. Обліково-аналітична інформація повинна відповідати таким вимогам:

своєчасно, точно і достовірно відображати зовнішню і внутрішню інформацію всіх господарських операцій підприємства;

виявляти, ідентифікувати і відстежувати розвиток внутрішніх і зовнішніх викликів, ризиків і загроз;

надавати інформацію про безпеку поточного рівня економічної безпеки для розрахунку найбільш важливих якісних і кількісних показників;

формувати інформаційну базу для прийняття рішень в управлінні економічною безпекою;

боротися з промисловим шпигунством і витоком конфіденційної інформації [2].

Основні функції управління можуть виконуватися тільки тоді, коли існує якісне обліково-аналітичне забезпечення. Ці функції визначаються взаємопов'язаними елементами: бухгалтерський облік і звітність, регулювання і контроль, аналіз і планування, що являють собою процес безперервних, взаємопов'язаних дій, які утворюють замкнутий процес управління.

Якість обліково-аналітичного забезпечення менеджменту підприємства визначає не тільки ефективність поточних управлінських рішень, але й доцільність і обґрунтованість прийнятих стратегічних планів на довгострокову перспективу. При цьому традиційний бухгалтерський облік не дає можливості відстежити інформацію із потрібним ступенем деталізації: в аспекті структурних підрозділів підприємства, сегментів діяльності, груп і видів продукції [2, с. 11]. Система обліково-аналітичного забезпечення, яка повно і об'єктивно відображає поточну економічну ситуацію, необхідна для динамічного розвитку підприємства, прийняття ефективних управлінських рішень і досягнення довгострокових цілей діяльності суб'єкта господарювання. Головними вимогами до інформації цієї системи є: оперативність, реалістичність, комплексність і змістовність. Надійність обліково-аналітичного забезпечення сприятиме прийняттю менеджерами ефективних управлінських рішень, що відповідають сучасним умовам ринкової економіки.

Обліково-аналітичну інформацію, яка використовується для управління підприємством, класифікують за рядом ознак. Так, щодо суб'єкта господарювання інформацію можна поділити на внутрішню і зовнішню. Внутрішня інформація – це дані господарського обліку: оперативного, статистичного і бухгалтерського. Зовнішню інформацію отримують з найрізноманітніших джерел: нормативно-правових документів, засобів масової інформації, статистичних збірників, спеціальних видань та ін. З точки зору конкретного завдання, для вирішення якого використовується інформація, вона поділяється на основну і допоміжну.

Ще одним критерієм класифікації інформації виступає періодичність її подання. Виокремлюють регулярну (періодичну) інформацію і епізодичну. Терміни і формат подання регулярної інформації регламентуються

внутрішніми документами підприємств. Епізодична (спеціальна) інформація збирається і подається в міру необхідності, виходячи з управлінських завдань, що вирішуються на конкретний момент часу менеджментом організації.

Залежно від ступеня оброблення та узагальнення виокремлюють первинну інформацію і вторинну або зведену. Останні дві отримують завдяки переробленню і узагальненню первинних даних. Результатом функціонування відповідної системи забезпечення є обліково-аналітична інформація. Для формування методологічних основ обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства, перш за все, необхідно з'ясувати сутність поняття "обліково-аналітичне забезпечення". Слід зазначити, що підходи до інтерпретації цього поняття в економічній літературі різняться дуже істотно.

За словами В. Вольської, обліково-аналітичне забезпечення є поєднанням збирання, підготовки, реєстрації та зведення облікової інформації підприємств, яке ґрунтується на юридично встановленій системі обліку і зроблене на основі глибинного аналізу інформації з використанням певних методів і прийомів [2].

Інтерпретація терміна Т. Безродної полягає в тому, що це процес підготовки обліково-аналітичної інформації, забезпечення її якості та кількості. Термін "забезпечення", вважає автор, означає виконання процесу надходження обліково-аналітичної інформації в системі управління [1].

Інше визначення обліково-аналітичного забезпечення можна знайти у Р. Юзва: це сукупність облікових і аналітичних процесів, об'єднаних в обліково-аналітичну систему та призначених для задоволення інформаційних потреб користувачів у результаті перетворення первинної інформації в узагальнену відповідно до визначених цілей, а також нормативно-правового, технічного, організаційного, програмного, математичного, технічного й ергономічного забезпечень [13].

Т. Камінська доказує необхідність розуміти під поняттям, яке досліджується, систему збирання, оброблення, узагальнення, аналізу та подання фінансової інформації, забезпечення її кількості та якості для управління господарською діяльністю [7].

Визначення поняття "обліково-аналітичне забезпечення процесу управління підприємством" різними авторами подано в табл. 1.1. Спираючись на думку вказаних фахівців, можна стверджувати, що обліково-аналітичне забезпечення управління суб'єктами господарювання характе-

ризується як система (під системою розуміють сукупність значної кількості взаємопов'язаних елементів, які утворюють певну цілісність [4]).

Таблиця 1.1

Визначення різними авторами поняття "обліково-аналітичне забезпечення процесу управління підприємством"

Автор	Зміст поняття "обліково-аналітичне забезпечення процесу управління підприємством"
М. А. Вахрушина	Збирання, оброблення і передача фінансової та нефінансової інформації, яка використовується менеджерами для планування і контролю за ходом діяльності ввірених їм підрозділів, вимірювання та оцінювання отриманих результатів
М. І. Кутер	Взаємозв'язок оперативного, бухгалтерського (фінансового та управлінського) і статистичного обліків за рахунок спільності методології обліку в усьому господарстві держави, а також показників прогнозування, обліку та звітності
Я. В. Соколов	Результат інтерпретації користувачем даних, наведених у бухгалтерській звітності, що обумовлено рядом суто суб'єктивних чинників: наприклад, особистим сприйняттям користувача стану справ на підприємстві до читання бухгалтерської звітності і після її аналізу
В. В. Ковальов	Сукупність інформаційних ресурсів і способів їх організації, необхідних і придатних для реалізації аналітичних процедур, що забезпечують фінансову сторону діяльності компанії
Т. П. Карпова	Процес збирання вихідних даних від джерел формування первинних аналітичних даних із подальшою процедурою оброблення сформованих аналітичних даних і використанням отриманої аналітичної інформації в оцінюванні і контролі за виробничою діяльністю
М. З. Пізенгольц	Інтегрована система, що містить питання як безпосередньо бухгалтерського обліку, так і планування, контролю, аналізу роботи підприємства з метою прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення виробництва, зниження витрат і підвищення фінансових результатів діяльності підприємства
І. Н. Багата	Система даних різних видів обліку (фінансового, управлінського, стратегічного) й інших позаоблікових відомостей
В. А. Чернов	Сукупність внутрішніх і зовнішніх потоків прямого і зворотного інформаційного зв'язку економічного об'єкта, методів засобів, фахівців, що беруть участь у процесі оброблення інформації і виробленні управлінських рішень
Л. І. Хоружий	Сукупність послідовних дій по формуванню і становленню оптимальних варіантів розвитку організації
Г. В. Савицька	Сукупність інформаційного (планові, облікові та позаоблікові джерела) і методичного забезпечення (методи і методики аналізу) діяльності організації

Це пояснюється тим, що обліково-аналітичне забезпечення управління суб'єктами господарювання має ознаки, властиві системі: наявність зав'язків (у тому числі зворотних), розділення на частини, наявність упорядкованих елементів, цілеспрямованість, збереження певної стійкості у заданих межах під впливом зовнішніх чинників та багатоаспектність.

1.3. Склад обліково-аналітичної системи підприємства та її функції

Не менш важливу роль у функціонуванні системи управління підприємством, яка покликана здійснювати взаємодію різних структурних підрозділів і реагувати на зміни внутрішнього та зовнішнього середовища має система обліково-аналітичного забезпечення. Думки вчених про поняття "системи обліково-аналітичного забезпечення" управління різні. Так, колектив авторів [10] під "системою обліково-аналітичного забезпечення" розуміє набір зведеної інформації про стан і результати діяльності підприємства, яка фокусується у різних формах фінансової та управлінської звітності.

Г. Тітаренко та М. Корінько вважають, що обліково-аналітична система забезпечення заснована на даних бухгалтерської звітності, в тому числі даних оперативного обліку, статистичної, виробничої, додаткової інформації, яка використовується для економічного аналізу діяльності підприємства. Автори вважають, що обліково-аналітична система – це збирання, оброблення і оцінювання всіх видів інформації, які використовуються для прийняття рішень на макро- і макрорівнях [11].

З урахуванням думки О. Гудзинського, система обліково-аналітичного забезпечення є комплексною системою методів управління, за допомогою яких виконуються конкретні внутрішні і загальносистемні функції [5].

У свою чергу З. Гуцайлюк стверджує, що основною метою інформаційної системи бухгалтерського обліку є формування окремих інформаційних потоків для здійснення управління виробничою і фінансово-господарською діяльністю суб'єктів господарювання, або надання інформації власникам та іншим замовникам даних [5].

Обліково-аналітична система підприємства – це впорядкована сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих елементів, які дозволяють здійснити обліково-аналітичне забезпечення бізнес-процесів організації на основі збирання, реєстрації, синтезу, аналізу інформації та розробити заходи

контролю з метою оцінювання ризиків. Обліково-аналітична система дозволяє підприємству формувати обліково-аналітичне забезпечення управління за рахунок застосування методів бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту.

Обліково-аналітична система будь-якої організації забезпечує виконання функцій управління (облік, аналіз, планування, контроль, мотивація і регулювання) для ефективного прийняття рішень на всіх рівнях управління. Модель обліково-аналітичної системи підприємства подана на рис. 1.1.

Залежно від мети й обсягу обов'язків у рамках обліково-аналітичної системи виділяють різні підсистеми, в яких створюється обліково-аналітичне забезпечення для управління бізнес-процесами.

Обліково-аналітична система формується на основі даних оперативного, статистичного, фінансового та управлінського обліку і використовує статистичні, виробничі та інші дані для проведення економічного аналізу з допомогою аналітичних і економіко-математичних методів дослідження, що дозволяє формувати інформацію для прийняття управлінських рішень у тій або іншій ситуації, зокрема в системі економічної безпеки.

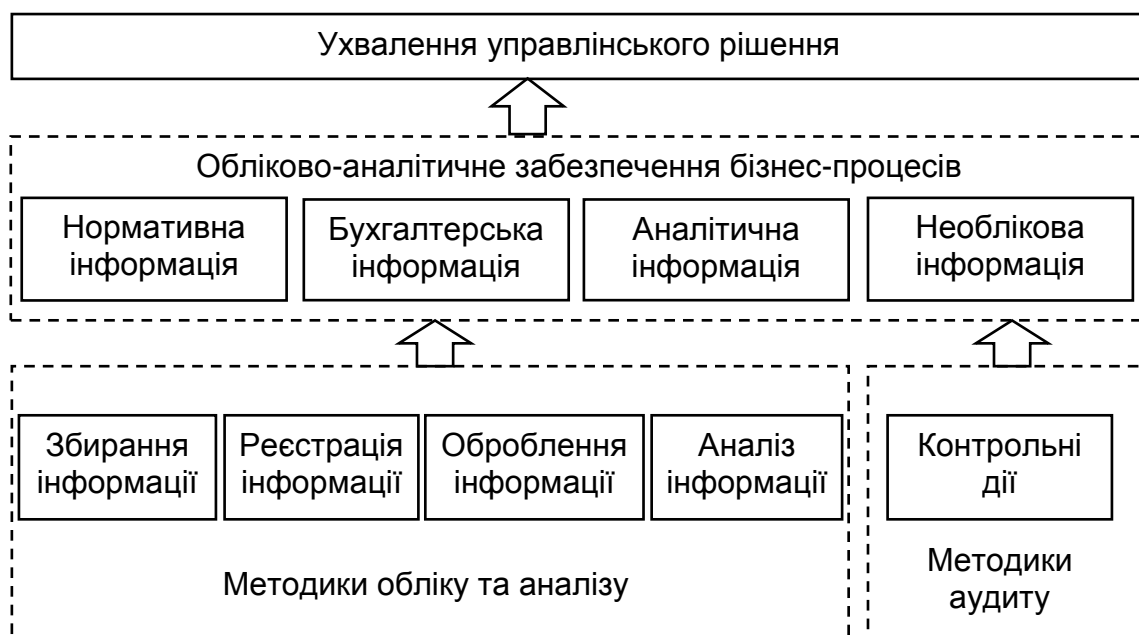

Рис. 1.1. **Модель обліково-аналітичної системи підприємства [54]**

Основна *мета* системи обліково-аналітичного забезпечення в якості складової економічної безпеки, це: об'єднання облікових та аналітичних

операцій в єдиний процес; проведення ефективного оперативного мікроаналізу, забезпечуючи безперервність процесу і використання отриманих результатів для створення інформаційної бази для прийняття рішень.

Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства визначається декількома *факторами*, серед яких слід зазначити: правову форму діяльності; галузеву специфіку організації; обсяг і ступінь диверсифікації фінансово-господарської діяльності та інші об'єктивні і суб'єктивні чинники.

Обліково-аналітична система управління економічною безпекою вирішує такі *завдання*:

облік господарських операцій за цільовими напрямками з додаванням нефінансових показників;

аналіз діяльності підприємства за всіма напрямками;

контроль використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, правильне відображення всіх бізнес-операцій на етапах планування, обліку і достовірності аналітичних даних;

планування діяльності підприємства, в тому числі господарських операцій, в аспекті видів діяльності: операційної, інвестиційної, фінансової, податкової з визначенням центрів відповідальності;

формування аналітичних бюджетів у якості джерел накопичення планової, облікової та аналітичної інформації [8].

Механізм обліково-аналітичного забезпечення повинен містити збирання інформації, методи її узагальнення та аналізу, а також технології її надання користувачам для оцінювання рівня економічної безпеки власного підприємства або його партнерів чи конкурентів, чия діяльність може вплинути на безпеку.

Детально розглянувши питання обліково-аналітичного забезпечення, можна зробити висновок, що обліково-аналітичне забезпечення системи економічної безпеки підприємства складається з:

надання точної інформації про доступні ресурси;

інформаційної підтримки прийняття рішень суб'єктами безпеки;

надання інформації про рівень агресивності навколишнього середовища;

моніторингу економічної безпеки підприємства;

виявлення та ідентифікації виникнення і розвитку ключових внутрішніх і зовнішніх загроз і ризиків;

узгодження економічних інтересів підприємства.

Ефективне функціонування економічної безпеки залежить насамперед від здатності отримати і використовувати за призначенням надійну інформацію про зміну внутрішнього і зовнішнього середовища конкретного суб'єкта. Таким чином, *забезпечення інформаційних потреб користувачів як суб'єктів економічної безпеки – це головне завдання обліково-аналітичних систем.*

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки є комплексною системою, що складається з трьох взаємопов'язаних підсистем, існуючих в єдиному інформаційному просторі: бухгалтерський облік, аналіз і спеціальне програмне забезпечення. Результатом взаємодії цих підсистем є те, що система обліково-аналітичного забезпечення набуває нових властивостей, які відрізняються від властивостей кожної з її складових (рис 1.2).

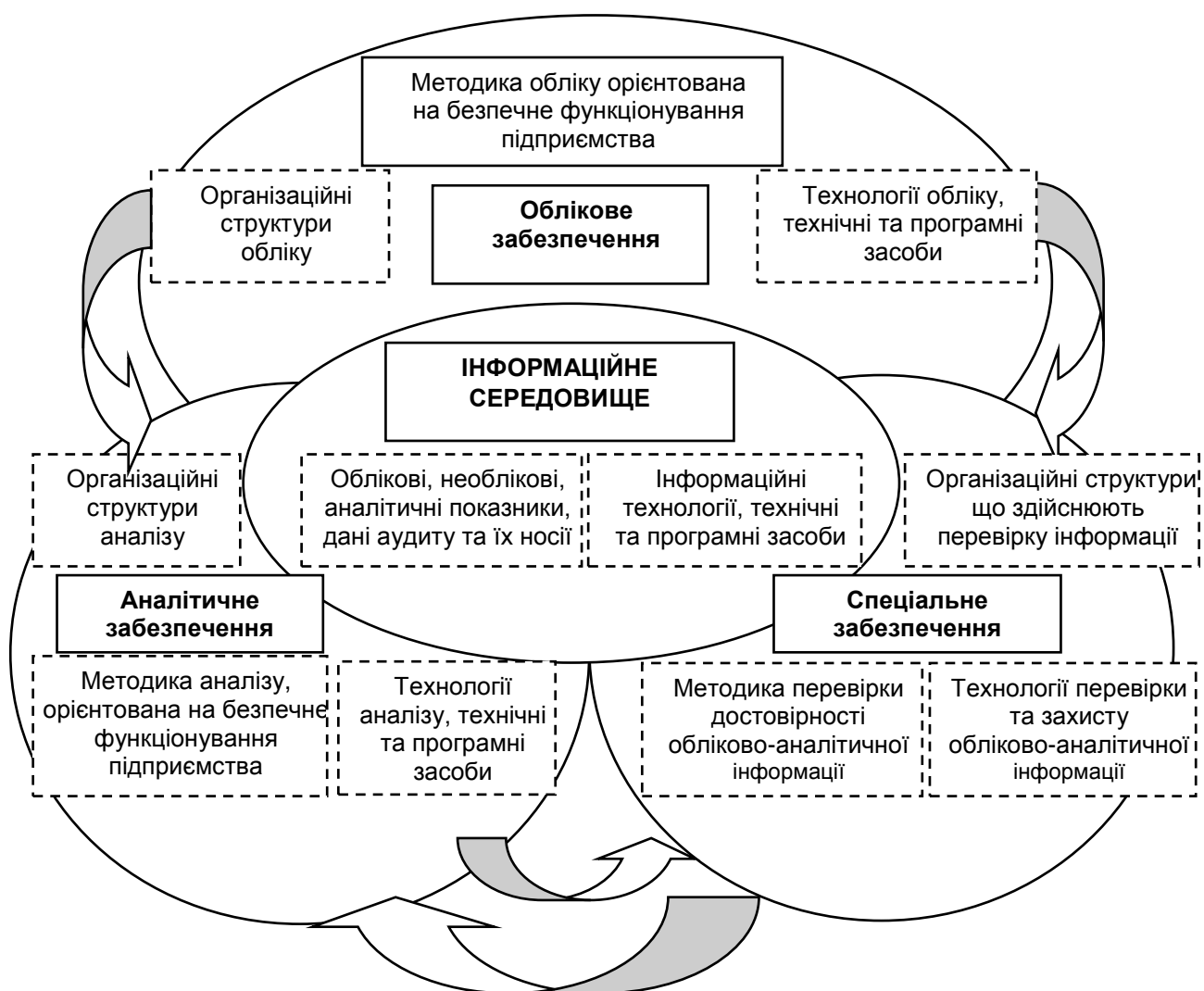

Рис. 1.2. Складові обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства [71]

Кожна з підсистем обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки характеризується трьома основними *рівнями*: методичним, технологічним та організаційним. На методичному рівні формуються сукупні дані відповідно до потреб конкретних груп користувачів. На технологічному рівні визначаються форми уявлення такої інформації, а на організаційному – визначається порядок взаємодії окремих суб'єктів, що беруть участь у підготовці обліково-аналітичних даних, які використовуються під час розроблення управлінських рішень в системі економічної безпеки.

Говорячи про загальну інформаційну систему управління, обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки набуває властивостей стратегічних інформаційних систем, які разом з внутрішніми вимогами для задоволення інформаційних потреб ураховують вимоги навколишнього середовища. Таким чином, застосування бухгалтерських та аналітичних даних у якості інформаційної бази для забезпечення економічної безпеки актуалізує проблему їх формування, використання і зберігання [15].

Треба звернути увагу на те, що формування інформаційної системи обліково-аналітичного забезпечення характеризується специфічними вимогами, пов'язаними з оцінюванням надійності та безпеки. Таким чином, фахівець з економічної безпеки повинен спочатку оцінити надійність облікових даних, отриманих із зовнішніх джерел або відповідних економічних служб підприємства. В основі цього механізму оцінювання знаходяться спеціальні методи і прийоми для отримання альтернативних даних, які використовуються спеціалістами з питань безпеки. В тому числі найбільш широко для перевірки достовірності отриманої бухгалтерської інформації застосовуються: метод довірчих відносин, метод конфіденційного спостереження, метод особистого пошуку [27].

Під час забезпечення економічної безпеки слід ураховувати зміну потреб користувачів обліково-аналітичної інформації та необхідно визначати напрями вдосконалення традиційної системи обліку з урахуванням впливу змін зовнішнього середовища на діяльність підприємства.

Таким чином, увага має бути зосереджена на підвищенні надійності даних бухгалтерського обліку для зниження інформаційних ризиків і пошуку напрямів збігів інформаційних інтересів певних груп користувачів обліково-аналітичних даних. Як свідчить практика, це означає, що треба переглянути класичні думки про якісні властивості облікової інформації,

яку в системі економічної безпеки слід розглядати як джерело підвищення конкурентних переваг підприємства, як інструмент координації соціальних відносин, в основі яких інтереси і потреби, а також як загрозу економічній безпеці підприємства.

До важливих характеристик загальнооблікової інформації можна віднести її цілісність, конкурентоспроможність, конфіденційність, адекватність тощо.

Питання для самостійного опрацювання

1. Ключові аспекти обліково-аналітичної інформації в системі економічної безпеки.

2. Принципи формування обліково-аналітичної інформації в системі економічної безпеки.

3. Основні відмінності фінансової, управлінської та податкової обліково-аналітичної інформації в системі економічної безпеки.

4. Категорії обліково-аналітичної інформації з обмеженим доступом, її правовий режим.

5. Вплив особливостей формування обліково-аналітичної інформації на проблеми детінізації економіки.

6. Нанесення шкоди кібератаками обліково-аналітичній інформації в системі економічної безпеки.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Розкрийте сутність наукової категорії "обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки".

2. Розкрийте особливості ведення обліку та аналізу позовно-претензійної роботи на підприємстві.

3. Укажіть основні документи для проведення позовно-претензійної роботи на підприємстві.

4. Які існують форми фінансової звітності підприємства та первинні документи бухгалтерського обліку?

5. Як проводиться облік та аналіз договірної роботи підприємства?

Розділ 2

Методичний інструментарій обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки

2.1. Методи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки

З огляду на наявність значних загроз, які впливають на різні сфери діяльності підприємства, існує об'єктивна потреба в розробленні і здійсненні заходів щодо вдосконалення економічних механізмів управління фінансово-економічною безпекою.

Стабільне фінансове становище бізнес-одиниці (як суб'єкта підприємницької діяльності) в поточному і майбутньому періоді виступає як об'єкт системи фінансової безпеки. Специфічними об'єктами захисту є фінансові, матеріальні, інформаційні та людські ресурси. Ефективне забезпечення фінансової безпеки має базуватися на системному підході до управління цим процесом, оскільки об'єкт захисту багатогранний [1, с. 329; 330].

Суб'єкти управління впливають на об'єкти управлінського впливу, що можна оцінити, використовуючи методи управління (деякі способи, прийоми, технології, інструменти). Практика управління виділяє три основних групи методів: організаційні-розпорядчі (адміністративні), економічні, соціально-психологічні. Ці методи показують способи протидії реальним і потенційним загрозам, небезпекам і ризикам у певних умовах і протягом певного періоду часу [3, с. 78–80].

Організаційно-розпорядчі (адміністративні) методи передбачають прямий вплив на управління, засноване на використанні адміністративної влади і примусу (наказів, інструкцій, правил тощо), а також створення умов для використання економічних методів.

З використанням адміністративних методів формується організаційна структура управління фінансово-економічною безпекою, визначаються повноваження і відповідальність посадових осіб, дії в тій чи іншій ситуації і регулюються інші дії суб'єктів управління фінансово-економічною безпекою.

Економічні методи мають непрямий вплив на об'єкт управління через його економічні інтереси і формують матеріальну зацікавленість людей, які відповідають за стан фінансово-економічної безпеки.

Вплив суб'єктів управління фінансово-економічною безпекою на показники фінансово-господарської діяльності відбувається за рахунок формування фондів економічного стимулювання, використання гнучких моделей оплати праці, бонусів і штрафів. При цьому можуть бути застосовані: метод техніко-економічних розрахунків; балансовий метод; економіко-статистичні методи; методи експертних оцінок; метод амортизації активів та інші фінансові методи.

Організаційно-розпорядчі (адміністративні) та економічні методи доповнюються *соціально-психологічними методами*, які ґрунтуються на принципах функціонування психіки людини і мотивів, що впливають на соціальну поведінку.

Можна виокремити соціально-психологічні методи, які широко використовуються в управлінні фінансово-економічною безпекою підприємства: підбір персоналу з урахуванням психологічних особливостей співробітників; інтерв'ю; діагностика емоційного стану співробітників; підтримка ініціатив; сприятливий морально-психологічний клімат у колективі; забезпечення перспективного соціального і професійного зростання; соціальне регулювання (укладання договорів, поєднуючи інтереси працівників, взаємні зобов'язання); інформація про результати роботи; особистий приклад; формування неформальних зв'язків; пропаганда, спрямована на поширення та роз'яснення політики управління фінансово-економічною безпекою.

На практиці в управлінні фінансово-економічною безпекою підприємства широко використовуються всі три групи методів управлінського впливу [3].

Перш ніж готувати аналітичну інформацію для прийняття управлінських рішень у сфері безпеки суб'єкта господарювання, аналітик з питань фінансово-економічної безпеки перш за все повинен оцінити достовірність облікової інформації, наданої йому зовнішніми контрагентами або відповідними економічними службами підприємства.

В основу механізму такого оцінювання мають бути покладені способи отримання альтернативних даних, що підтверджують достовірність наданої інформації, а також технології описування її характеристик з метою побудови шкали достовірності.

Для отримання облікової інформації про реальний фінансовий стан контрагентів, у якості альтернативних методів можуть застосовуватися так звані спеціальні методи, які використовуються під час забезпечення економічної безпеки.

Спеціальні методи, це: метод конфіденційних стосунків, метод конфіденційного спостереження, метод особистого пошуку, метод спеціалізованого опитування та інші.

Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства

Економічна безпека часто аналізується і оцінюється на основі функціональних складових, серед яких: фінансова; інформаційна; інтелектуально-кадрова; правова; силова; інтерфейсна; екологічна та ринкова (табл. 2.1).

Найбільш важливою функціональною складовою є фінансова. Термін "фінансово-економічна безпека" ґрунтується на синтезі економічної і фінансової безпеки. Під часи визначення терміну "фінансово-економічна безпека підприємства" необхідно зосередити увагу на фінансовій складовій економічної безпеки.

За словами Л. Васечко [6], фінансово-економічна безпека – це комплекс заходів щодо запобігання збиткам від негативного впливу на їх економічну безпеку з різних аспектів фінансово-господарської діяльності. У цьому визначенні фінансова складова розглядається як важливий аспект фінансово-господарської діяльності.

Для визначення стану економічної безпеки використовується метод аналізу й оброблення сценаріїв. У теорії існує три типи ситуацій, в яких необхідно аналізувати і приймати управлінські рішення, в тому числі на рівні комерційної організації: в умовах визначеності, ризику (невизначеності) і конфлікту. Проте, з точки зору варіантів прогнозування можливих дій найбільш цікавим є алгоритм дій в умовах невизначеності. Даний метод характеризується тим, що дозволяє проводити багатоваріантний ситуаційний аналіз системи економічної безпеки підприємництва на основі прогнозування ймовірних варіантів розвитку ситуації. Розрахунки в цьому методі здійснюються з використанням економіко-математичного моделювання. Слід зазначити, що використання цього методу для прогнозування ефективності та наслідків рішень органів державного управління дозволяє прийняти найбільш оптимальне з можливих рішень.

Теоретико-ігрові методи використовуються для аналізу багатосторонніх конфліктів з урахуванням їх взаємного впливу. При цьому методі оцінювання економічної безпеки, оцінювання реально очікуваних процесів та їх розвиток на підприємстві моделюються у вигляді гри.

Погляди науковців на складові елементи економічної безпеки підприємства

Назва складової	Значення складової	Автор
Фінансова	Свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, рівень їх використання, напрями розміщення	О. М. Штаєр [73]; П. В. Міляєв [47]; С. В. Васильчак [5]; Н. С. Різник [60]; Д. В. Домашова, Е. О. Самошина, С. М. Ілляшенко [32]
Інформаційна	Полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства. Відповідні служби виконують при цьому певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової	О. М. Штаєр [73]; П. В. Міляєв [47]; С. В. Васильчак [5]; Н. С. Різник, І. А. Воробйова [7]; Д. В. Домашова, Е. О. Самошина [64]; С. М. Ілляшенко [32]
Інтелектуально-кадрова	Відображає необхідність наявності професійної, кваліфікованої групи менеджерів, здатної реорганізувати збиткове підприємство	О. М. Штаєр [73]; С. В. Васильчак [5]; Н. С. Різник, І. А. Воробйова [7]; Д. В. Домашова, Е. О. Самошина [64]; С. М. Ілляшенко [32]
Силова	Відображає необхідність приділення належної уваги фізичній та моральній безпеці персоналу та захисту майна підприємства	О. М. Штаєр [73]; Н. С. Різник, І. А. Воробйова [78]; С. М. Ілляшенко [32]
Правова	Полягає в ефективному правовому забезпеченні діяльності підприємства, чіткому дотриманні усіх правових норм чинного законодавства у ході оптимізації витрат ресурсів на досягнення даних цілей корпорації	О. М. Штаєр [73]; П. В. Міляєв [47]; Н. С. Різник, І. А. Воробйова [7]; Д. В. Домашова, Е. О. Самошина [64]; С. М. Ілляшенко [32]
Інтерфейсна	Полягає у налагодженні довгострокових зв'язків і відносин з контактними аудиторіями та контрагентами	С. М. Ілляшенко, А. В. Колодка [32]
Екологічна	Відображає сприйняття екологічних інновацій	С. М. Ілляшенко, А. В. Колодка [32]
Ринкова	Відображає привабливість підприємства і продукції, підвищення конкурентних позицій	С. М. Ілляшенко, А. В. Колодка [32]

Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства наведено на рис. 2.1.

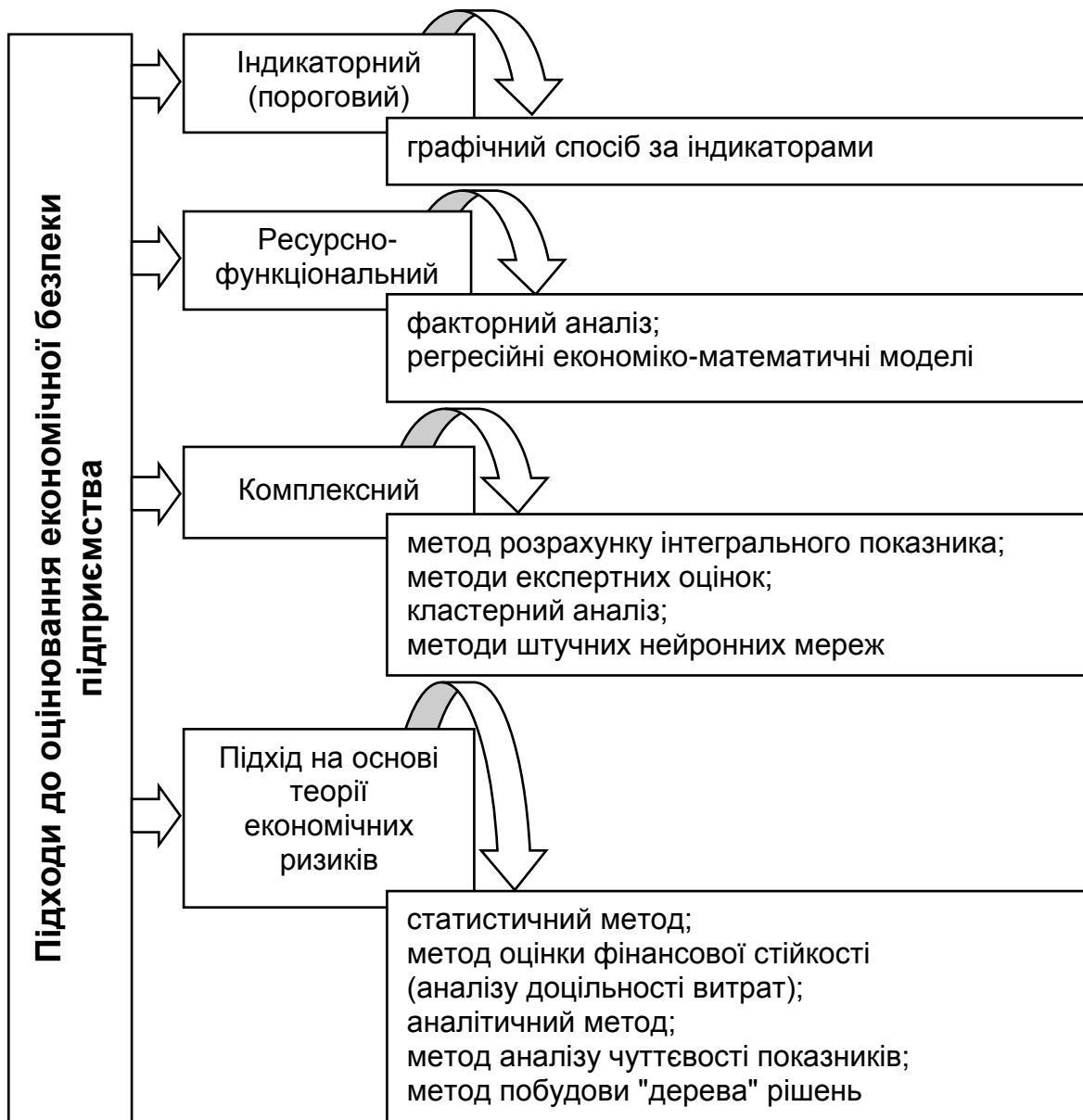

Рис. 2.1. Інтеграція підходів та методів до оцінювання економічної безпеки підприємства

Методи багатовимірного статистичного аналізу (кореляційний, регресійний, інтеграційний, факторний, компонентний, аналіз часових рядів тощо) дозволяють розрахувати характеристики динаміки показників економічної безпеки підприємства на основі визначення закономірностей зміни в статистиці минулого й екстраполяції тенденції зміни в майбутньому. Основи оцінювання рівня економічної безпеки є, мабуть, найбільш

доречними і своєчасними. Слід урахувати, що категорія економічної безпеки поліфакторна (залежить від великої кількості чинників та їх груп) і розвивається. На думку авторів, вибір цих методів, залежить від багатьох кількісних і якісних чинників.

З урахуванням важливої можливості моделювання складних нелінійних залежностей і для подолання проблем різної розмірності під час оцінювання рівня економічної безпеки, більш доцільно використовувати методи теорії штучних нейронних мереж.

Слід зазначити, що для оцінювання рівня економічної безпеки рекомендується використовувати як традиційні, так і сучасні методи: евристичний, ситуаційний, компаративний політичний, економічний і стратегічний аналіз, логіко-структурне моделювання, прогнозування. Проте, ці методи є скоріше доповненням до базових. Таким чином, евристичний, ситуаційний, компаративний політичний, економічний аналіз слід використовувати для підведення підсумків моніторингу соціально-економічних показників; методи логічного і структурного моделювання, стратегічного аналізу і методи прогнозування дозволяють узагальнити результати експертних оцінювань, багатовимірних статистичних досліджень у формі, наприклад, документів програмно-цільового характеру [58].

Метод експертних оцінок застосовується для встановлення коефіцієнтів значущості під час функціональних складових у процесі розрахунку інтегрального показника економічної безпеки. На мезорівні цей метод використовується для того, щоб оцінити рейтинги регіонів; на міжнародному рівні – для визначення рейтингу країни за критерієм економічної безпеки.

Для вибору оптимальної комбінації ресурсів для підвищення економічної безпеки слід використовувати методи оптимізації.

Ризики підприємства оцінюються на основі статистичного методу, який містить порівняння рівнів збитків підприємства з рівнями ризиків. Максимальний неприйнятний ризик виникає, якщо компанія ризикує власним майном. Якщо ці рівні ризику знайдені протягом декількох періодів, то можна передбачити такий ризик для майбутніх періодів на основі методів екстраполяції, взявши при цьому адекватний тип наближення. Аналітичний метод використовується для аналізу ризиків підприємства під час реалізації інвестиційних та інноваційних проектів. Розраховуються: період, протягом якого проект буде приносити прибуток; чистий дисконтний дохід; внутрішня норма прибутковості і індекс дохідності проекту.

Аналіз ризиків здійснюється підприємством на основі побудови "дерева" рішень, ймовірність ризиків визначається на основі теореми Байеса [29].

Метод оцінювання фінансової стійкості (метод аналізу доцільності витрат) дає можливість співставити рівень економічного ризику підприємства і тип його фінансової стійкості. Під час використання цього методу оцінюється тип фінансової стійкості до впровадження інноваційного проекту і після його введення, після чого може бути визначена доцільність витрат за проектом.

У процесі використання методу аналізу чуттєвості розраховується критичне значення: обсягу виробництва, вартості продукції, обсягів виробництва за рахунок зміни ціни з метою визначення точки беззбитковості проекту.

Під час оцінювання і аналізу економічної безпеки підприємства дуже активно і ефективно використовуються методи багатовимірного статистичного аналізу. Методи багатовимірного аналізу – найбільш ефективний кількісний інструмент під час дослідження соціально-економічних процесів, описаних за допомогою великої кількості функцій. До них належать кластерний аналіз, розпізнавання образів, таксономія, факторний аналіз, методи побудови штучних нейронних мереж [29].

Використовуючи стохастичний факторний аналіз, можна виявити латентні чинники, що впливають на економічну безпеку підприємства. Ці чинники не можуть бути визначені апріорі, тільки апостеріорі на основі факторного аналізу. Основна ідея факторного аналізу полягає в тому, щоб замінити великий масив взаємно корельованих показників на меншу кількість некорельованих між собою агрегованих чинників. Ця процедура виявлення головних компонент називається редукцією простору ознак.

Основним завданням кластерного аналізу є ідентифікація у вихідних багатомірних даних такої однорідної підмножини, щоб об'єкти в межах груп були подібними відповідно до мети дослідження, а об'єкти з різних груп – не схожі. Під "подібністю" слід розуміти близькість об'єктів у багатовимірному просторі ознак, тоді завдання зводиться до того, щоб виділити в цьому просторі скупчення природних об'єктів, які розглядаються як однорідні групи, тобто кластери.

Основний суб'єктивний момент у ході кластерного аналізу – це визначення кількості кластерів дослідником, а не системою. Під час проведення кластерного аналізу необхідно визначити відстань між об'єктами в кластері, а також між кластерами. Аналіз цих методів передбачає

можливість використання евклідової відстані між суб'єктами господарювання в кластері та методу Варда як відстані між кластерами, оскільки саме такий набір методів дає можливість провести найбільш рівномірну кластеризацію підприємств з точки зору їх економічної безпеки.

Методи кластерного аналізу дають можливість здійснити градацію рівня економічної безпеки. Під час виконання кластеризації підприємств протягом декількох періодів можна визначити стійкість градації рівнів економічної безпеки підприємств, що досліджуються [29].

Оцінюючи економічну безпеку підприємства, доцільно використовувати штучні нейронні мережі. Основна функція штучного нейрона – формування вихідного сигналу відповідно до сигналу на його вході. У найбільш поширеній конфігурації вхідні сигнали обробляються за допомогою адаптивного суматора, далі вихідний сигнал суматора іде у нелінійний перетворювач, де стає функцією активації, після чого результат надходить на вихід (у точку розгалуження).

Під час оцінювання рівня економічної безпеки вчені використовують велику кількість методів і прийомів, при цьому надзвичайно важливо вибрати адекватний метод.

2.2. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки регіону та галузі

Рівень сприятливості економіко-правового середовища підприємництва значно відрізняється за регіонами країни, а також на галузевому рівні в умовах докорінних суспільних, соціально-економічних, політичних та інших змін у країні. Це унеможлиблює формування ефективної системи забезпечення економічної безпеки країни. Ефективне вирівнювання економіко-правових передумов ведення підприємницької діяльності в межах всієї території країни, а також забезпечення поєднання рішень, які приймаються суб'єктами управління системою економічної безпеки підприємництва у регіонах країни, із загальнодержавною стратегією спроможне гарантувати створення і функціонування ефективних механізмів зміцнення економічної безпеки. Для цього стають необхідними: здійснення ранжування регіонів країни та визначення переліку з них тих, які характеризуються критично низьким рівнем економічної безпеки; розроблення пріоритетних заходів зміцнення економічної безпеки, зокрема в умовах обмеженості ресурсів; забезпечення моніторингу та проведення

оцінювання ефективності заходів, спрямованих на підвищення рівня економічної безпеки підприємництва регіонів з критичним рівнем [34].

Надмірна адміністративна і фінансова централізація влади та жорстка адміністративна ієрархія об'єктивно знижують стимулювання ефективного розвитку регіональних економік та значне економічне зростання економіки столиці за рахунок виснаження регіонів. Як наслідок, більшість регіонів є дотаційними або депресивними, а нерівномірність регіонального розвитку та рівня економічної безпеки підприємництва стає очевидною.

З метою вирівнювання рівня економічної безпеки підприємництва на території країни та її соціально-економічних систем в економічно розвинених країнах (приклад США, Канади [2, с. 164–167]) реалізуються відповідні заходи, спрямовані на: посилення ролі держави у виробничо-господарській та підприємницькій діяльності; здійснення бюджетного субсидування і кредитування, державних замовлень; удосконалення податкової політики; поліпшення правового регулювання; посилення адміністративного контролю; цільове бюджетне фінансування розвитку окремих секторів місцевої економіки (особливо капіталомістких та низькодохідних).

Кожна галузь в економіці держави (або на регіональному рівні) має свою специфіку. Ураховуючи цей факт, а також те, що різним є рівень забезпечення економічної безпеки бізнесу у галузево-секторальному аспекті, об'єктивно необхідною стає потреба у визначенні ефективності заходів суб'єктів системи економічної безпеки у галузево-секторальному аспекті. Для цього варто застосовувати *коефіцієнт ефективності забезпечення економічної безпеки галузі* (сектору економіки) (KE_j), який виражає співвідношення між корисним ефектом функціонування підприємств галузі і витратами та/чи недоотриманими вигодами (як фактичними, так і неопосередкованими), пов'язаними з неналежним рівнем економічної безпеки підприємництва стосовно відповідної галузі.

Застосування цієї методики на регіональному рівні потребує врахування місцевих загроз та ризиків підприємницької діяльності, його соціальної ролі на місцевому рівні, а також питомої ваги податків, які сплачуються до місцевих бюджетів [34].

$$KE_j = \frac{[ВВП \times Ч_j \times (РПП_j + РПС) + ФОП_j + СВ_j]}{[ВВП \times Ч_j \times (1 - РЕБП_j)]}, \quad (2.1)$$

де $ВВП$ – обсяг валового внутрішнього продукту, грн;

$Ч_j$ – коефіцієнт питомої ваги j -ї галузі у $ВВП$;

$РПП_j$ – коефіцієнт, який відображає рівень загального оподаткування підприємницької діяльності j -ї галузі;

$РПС$ – коефіцієнт, який відображає рівень соціального оподаткування оплати праці;

$ФОП_j$ – загальна сума витрат підприємствами j -ї галузі на оплату та матеріальне стимулювання праці, грн;

$СВ_j$ – виражена у вартісній формі соціальна роль підприємств j -ї галузі, грн;

$РЕБП_j$ – коефіцієнт, який відображає рівень системного ризику підприємницької діяльності у j -й галузі; $РЕБП_j = [0 - 1]$.

Загалом оцінювання рівня сформованості (а також відхилення від нормального) системи економічної безпеки підприємництва галузі може зводитись до розрахунку економічного ефекту як порівняння витрат та/чи недоотриманих вигод суб'єктами системи економічної безпеки підприємництва з економічними та соціальними вигодами від їх функціонування [34]:

$$E_j = B_j - Z_j, \quad (2.2)$$

де E_j – ефективність політики зміцнення економічної безпеки галузі (сектору економіки), грн;

B_j – виражена у вартісному вираженні на основі розрахунків та результатів експертного оцінювання загальна соціальна та економічна роль підприємств галузі, грн;

Z_j – сума витрат (втрачений корисний ефект), необхідних на реалізацію заходів, пов'язаних з нівелюванням вад економіко-правового середовища підприємництва з огляду неналежного рівня його економічної безпеки, грн.

Для забезпечення вищого рівня адекватності та повноти оцінювання результативності зусиль суб'єктів, зобов'язаних забезпечувати високий рівень економічної безпеки підприємництва галузі (зокрема, органів державного управління), доцільно проводити розрахунок інтегрального індексу її зміни як середнього геометричного з індексів окремих показників [34]:

$$I_m = \sqrt[n]{im_1 + im_2 + \dots + im_n} / n, \quad (2.3)$$

де I_m – інтегральний індекс зміни стану рівня економічної безпеки галузі;
 $im_1 + im_2 + \dots + im_n$ – індекси, які відображають відношення зміни окремих показників економічної безпеки підприємництва галузі (сектору економіки) у звітному році порівняно з базовим;
 n – кількість показників, які аналізуються.

Використовуючи цю методику, можна розрахувати низку інтегральних індексів з огляду на тактичні завдання в рамках одного із стратегічних завдань державної політики зміцнення економічної безпеки підприємництва, зокрема, інтегральні індекси: макроекономічних показників розвитку підприємництва; ефективності використання ресурсного потенціалу галузі; ділового клімату; соціальної ефективності підприємництва; рівня розвитку об'єктів інфраструктури підтримки та забезпечення економічної безпеки підприємств галузі. Основний висновок про ефективність системи економічної безпеки галузі (сектору економіки) ґрунтується на порівнянні темпів поліпшення інтегрального показника та приросту обсягів витрат (потенційних втрат) на фінансування заходів з її забезпечення.

Кризове становище соціально-економічного розвитку регіону, з одного боку, зумовлена неефективним антикризовим регіональним управлінням, з іншого – дестабілізуючим впливом дій різних чинників на регіональний розвиток. Під час управління соціально-економічним розвитком регіону потрібно оцінити рівень безпеки, щоб держава мала змогу своєчасно втрутитися, якщо регіон знаходяться в стані небезпеки або ж така небезпека існує.

Зростання дестабілізуючих чинників призводить до різниці конкурентоспроможностей регіонів, що становиться небезпечним для економіки держави. Це призводить до необхідності розроблення конкретних заходів щодо оцінювання економічної безпеки регіону. Використання цих заходів дозволить сформувати механізм забезпечення економічної безпеки країни з урахуванням особливостей кожного регіону та дасть можливість підвищити їх конкурентоспроможність.

Особливого значення набувають питання економічної безпеки у тих країнах, економіка яких переживає перетворення (наприклад – економіка України), які за певних обставин можуть стати загрозою для існування системи. Економічна безпека є основою національної безпеки, оскільки неможливо домогтися військової стабільності, передбачити виникнення

екологічних катастроф, досягти високого рівня науково-технічного потенціалу, заспокоїти соціальну напруженість без розвиненої, стабільної і ефективної економіки в Україні.

Треба звернути увагу на те, що *економічна безпека* – це матеріальна основа національної безпеки. Об'єктами економічної безпеки є держава, регіони, галузі, окремі території, громади, підприємства, сім'я, особа.

Економічній безпеці держави притаманний інтегральний характер, оскільки вона є результатом спільних зусиль всього народу. Це проявляється через дії всіх гілок влади на всіх рівнях, при залученні всіх сил і ресурсів для необхідного захисту громадян. Ефективність управління державою залежить від поєднання інтересів країни та регіонів, оскільки регіони є цілісною соціально-економічною формацією і в той же час частиною соціально-економічної системи держави.

Для того, щоб виявити наявність максимальних міжрегіональних асиметрій у рівнях конкурентоспроможності регіонів необхідно оцінити рівень економічної безпеки регіонів країни, який засновано на порогових значеннях, що характеризують вплив негативних чинників на рівні економічного розвитку. Оцінювання рівня економічної безпеки регіонів країни дозволяє державі своєчасно втручатися в економіку тих регіонів, які знаходяться в стані виклику або небезпеки [1].

На сьогодні існують різні підходи до визначення рівня безпеки країни. Вони засновані на методиці порівняння фактичних даних з показниками-дестабілізаторами. Такі індикатори називаються *пороговими значеннями безпеки* і характеризують граничні межі, нижче (вище) яких певна економічна система виходить зі стану рівноваги, розбалансовується та переходить у небезпечну для подальшого функціонування і розвитку зону. Не звертаючи уваги на ці обмеження можна пропустити руйнівні тенденції забезпечення і підвищення конкурентоспроможності регіону, що негативно позначається на рівні розвитку людини.

Слід пам'ятати, що індикатори – це контрольні показники, які визначають межу негативних процесів, даючи сигнали учасникам ринку про можливі несприятливі сфери в районах, зниження глобальних рівнів національної безпеки. Вони дозволяють сигналізувати про небезпеку, здійснювати цілеспрямовані заходи щодо стабілізації ситуації [2]. За порогові показники приймаються: міжнародні еталони порогових значень; значення економічно розвинутих країн; найкращі значення регіонів, країн, міжнародних та вітчизняних експертів.

Спираючись на факти, можна сказати, що на сьогоднішній день в стані небезпеки за рівнем шкідливих викидів в атмосферу від джерел забруднення є такі регіони країни, як: Дніпропетровський, Запорізький, Львівський, Полтавський, Харківський і місто Київ. Названі регіони ставлять під загрозу стан навколишнього середовища, що пов'язано з порушенням екологічного балансу.

Під загрозою зараз Вінницька, Кіровоградська та Київська області. Викликає стурбованість те, що рівень безпеки заповідників і лісових ресурсів у стані небезпеки майже у всіх регіонах України. Така ситуація потребує пошуку напрямів відтворення природних ресурсів. Рівень безпеки спостерігається тільки у Закарпатській області, але для того, щоб уникнути небезпеки в майбутньому в регіоні повинен бути збалансований підхід до використання лісових площ.

Інвестиції в основний капітал та іноземні інвестиції, розраховані як відсоток до ВРП, є важливим показником безпеки регіонів країни. Поріг інвестицій в основний капітал складає 20 % від ВРП. Вінницький регіон за показником цього індикатора знаходиться в стані небезпеки, що вказує на відсутність введення в дію нових виробничих потужностей та не сприяє його конкурентоспроможності. У свою чергу Житомирська, Сумська, Запорізька, Херсонська, Тернопільська та Чернігівська області – в стані ризику. За показником іноземних інвестицій, поріг якого становить більш ніж 5 % ВРП, всі регіони країни в стані безпеки, що вказує на їх інвестиційну привабливість і можливість підвищити рівень конкурентоспроможності.

Одним із напрямів удосконалення соціально-економічного розвитку і забезпечення безпеки регіону є дослідження і оцінювання демографічних та репродуктивних процесів. На жаль, природний темп зростання всіх регіонів держави знаходиться в стані небезпеки, тому що смертність перевищує народжуваність. Виняток становлять тільки Закарпатська область, де приріст населення дорівнює нулю. Таким чином, у контексті демографічних аспектів людського розвитку на національному та регіональному рівні слід звернути увагу на те, що насувається тенденція до зниження загальної чисельності населення.

У майбутньому можна чекати значні втрати в генофонді України, що позначиться на відтворенні населення, робочої силі і конкурентоспроможності регіонів держави. З точки зору безробіття, де поріг становить 7 % від працюючого населення відповідно до методології Міжнародної

організації праці (МОП), майже всі регіони держави знаходяться в стані безпеки, що вказує на можливості залучення працездатного населення до активної трудової діяльності і генеруванню ідей для виробництва конкурентоспроможної продукції. Частка працездатного населення у загальній чисельності населення регіону фактично не перевищує порогового значення. Усі регіони держави за цим показником знаходяться в стані безпеки.

Співвідношення середньої заробітної плати до прожиткового мінімуму (3:1) говорить про низький рівень заробітної плати населення регіонів. Майже все населення регіонів держави має дохід нижче офіційно встановленого прожиткового мінімуму, в результаті чого всі регіони (за винятком м. Київ) знаходяться в стані ризику і небезпеки. У даний час ця ситуація може призвести до порушення трудового потенціалу, життя і життєздатності населення.

Важливим показником безпеки регіону є показники, що характеризують їх інноваційну активність. До цих показників належать: кількість суб'єктів господарювання в регіоні, які впроваджують інновації, частина витрат на науку у відсотках до ВРП.

У Дніпропетровському, Львівському, Харківському регіонах та м. Києві за цими показниками постерігається перевищення фактичного виконання над пороговою характеристикою (стан безпеки). Інша частина країни знаходиться в стані ризику і небезпеки, що є негативним явищем, оскільки інновації є основою для підвищення їх конкурентоспроможності.

Оцінювання інтегрального індексу безпеки конкурентних переваг регіонів країни показує, що в стані ризику залишаються такі регіони, як: Вінницький, Кіровоградський, Тернопільський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький, Чернігівський, що вимагає пошуку шляхів забезпечення їх безпеки.

Темпи зростання ВРП на душу населення, рівень смертності та число студентів на 1 000 осіб населення – показники безпеки людського розвитку. За рівнем смертності всі регіони України або в стані ризику або небезпеки. Це вказує на низький рівень здоров'я населення, катастрофічну демографічну ситуацію.

Рівень розвитку інтелектуального потенціалу регіону характеризується показником кількості студентів вищих навчальних закладів на 1 000 осіб населення. Слід зазначити, що розвиток системи вищої освіти регіонів країни нерівномірний. Згідно порогової кількості студентів вищих

навчальних закладів на 1 000 осіб населення ситуація є безпечною тільки у Харківському регіоні і м. Київ.

У стані ризику знаходяться такі регіони, як: Дніпропетровський, Львівський, Донецький, Луганський, Полтавський, Одеський, Рівненський, Сумський, Тернопільський. Решта регіонів країни мають стан небезпеки, що вказує на зниження науково-педагогічної діяльності і наукового потенціалу в цілому.

У характеристиці рівня інтеграції України у світове економічне співтовариство важливе значення мають показники, які відображають безпеку регіонів країни з точки зору зовнішньоекономічної діяльності. Порогове значення для економічної відкритості регіонів країни повинно бути більше 72 % валового регіонального продукту. За цим показником стан безпеки спостерігається у таких регіонах, як Дніпропетровський та Запорізький, що вказує на високий рівень інтеграції в глобальну економіку.

З точки зору покриття імпорту експортом, де порогове значення має становити одиницю, безпечна ситуація спостерігається у Вінницькому, Донецькому, Дніпропетровському, Житомирському, Запорізькому, Івано-Франківському, Херсонському, Луганському, Миколаївському, Полтавському, Сумському, Черкаському регіонах. За індексом зовнішньоекономічної безпеки Дніпропетровський, Миколаївський, Полтавський регіони знаходяться в стані безпеки.

Основними причинами неспроможності регіональних соціально-економічних систем забезпечити безпечні показники розвитку, які можуть генерувати кризу, є: неконтрольована економічна криза в регіоні та відсутність достатніх ресурсів для її структурної перебудови; підвищена залежність від іноземного капіталу; втрата економічної автономії і перетворення регіонів на ринок сировини, збуту, робочої сили; зміцнення технологічної затримки; руйнування наукових досліджень і дослідно-конструкторських робіт, особливо в галузі фундаментальних і прикладних наук у регіонах країни; відсутність ефективного механізму для реалізації досягнень науки і техніки; міграція вчених і дослідників; недосконалість системи підготовки та перепідготовки кадрів; слабка система зв'язків між академічною, вузівською, галузевою науками та промисловістю в рамках меж регіональних кластерних утворень.

Для забезпечення безпечного регіонального розвитку потрібно: розглянути основні дестабілізуючі чинники і загрози, які перешкоджають соціально-економічному розвитку регіонів; розробити механізм

для забезпечення такої безпеки (під цим автори мають на увазі набір інструментів, методів і форм регіонального розвитку, які взаємодіють один з одним, можливість створення регіональної системи в інтересах сталого розвитку, стабільності, щоб протистояти руйнівній дії факторів навколишнього середовища).

2.3. Методика та показники оцінювання економічної безпеки України

З метою визначення рівня економічної безпеки України як головної складової національної безпеки держави розроблена методика розрахунку рівня економічної безпеки України, яка дозволяє визначити основні індикатори стану економічної безпеки України, їхні оптимальні, порогові та граничні значення, а також інтегральний індекс економічної безпеки.

Методика базується на комплексному аналізі індикаторів економічної безпеки з виявленням потенційно можливих загроз економічній безпеці в Україні і застосовується Міністерством економіки країни для інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України в цілому за економікою та за окремими сферами діяльності. Державні органи виконавчої влади, наукові інститути та інші установи в межах своєї компетенції можуть використовувати цю Методику та визначати рівень складових економічної безпеки для прийняття управлінських рішень щодо аналізу, відвернення та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам у відповідній сфері.

Розрахунки здійснюються Міністерством економіки України щоквартально на основі офіційних даних статистичного обліку Державного комітету статистики України, Державної податкової адміністрації України, Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Міністерства палива та енергетики України, Міністерства фінансів України та Національного банку України.

Терміни, що вживаються в цій методиці, мають такі значення [108]:

економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави;

загрози економічній безпеці України – це сукупність наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку для реалізації національних інтересів в економічній сфері;

критерії економічної безпеки – це реальні статистичні показники, за якими здійснюється оцінювання стану економіки країни з точки зору забезпечення її сталого розвитку;

індикатори економічної безпеки – це реальні статистичні показники розвитку економіки країни, які найбільш повно характеризують явища і тенденції в економічній сфері;

оптимальні значення індикаторів – це інтервал величин, у межах яких створюються найбільш сприятливі умови для відтворювальних процесів в економіці;

порогові значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає несприятливі тенденції в економіці;

граничні значення індикаторів – це кількісні величини, порушення яких викликає загрозові процеси в економіці.

Складовими економічної безпеки є: макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека.

Макроекономічна безпека – це стан економіки, за якого досягається збалансованість макроекономічних відтворювальних пропорцій.

Фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання.

Фінансова безпека, у свою чергу, містить такі складові:

бюджетна безпека – це стан забезпечення платоспроможності держави з урахуванням балансу доходів і видатків державного й місцевих бюджетів та ефективності використання бюджетних коштів;

валютна безпека – це такий стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, безперешкодного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від потрясінь на міжнародних валютних ринках;

грошово-кредитна безпека – це такий стан грошово-кредитної системи, який характеризується стабільністю грошової одиниці, доступністю кредитних ресурсів та таким рівнем інфляції, що забезпечує економічне зростання та підвищення реальних доходів населення;

боргова безпека – це такий рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування й ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для вирішення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує втратою суверенітету і руйнуванням вітчизняної фінансової системи;

безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів та забезпечити ефективне функціонування;

безпека фондового ринку – це оптимальний обсяг капіталізації ринку (з огляду на подані на ньому цінні папери, їх структуру та рівень ліквідності), здатний забезпечити стійкий фінансовий стан емітентів, власників, покупців, організаторів торгівлі, торговців, інститутів спільного інвестування, посередників (брокерів), консультантів, реєстраторів, депозитаріїв, зберігачів та держави в цілому.

Зовнішньоекономічна безпека – це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, що забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників та створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активної участі у світовому розподілі праці.

Інвестиційна безпека – це такий рівень національних та іноземних інвестицій (за умови оптимального їх співвідношення), який здатен забезпечити довгострокову позитивну економічну динаміку при належному рівні фінансування науково-технічної сфери, створення інноваційної інфраструктури та адекватних інноваційних механізмів.

Науково-технологічна безпека – це такий стан науково-технологічного та виробничого потенціалу держави, який дає змогу забезпечити належне функціонування національної економіки, достатнє для досягнення та підтримки конкурентоспроможності вітчизняної продукції, а також гарантування державної незалежності за рахунок власних інтелектуальних і технологічних ресурсів.

Енергетична безпека – це такий стан економіки, який забезпечує захищеність національних інтересів у енергетичній сфері від наявних і потенційних загроз внутрішнього та зовнішнього характеру, дає змогу задовольняти реальні потреби в паливно-енергетичних ресурсах для забезпечення життєдіяльності населення та надійного функціонування

національної економіки в режимах звичайного, надзвичайного та воєнного стану.

Соціальна безпека – це такий стан розвитку держави, за якого держава здатна забезпечити гідний і якісний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз.

Демографічна безпека – це такий стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, за якого забезпечується розвиток України з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України.

Продовольча безпека – це такий рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-економічну та політичну стабільність у суспільстві, стійкий та якісний розвиток нації, сім'ї, особи, а також сталий економічний розвиток держави.

Виробнича безпека – це такий рівень розвитку промислового комплексу країни, що здатний забезпечити зростання економіки та розширене її відтворення [108].

Оскільки властивості соціально-економічних явищ характеризуються, як правило, множиною ознак ($m \geq 2$), то під час упорядкування одиниць сукупності виникає необхідність агрегування усіх ознак множини в одну інтегральну оцінку.

Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії "адитивної цінності", згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Якщо ознаки множини мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої нормалізації. Вектор первинних ознак $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ замінюється вектором нормалізованих значень $[z_1, z_2, \dots, z_m]$.

На практиці застосовують різні способи нормалізації. Усі вони ґрунтуються на порівнянні емпіричних значень показника x_i з певною величиною a . Такою величиною може бути максимальне x_{max} , мінімальне x_{min} , середнє значення сукупності $[x_1, x_2, \dots, x_m]$ чи еталонне (порогове) x_e значення показника.

Якщо x_{ij} – деякі показники, $j = 1, \dots, m$; $i = 1, \dots, n$, які в сукупності характеризують певну галузь (і сферу) економіки, то інтегральний показник (індекс) безпеки для цієї галузі повинен мати вигляд лінійної згортки:

$$I_i = \sum_{j=1}^m a_{ij} z_{ij}, \quad (2.4)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску j -го показника в інтегральний індекс i -ї сфери економіки;

z_{ij} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} .

Цей індекс дорівнює 1 тоді, коли всі x_{ij} набувають "найкращих", або оптимальних, значень, і 0 тоді, коли всі показники "найгірші".

Вимоги до a_{ij} та z_{ij} :

усі a_{ij} задовольняють такі умови:

$$0 \leq a_{ij} \leq 1, \quad (2.5)$$

$$\sum_{j=1}^m a_{ij} = 1, \quad (2.6)$$

кожен із z_{ij} є нормалізованим, тобто $0 \leq z_{ij} \leq 1$, причому $z_{ij} = 1$ відповідає оптимальному значенню, а $z_{ij} = 0$ – найгіршому.

Методика містить такі етапи конструювання інтегрального оцінювання економічної безпеки:

формування множини індикаторів;

визначення характеристичних (оптимальних, порогових та граничних) значень індикаторів;

нормалізація індикаторів;

визначення вагових коефіцієнтів;

розрахунок інтегрального індексу.

Індикатори стану економічної безпеки України, їх характеристичні значення розроблено з метою оцінювання стану економічної безпеки України за кожною складовою економічної безпеки.

Відбір множини індикаторів здійснювався з урахуванням світового досвіду та напрацювань українських вчених.

Періодичність перегляду системи індикаторів та їх характеристичних значень у зв'язку зі змінами в національній і світовій економіці здійснюється у разі необхідності, але не рідше ніж один раз на два роки.

Діапазон можливих значень кожного показника розбивається на 5 інтервалів:

$$[x_{гр}^H, x_{пор}^H), [x_{пор}^H, x_{опт}^H), [x_{опт}^H, x_{опт}^S], (x_{опт}^S, x_{пор}^S], (x_{пор}^S, x_{гр}^S],$$

де $x_{ер}^H$, $x_{ер}^E$ – економічно досяжні мінімальне та максимальне значення індикатора, або нижня та верхня границі;

$x_{пор}^H$, $x_{пор}^E$ – порогові нижнє та верхнє значення індикатора, тобто значення, які бажано не перетинати;

$x_{опт}^H$, $x_{опт}^E$ – мінімальне та максимальне оптимальні значення індикатора, тобто інтервал оптимальних значень.

При цьому $x_{опт}^H$ та $x_{опт}^E$ знаходяться в інтервалі порогових значень $[x_{пор}^H, x_{пор}^E]$.

Значення $x_{опт}^H$ може дорівнювати $x_{опт}^E$, тоді інтервал $[x_{опт}^H, x_{опт}^E]$ перетворюється в точку $x_{опт}$. Значення $x_{ер}^H$, $x_{пор}^H$, $x_{опт}^H$, $x_{опт}^E$, $x_{пор}^E$, $x_{ер}^E$ визначаються експертним методом. Значення нормалізованого показника в точках $x_{ер}^H$, $x_{ер}^E$ визначається експертним методом або становить 0,5.

Задача нормалізації показників – це перехід до такого масштабу вимірювань, коли "найкращому" значенню показника відповідає значення 1, а "найгіршому" – значення 0.

З точки зору математики, це є задача нормування змінних, а з точки зору статистики – перехід від абсолютних до нормалізованих значень індикаторів, що змінюються від 0 до 1 і вже своєю величиною характеризують ступінь наближення до оптимального значення, що можна також інтерпретувати у відсотках: 0 відповідає 0 %, 1 – 100 %.

Під час формування простору ознак (множини індикаторів) важливо забезпечити інформаційну односпрямованість показників x_i . З цієї метою показники поділяють на стимулятори та дестимулятори. Зв'язок між інтегральною оцінкою I й показником-стимулятором прямий, між I й показником-дестимулятором – обернений. Дестимулятори перетворюють на стимулятори за допомогою нормування.

Нормування індикаторів здійснюється двома методами. Перший метод нормування розраховується за формулою:

$$x_{ij} / x_{опт}, \text{ якщо показник є стимулятором, при цьому } z_{ij1} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{опт}.$$

$$z_{ij1} = x_{опт} / x_{ij}, \text{ якщо показник є дестимулятором, при цьому } z_{ij1} = 1 \text{ при } x_{ij} = x_{опт},$$

де x_{ij} – значення індикатора;

z_{ij1} – нормоване значення індикатора x_{ij} першим методом.

Другий метод нормування розраховується за формулою:

$$z_{ij2} = \begin{cases} \frac{x_{ij} - x_{2p}^H}{x_{пор}^H - x_{2p}^H}, & x_{2p}^H \leq x_{ij} \leq x_{пор}^H \\ \frac{(x_{ij} - x_{пор}^H) + x_n^*(x_{опт}^H - x_{ij})}{x_{опт}^H - x_{пор}^H}, & x_{пор}^H \leq x_{ij} \leq x_{опт}^H \\ 1, & x_{опт}^H \leq x_{ij} \leq x_{опт}^E \\ \frac{x_n^*(x_{ij} - x_{опт}^E) + (x_{пор}^E - x_{ij})}{x_{пор}^E - x_{опт}^E}, & x_{опт}^E \leq x_{ij} \leq x_{пор}^E \\ \frac{x_{2p}^E - x_{ij}}{x_{2p}^E - x_{пор}^E}, & x_{пор}^E \leq x_{ij} \leq x_{2p}^E \end{cases}, \quad (2.7)$$

де z_{ij2} – нормоване значення індикатора x_{ij} за другим методом;

$$x_n^* = 0,5; x_e^* = 0,5$$

За межами інтервалу $[x_{2p}^H, x_{2p}^E]$ нормалізовані величини дорівнюють 0.

Для визначення вагових коефіцієнтів використовується модель головних компонент.

Модель головних компонент трансформує m -вимірний простір ознак у p -вимірний простір компонент ($p < m$).

У моделі головних компонент зв'язок між первинними ознаками і компонентами описується як лінійна комбінація:

$$y_i = \sum_{j=1}^m c_{ij} G_j, \quad (2.8)$$

де G_j – стандартизовані значення j -ї ознаки з одиничними дисперсіями; сумарна дисперсія дорівнює кількості ознак m ;

c_{ij} – внесок j -ї компоненти в сумарну дисперсію множини показників i -ї сфери.

Компоненти G_j також становлять лінійну комбінацію:

$$G_j = \sum_{i=1}^m d_{ij} x_{ij}, \quad (2.9)$$

де d_{ij} – факторні навантаження;

x_{ij} – вхідні дані.

Вагові коефіцієнти a_{ij} визначаються за формулою:

$$a_{ij} = \frac{c_{ij} |d_{ij}|}{\sum c_{ij} |d_{ij}|}. \quad (2.10)$$

Побудова моделі головних компонент здійснюється за допомогою пакета прикладних програм. Можна також визначати "Статистика" у три етапи:

розрахунок кореляційної матриці R;

виокремлення головних компонент і розрахунок факторних навантажень;

ідентифікація головних компонент.

Інформаційною базою компонентного аналізу можуть бути як первинні ряди (*Raw data*), так і кореляційна матриця (*Correlation matrix*). Тип інформаційної бази вказується на стартовій панелі модуля (*Input file*).

Процедури методу головних компонент – *Principal components* – подано в модулі *Factor Analysis* – факторний аналіз. Праворуч розміщено поля для установлення параметрів моделі: *Maximum no. of factors* – максимальне число факторів і *Minimum eigenvalue* – мінімальне власне число. Якщо не задано іншого, ці параметри становлять відповідно 2 і 1.

За командою на виконання програми з'являється вікно *Factor Analysis Results* – результати факторного аналізу, в інформаційній частині якого вказується кількість ознак, метод аналізу, десятковий логарифм детермінанта кореляційної матриці, число відокремлених факторів і власні значення матриці λ_j .

Після установлення *Eigenvalues* система видає таблицю значень власних чисел, які є дисперсіями головних компонент, а також внесок кожної з них у сумарну варіацію множини ознак – *% total Variance* – внесок кожної компоненти у факторне навантаження – коефіцієнти c_{ij} .

Серед процедур обертання факторів – *Factor rotation* – вибирається *Varimax normalized* – варімакс нормалізований. Згідно з опцією *Factor loadings* маємо таблицю факторних навантажень, значення яких наближаються до 1 або 0. Ознаки, що навантажують кожна компонента, виділено.

Це – коефіцієнти d_{ij} . Після цього проводиться розрахунок вагових коефіцієнтів. Вагові коефіцієнти однакові для обох методів розрахунку нормалізованих показників.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою та для першого методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою:

$$I_{j1} = \sum_{i=1}^m a_{ij} z_{ij1}, \quad (2.11)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

z_{ij1} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} , розраховані за першим методом.

Розрахунок інтегрального індикатора за кожною сферою для другого методу розрахунку нормалізованих значень індикаторів здійснюється за формулою:

$$I_{j2} = \sum_{i=1}^m a_{ij} z_{ij2}, \quad (2.12)$$

де a_{ij} – вагові коефіцієнти, що визначають ступінь внеску i -го показника в інтегральний індекс;

z_{ij2} – нормалізовані значення вхідних показників x_{ij} , розраховані за другим методом.

Узагальнений інтегральний індикатор за кожною сферою:

$$I_j = (I_{j1} + I_{j2}) / 2. \quad (2.13)$$

Інтегральний індикатор економічної безпеки України в цілому розраховується за формулою:

$$I = \sum_j b_j I_j, \quad (2.14)$$

де b_j – вагові коефіцієнти сфер економіки.

Ваговий коефіцієнт j -ї сфери визначається експертним шляхом серед N -го числа експертів як відношення суми балів, що дали всі експерти даній сфері, до загальної суми балів.

$$b_j = \frac{\sum_{n=1}^N S_{jn}}{\sum_{k=1}^M \sum_{n=1}^N S_{kn}}, \quad (2.15)$$

де S_{jn} – оцінка j -ї сфери, яку дав n -й експерт;

N – кількість експертів;

M – кількість сфер економіки.

Зазначені коефіцієнти можна також визначати методом головних компонент на основі інтегральних індексів окремих сфер економіки. Значення вагових коефіцієнтів b_j наведені в табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Вагові коефіцієнти за сферами економіки

Сфера економіки	Значення вагового коефіцієнта
Макроекономічна	0,1005
Виробнича	0,0769
Фінансова	0,1127
Інвестиційна	0,0939
Науково-технологічна	0,1183
Зовнішньоекономічна	0,0901
Соціальна	0,0808
Науково-технологічна	0,1183
Енергетична	0,1324
Демографічна	0,0836
Продовольча	0,1108

Вагові коефіцієнти для розрахунку індексу фінансової безпеки наведені в табл. 2.3.

Таким чином, інтегральний індекс економічної безпеки держави визначається ієрархічно. Так само ієрархічно можуть визначатись індекси окремих сфер, зокрема це стосується фінансової безпеки, складовими якої є бюджетна, валютна, боргова тощо.

Вагові коефіцієнти для визначення індексу фінансової безпеки

Фінансова сфера	Значення вагового коефіцієнта
Бюджетна	0,2023
Грошово-кредитна	0,1953
Валютна	0,1558
Боргова	0,1256
Банківська	0,1629
Страхова	0,0628
Фондова	0,0953

Для визначення стану економічної безпеки країни застосовуються також такі методи: моніторинг основних соціально-економічних показників і співставлення їх з граничними значеннями, що мають бути не менші за загальносвітові; експертна оцінка; аналіз й оброблення сценаріїв; теоретико-ігрові; методи оптимізації; багатовимірною статистичного аналізу; теорія штучних нейронних мереж [10, с. 43–46]. Місце України в світових рейтингах надано в додатках А та Б.

Більшість з них можуть бути використані для оцінювання рівня економічної безпеки підприємництва не лише на макро-, але й мезорівні ієрархії управління економікою. Зокрема, моніторинг основних соціально-економічних показників передбачає збирання інформації за переліком показників, які можуть бути використані під час дослідження економічної безпеки підприємництва.

В. Волошин [34] пропонує доповнити показники економічної безпеки підприємства показниками: ресурсного потенціалу і можливостей його розвитку; рівня ефективності використання ресурсів, капіталу та праці і його відповідності рівню в найбільш розвинутих і передових країнах, а також рівню, за якого загрози зовнішнього та внутрішнього характеру зводяться до мінімуму; конкурентоспроможності економіки; суверенітету, незалежності і можливості протистояння зовнішнім загрозам, цілісності території та економічного простору. Таке оцінювання проводиться шляхом формування рейтингів країн за рівнем сформованості сприятливого економічного середовища для ведення підприємницької діяльності (наприклад, рейтинг країн Світового банку [11]).

Оцінювання економічної безпеки на прикладі будівельного підприємства

Сучасні будівельні підприємства України найчастіше використовують позикові джерела фінансових ресурсів, і дуже мало власні, як зовнішні, так і внутрішні. Це можливо пояснити особливим характером будівельного бізнесу, а також небажанням власників будівельних підприємств вкладати власні кошти для формування ресурсів, що необхідні для будівництва житла, комерційних або виробничих будівель. Об'єкти суспільного чи комунального призначення в Україні фінансуються за рахунок або державного, або місцевого бюджетів, тому для цих будівель підприємства практично не використовують ані власні, ані позикові кошти.

Обсяги фінансових ресурсів, необхідних для нормального функціонування будівельного підприємства, формуються виходячи з:

- 1) потреб будівельного підприємства в основних засобах виробництва;
- 2) потреб будівельного підприємства в постійних оборотних активах;
- 3) потреб будівельного підприємства в змінних оборотних активах;
- 4) кількості об'єктів будівництва, що одночасно будує підприємство;
- 5) наявності власних виробництв будівельних матеріалів;
- 6) налагодженої системи поставки необхідних будівельних матеріалів;
- 7) забезпеченості власним або орендованим транспортом;
- 8) величини податкових зобов'язань будівельних підприємств;
- 9) необхідності створення резервних фондів для фінансування будівництва;
- 10) необхідності створення резервних фондів для погашення короткострокових та середньострокових зобов'язань;
- 11) корупційної складової будівельного бізнесу.

Виходячи з цих складових, загальний обсяг фінансових ресурсів будівельного підприємства може бути розрахований за такою формулою:

$$СФР_{БП} = ФР_{ОС} + ФР_{ПОА} + ФР_{ВВБМ} + ФР_{ВПЗ} + ФР_{РФФ} + ФР_{РФПП} + ФР_{КС}, \quad (2.16)$$

де $СФР_{БП}$ – сума фінансових ресурсів будівельного підприємства;

$ФР_{ОС}$ – фінансові ресурси, що використовуються для фінансування оновлення основних засобів будівельного підприємства;

$ФР_{ПОА}$ – фінансові ресурси, що використовуються для фінансування постійної частини оборотних активів будівельного підприємства;

$\Phi P_{\text{ЗОА}}$ – фінансові ресурси, що використовуються для фінансування змінної частини оборотних активів будівельного підприємства;

$\Phi P_{\text{ВВБМ}}$ – фінансові ресурси, що використовуються для фінансування власного виробництва будівельних матеріалів;

$\Phi P_{\text{ВЛЗ}}$ – фінансові ресурси, що використовуються для виконання податкових зобов'язань будівельних підприємств перед бюджетами різного рівня;

$\Phi P_{\text{РФФ + РФПП}}$ – фінансові ресурси, що спрямовуються на формування резервних фондів фінансування будівництва і резервних фондів погашення позикових (короткострокових і середньострокових) зобов'язань;

$\Phi P_{\text{КС}}$ – фінансові ресурси, які спрямовуються на вирішення питань з державними, комунальними та іншими власними структурами, тобто кошти корупційної складової будівельного бізнесу.

Як приклад, розглянемо роботу великого будівельного підприємства. Сума фінансових ресурсів, необхідна для його нормального функціонування при будівництві одразу від 3 до 10 об'єктів, визначається сотнями мільйонів, а інколи і мільярдами або десятками мільярдів гривень. Однак на практиці жодне будівельне підприємство України не може одразу залучити такі великі суми фінансових ресурсів. А тому є сенс розглядати не всю суму фінансових ресурсів будівельного підприємства, а частину фінансових ресурсів, яка формується поступово, виходячи з реальних фінансових потреб.

Схема формування фінансових ресурсів будівельного підприємства повинна залежати:

а) від масштабів фінансово-господарської діяльності будівельного підприємства;

б) від кількості об'єктів, які одночасно будує підприємство;

в) від розгалуженості підрозділів будівельного підприємства та витрат на транспортування матеріалів;

г) від вартості замовлених об'єктів будівництва;

д) від виробничої програми будівельного підприємства на поточний плановий рік (підписаних угод про будівництво об'єктів).

Для будівельних підприємств, які одночасно будують від 1 до 3 об'єктів, наявна сума фінансових ресурсів повинна складати не менше

35 %, але не більше 50 % від загальних потреб за умови безперебійного фінансування будівництва та власного виробництва будівельних матеріалів протягом 3 – 4 місяців.

Для будівельних підприємств, які одночасно будують від 3 до 5 об'єктів, наявна сума фінансових ресурсів повинна складати не менше 45 %, але не більше 60 % від загальних потреб за умови безперебійного фінансування будівництва та власного виробництва будівельних матеріалів протягом 4 – 6 місяців.

Для будівельних підприємств, які одночасно будують від 5 до 7 об'єктів, наявна сума фінансових ресурсів повинна складати не менше 55 %, але не більше 70 % від загальних потреб за умови безперебійного фінансування будівництва та власного виробництва будівельних матеріалів протягом 6 – 9 місяців.

Для будівельних підприємств, які одночасно будують від 7 до 10 об'єктів, наявна сума фінансових ресурсів повинна складати не менше 65 %, але не більше 80 % від загальних потреб за умови безперебійного фінансування будівництва та власного виробництва будівельних матеріалів протягом 1 року.

Для будівельних підприємств, які одночасно будують понад 10 об'єктів, наявна сума фінансових ресурсів повинна складати не менш 75 %, але не більше 90 % від загальних потреб при умові безперебійного фінансування будівництва та власного виробництва будівельних матеріалів протягом 15 – 18 місяців.

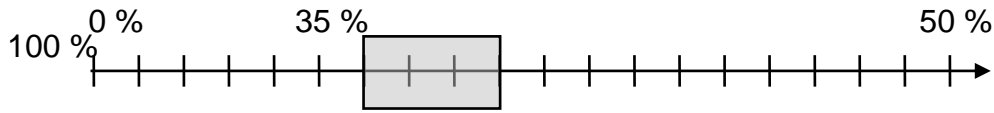
Більш великі обсяги фінансових ресурсів для будівельних підприємств не бажані внаслідок неможливості їх ефективного використання та додаткових витрат на обслуговування позикових коштів. Крім того, в сучасних складних економічних умовах приватні замовники не дуже бажають вкладати в нові об'єкти повну суму інвестицій через високі ризики, а також у зв'язку з проблемами, пов'язаними з формуванням фінансових коштів, зокрема отриманням іпотечних кредитів в банках і низькими власними доходами.

Межа фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств за показником "частка фінансових ресурсів" подана на рис. 2.2. Частка фінансових ресурсів будівельного підприємства розраховується за формулою:

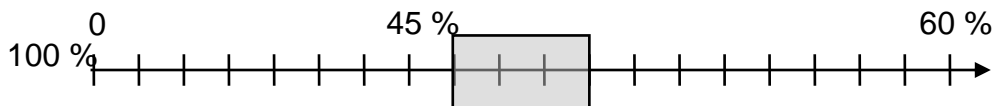
$$ЧФР_{БП} = \frac{ФР_{БП}}{ПФР_{БП}}, \quad (2.17)$$

де $\Phi P_{БП}$ – сума фінансових ресурсів будівельного підприємства;

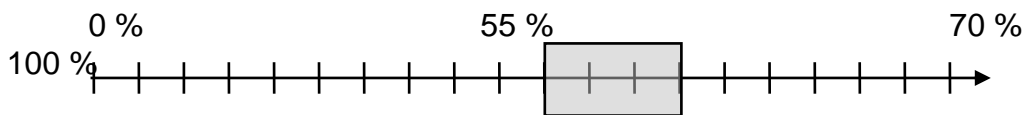
$\Pi \Phi P_{БП}$ – потреба в фінансових ресурсах будівельного підприємства.

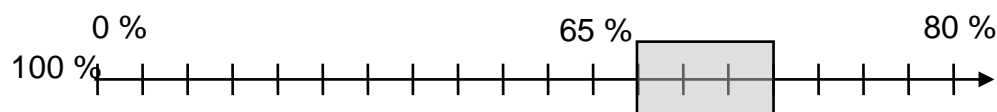
а) для будівельних підприємств, що одночасно будують від 1 до 3 об'єктів

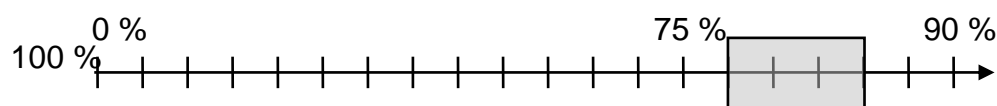
б) для будівельних підприємств, що одночасно будують від 3 до 5 об'єктів

в) для будівельних підприємств, що одночасно будують від 5 до 7 об'єктів

г) для будівельних підприємств, що одночасно будують від 7 до 10 об'єктів

д) для будівельних підприємств, що одночасно будують понад 10 об'єктів

– зони фінансово-економічної безпеки

Рис. 2.2 Межа фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств за показником "частка фінансових ресурсів"

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно максимальна кількість об'єктів, подано в табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно максимальна кількість об'єктів

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 року від 2015 року	Відхилення 2015 року від 2014 року
Максимальна кількість об'єктів, які будувались одночасно, об'єкти	7	5	5	0	-2
Наявна сума фінансових ресурсів, млн грн	49,52	47,48	47,1	-2,04	-0,38
Потреби в фінансових ресурсах, млн грн	75	90	92	15	2
Частка фінансових ресурсів, %	66,03	52,76	51,20	-13,27	-1,56
Інтервал нормативних значень частки фінансових ресурсів	55 – 70 %	55 – 70 %	55 – 70 %	–	–

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно середня кількість об'єктів, подано в табл. 2.5.

Таблиця 2.5

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно середня кількість об'єктів

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 року від 2015 року	Відхилення 2015 року від 2014 року
Середня кількість об'єктів, які будувались одночасно, об'єктів	5	4	3	-1	-1
Наявна сума фінансових ресурсів, млн грн	44,8400	37,6500	35,5400	-7,1900	-2,1100
Потреби в фінансових ресурсах, млн грн	70,6500	71,8700	82,5300	1,2200	10,6600
Частка фінансових ресурсів, %	63,4678	52,3863	43,0631	-11,0815	-9,3231
Інтервал нормативних значень частки фінансових ресурсів	55 – 70 %	45 – 60 %	45 – 60 %	–	–

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно мінімальна кількість об'єктів, подано в табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки ТОВ "Новаторбуд" в умовах, коли будувалась одночасно мінімальна кількість об'єктів

Показники	2014 рік	2015 рік	2016 рік	Відхилення 2016 року від 2015 року	Відхилення 2015 року від 2014 року
Мінімальна кількість об'єктів, які будувались одночасно, об'єктів	3	2	1	-1	-1
Наявна сума фінансових ресурсів, млн грн	34,6200	23,6400	22,5400	-10,9800	-1,1000
Потреби в фінансових ресурсах, млн грн	50,5300	49,5400	54,7300	-0,9900	5,1900
Частка фінансових ресурсів, %	68,5138	47,7190	41,1840	-20,7947	-6,5350
Інтервал нормативних значень частки фінансових ресурсів	45 – 60 %	35 – 50 %	35 – 50 %	–	–

До складу показників достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки доцільно включати наявну суму фінансових ресурсів, потреби в фінансових ресурсах, частку фінансових ресурсів, інтервал нормативних значень частки фінансових ресурсів.

Головним елементом фінансово-господарської діяльності є обсяги фінансових ресурсів, які можуть акумулювати із різних джерел будівельні підприємства. Достатність фінансових ресурсів, їх відносно невелика вартість, своєчасне залучення та ефективне використання вирішує багато проблем будь-якого підприємства, зокрема і будівельного.

Проте для будівельного підприємства достатність фінансових ресурсів, їх вартість, строки залучення, напрями і терміни використання складають головну проблему через специфіку будівельного бізнесу, який потребує великих обсягів фінансових коштів, рівномірність їх надходження та своєчасне використання.

Вартість фінансових ресурсів має суттєве значення для будівельного бізнесу через те, що зростання вартості фінансових ресурсів безпосередньо впливає на вартість збудованих об'єктів, внаслідок чого стримує бажання фізичних і юридичних осіб замовляти будівництво новобудов.

Це приводить до зменшення притоку фінансових ресурсів до будівельних компаній, як наслідок зменшується їх дохід і прибуток.

Показники, які характеризують достатність фінансових ресурсів на ТОВ "Новаторбуд" для забезпечення безпеки їх використання, наведені в табл. 2.7. На підприємстві простежується така тенденція, що за умови максимальної кількості об'єктів, які будуються, недостатньо фінансових ресурсів за два останні роки. За умови середньої кількості недостатньо фінансових ресурсів тільки за один останній аналізований період. За умови мінімальної кількості об'єктів нерухомості, які будуються одночасно на ТОВ "Новаторбуд" в 2014 році виявлено перевищення оптимальної частки фінансових ресурсів.

Таблиця 2.7

Показники, які характеризують достатність фінансових ресурсів на ТОВ "Новаторбуд" для забезпечення безпеки їх використання

Кількість об'єктів, які будувались одночасно	Достатність фінансових ресурсів для забезпечення безпеки їх використання		
	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Мінімальна	ні	так	так
Середня	так	так	ні
Максимальна	так	ні	ні

Структура фінансових ресурсів будівельного підприємства суттєво впливає на фінансову безпеку внаслідок того, що будівельні підприємства використовують значні суми позикових коштів за незначних обсягів власного капіталу.

У більшості випадків власний капітал використовується для фінансування основних засобів, оновлення матеріально-технічної бази будівництва та виробничих підрозділів, що виготовляють будівельні матеріали.

Водночас позикові кошти будівельні підприємства спрямовують на формування постійної та змінної частини оборотних активів, які складають значну частину активів будівельного підприємства.

Постійні оборотні активи – це той мінімум, який необхідний підприємству для операційної діяльності з точки зору довгострокових потреб підприємства і величина якого не залежить від коливань обсягу виробництва та реалізації продукції. Постійні оборотні активи є навіть в періоді спаду діяльності підприємства. Як правило, до постійних оборотних активів

відносять мінімально необхідну величину запасів та середній розмір дебіторської заборгованості, щось на зразок резервного капіталу.

Змінні оборотні активи – це частина оборотних активів, схильна до коливань у зв'язку зі зміною обсягів діяльності. Фінансується змінна частина оборотних активів за рахунок короткострокового позикового капіталу, а під час консервативного підходу – частково й за рахунок власного капіталу. Не оптимальна структура капіталу будівельного підприємства може формувати низку фінансових ризиків і загроз. Перш за все це пов'язано з великою часткою поточних позикових коштів у пасиві бухгалтерського балансу.

Проте необхідно зазначити, що будівельні підприємства намагаються вирішити проблему позикових коштів за рахунок: а) отримання бюджетного фінансування різних об'єктів, зокрема житлових, суспільного чи комунального призначення; б) отримання авансів від приватних інвесторів-замовників житлової, комерційної чи виробничої нерухомості; в) виконання будівельних робіт на основі підрядних угод, що дає змогу частково уникати значних сум позикових коштів.

Для будівельних підприємств характерні три основні ситуації щодо структури капіталу.

Перша ситуація: позикові кошти перевищують власний капітал, а в структурі пасиву домінують поточні зобов'язання, з яких головними є аванси замовників-інвесторів, кредити банків та кредиторська заборгованість.

Друга ситуація: власний капітал складає основну частку пасиву, позикові кошти мають допоміжний характер. При цьому серед позикових коштів суттєве значення мають кредити банків та кредиторська заборгованість.

Третя ситуація: власний капітал і позикові кошти приблизно однакові за обсягами, тобто їх частки рівнозначні. Серед позикових коштів домінують або аванси замовників-інвесторів, або кредити банків, або кредиторська заборгованість.

Власний капітал складається із статутного та різних видів додаткового капіталу. Частка нерозподіленого прибутку в складі власного капіталу більшості будівельних підприємств незначна. Кожна з трьох ситуацій може суттєво вплинути на межі фінансово-економічної безпеки підприємства. Схема фінансово-економічної безпеки будівельного підприємства за структурою капіталу подана в табл. 2.8.

**Межі фінансово-економічної безпеки будівельного підприємства
за показником "структура капіталу"**

Для будівельних підприємств, де позикові кошти завжди перевищували власний капітал				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
10 – 20 %	30 – 40 %	30 %	10 %	10 %
Власний капітал 10 – 20 %	Загальна частка позикових коштів 80 – 90 %			
Для будівельних підприємств, де власний капітал завжди перевищував позикові кошти				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
60 – 75 %	10 %	10 %	5 – 10 %	5 – 10 %
Власний капітал 60 – 75 %	Загальна частка позикових коштів 25 – 40 %			
Для будівельних підприємств, де власний капітал і позикові кошти приблизно однакові				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
50 %	20 %	10 %	10 %	10 %
Власний капітал 50 %	Загальна частка позикових коштів 50 %			

Проблеми будівельних компаній перетворюються в загрози і ризики, внаслідок яких будівництво триває довше встановленого чи заявленого періоду, будівельні підприємства витрачають додаткові кошти, які перекладаються на замовників об'єктів нерухомості. Крім того, значні ризики початку та закінчення будівництва об'єктів змушують керівництво будівельних підприємств закладати в ціну (вартість) нової нерухомості додаткові витрати, що набагато збільшують витрати замовників або інвесторів.

Показники, які характеризують власні та позикові кошти на ТОВ "Новаторбуд" наведені в табл. 2.9.

**Показники, які характеризують власні та позикові кошти
на ТОВ "Новаторбуд", тис. грн**

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Власний капітал	54 071	64 088	71 122	78 132
Довгострокові позикові кошти	66 986	66 986	66 986	66 986
Аванси замовників-інвесторів	36 217	39 038	39 135	42 127
Кредити банків	18 577	17 073	13 049	0
Кредиторська заборгованість	25 464	23 710	18 998	43 022
Загальна сума поточних позикових коштів	80 258	79 821	71 182	85 149
Загальна сума позикових коштів	147 244	146 807	138 168	152 135
Загальна сума капіталу підприємства	201 315	210 895	209 290	230 267

Аналіз структури капіталу ТОВ "Новаторбуд" подано в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Аналіз структури капіталу ТОВ "Новаторбуд", %

Показник	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Питома вага власного капіталу	26,85890271	30,388582	33,9825123	33,93104526
Питома вага довгострокових позикових коштів в загальному капіталі	33,27422199	31,76272553	32,00630704	29,09057746
Питома вага авансів замовників-інвесторів	17,99021	18,51063	18,69893	18,29485
Питома вага кредитів банків	9,227827	8,095498	6,234889	0
Питома вага кредиторської заборгованості	12,64883	11,24256	9,077357	18,68353
Питома вага загальної суми поточних позикових коштів	39,8668	37,84869248	34,01118	36,978
Питома вага загальної суми позикових коштів	73,1410	69,6114	66,0174	66,0689

Структуру капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2013 рік подано на рис. 2.3.

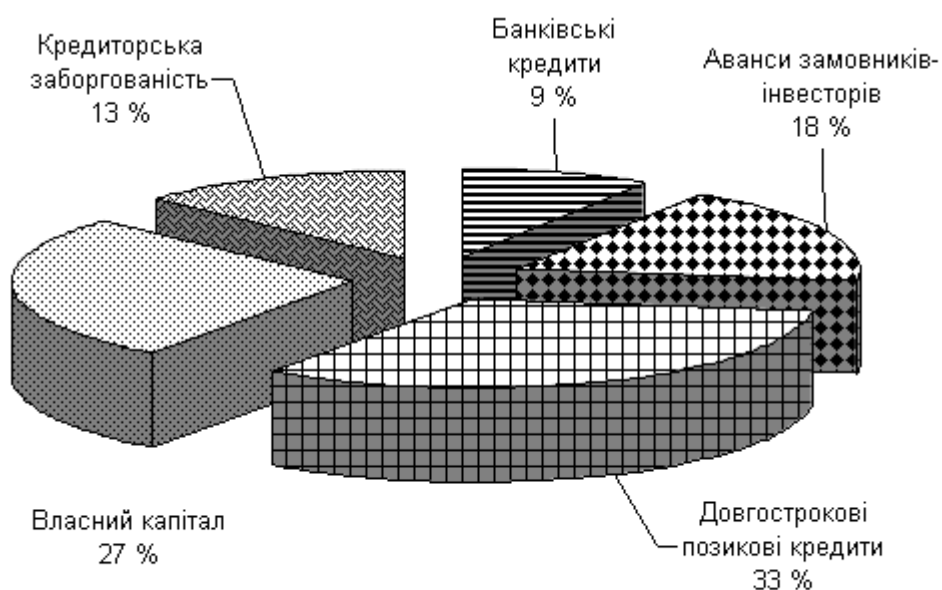

Рис. 2.3. Структура капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2013 рік

Структуру капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2014 рік подано на рис. 2.4.

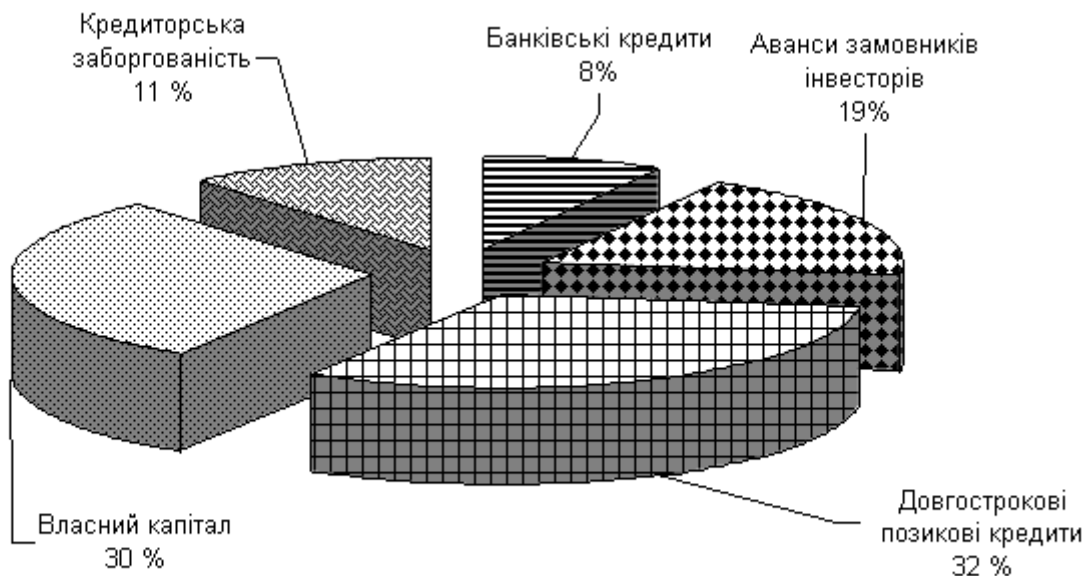

Рис. 2.4. Структура капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2014 рік

Структуру капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2015 рік подано на рис. 2.5.

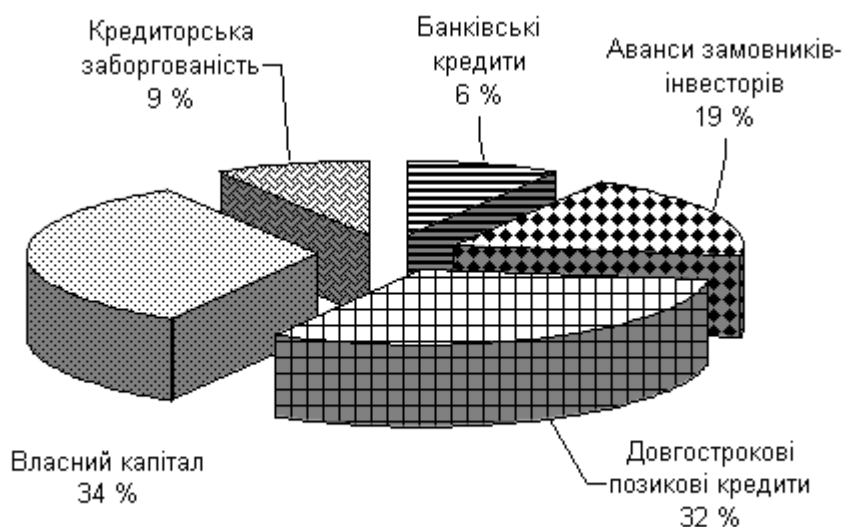

Рис. 2.5. Структура капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2015 рік

Структуру капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2016 рік подано на рис. 2.6.

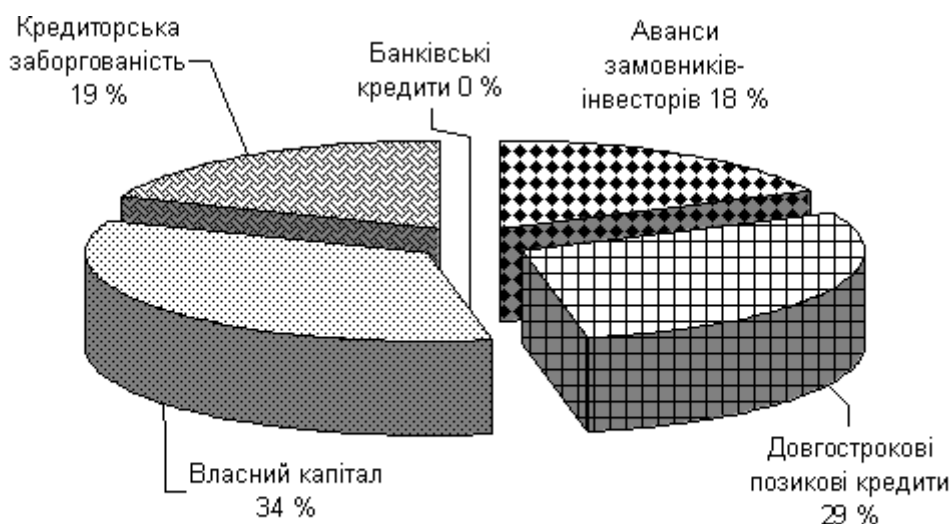

Рис. 2.6. Структура капіталу на ТОВ "Новаторбуд" за 2016 рік

ТОВ "Новаторбуд" належить до тих підприємств, на яких позикові кошти перевищують власний капітал у три рази. В основному за всіма показниками структури капіталу для таких підприємств ТОВ "Новаторбуд" знаходиться у межах досягнення фінансово-економічної безпеки.

Під управлінням фінансовими ресурсами підприємства розуміють дії всіх рівнів управлінського апарату, що призводять до змін в об'ємах, складі і структурі фінансових ресурсів, і які впливають на показники бізнес-процесів [3].

На стратегічному рівні в процесі фінансового управління повинні вирішуватися проблеми формування фінансових ресурсів і їх раціонального розміщення, забезпечення необхідним об'ємом фінансових ресурсів діяльності підприємства, що суттєво впливає на структуру і розмір активів і пасивів бухгалтерського балансу та фінансовий стан підприємства.

На тактичному рівні управління фінансовими ресурсами підприємств необхідно забезпечити взаємозв'язок стратегічних цілей підприємства і його поточної діяльності.

Основною проблемою тактичного управління фінансовими ресурсами підприємств є передача відповідальності за виконання специфічних фінансово-економічних показників керівникам окремих підрозділів, які повинні погоджувати плани і бюджети за напрямками діяльності, а також узгоджувати короткострокові цілі і нормативи поточної діяльності з довгостроковою метою і стратегічними показниками.

У процесі оперативного управління здійснюються заходи щодо розподілу, ефективного використання і контролю наявних фінансових ресурсів для забезпечення поточної діяльності підприємства в межах виконання короткострокових і середньо-термінових планів.

Управління фінансовими ресурсами підприємств вимагає відповідної організації. Основними етапами процесу управління фінансовими ресурсами підприємств є: формулювання проблеми у сфері управління фінансовими ресурсами; ухвалення управлінського рішення і його реалізація; оцінювання результату реалізації рішення [19]. Етапи управління фінансовими ресурсами повинні бути пов'язані з функціями управління (рис. 2.7).

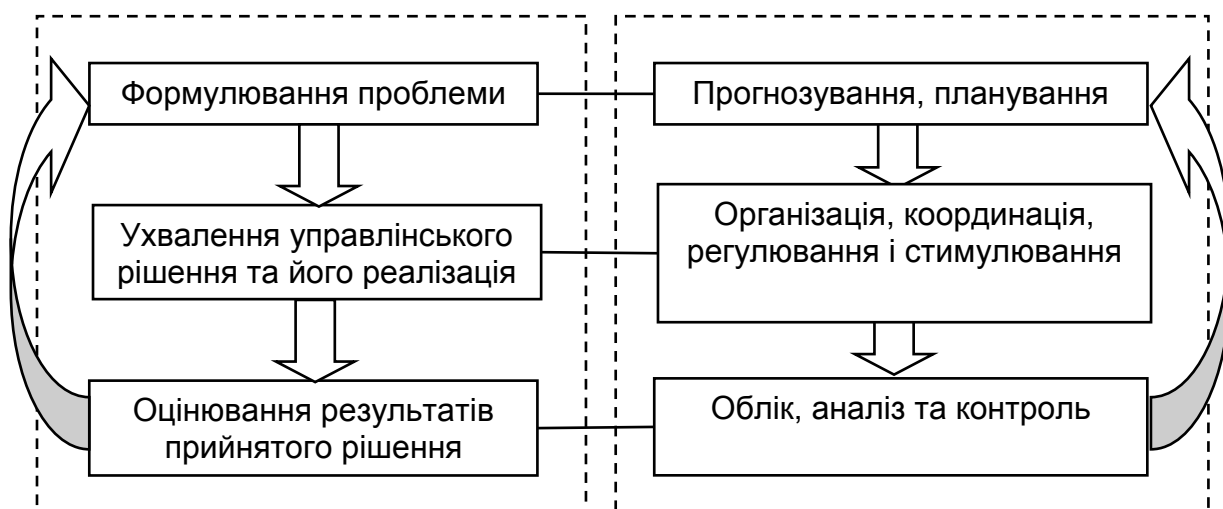

Рис. 2.7. Взаємозв'язок етапів і основних функцій управління фінансовими ресурсами підприємства

Наведена схема доводить, що завдяки контролю і аналізу можливо оцінити результати прийнятих рішень у сфері управління фінансовими ресурсами, забезпечити зворотний зв'язок з об'єктом і відтворення всього циклу управління.

Для будівельних підприємств характерними ознаками є:

- 1) тривалість виробничого циклу;
- 2) нерухомість продукту, що створюється, під час переміщення у процесі виробництва матеріальних, технічних і людських ресурсів;
- 3) велика залежність будівництва від фінансового, матеріально-технічного та організаційного забезпечення;
- 4) потреба у значній кількості працівників;
- 5) висока матеріалоємність будівництва, що потребує наявності матеріальної бази та розміщення її близько до об'єктів, що будуються;
- 6) велика вартість об'єктів будівництва, що вимагає створення ефективної системи фінансового забезпечення, формування великих обсягів інвестиційних ресурсів;
- 7) наявність складних і різноманітних виробничих кооперативних зв'язків між різними господарюючими суб'єктами, щоб мати можливість забезпечити нормальний процес будівництва;
- 8) велика корупційна складова, що суттєво впливає на зростання вартості будівництва та вимагає додатково значних фінансових ресурсів [148; 166].

У процесі руху фінансових ресурсів, формування та погашення фінансових зобов'язань будівельних підприємств складаються основні умови, загрози, ризики, які в сукупності впливають на фінансову безпеку будівельного підприємства. З початку свого створення і до ліквідації будівельне підприємство знаходиться у фінансових взаємовідносинах з різними економічними суб'єктами, які так чи інакше впливають на рівень його фінансової безпеки. Причому фінансові взаємовідносини з одними економічними суб'єктами мають значний вплив на фінансову безпеку, з іншими мають незначний вплив. Фінансові взаємовідносини будівельних підприємств з різними економічними суб'єктами можливо відобразити у вигляді схеми, поданої на рис. 2.8.

Розміри стрілок свідчать про обсяги фінансових потоків будівельних підприємств до різних економічних суб'єктів. Рух фінансових потоків створює для будівельного підприємства систему загроз та ризиків, які так чи інакше впливають на стан фінансово-економічної безпеки. Причому

значно помітна частина фінансових потоків, що пов'язана з державними органами, комунальними організаціями, банками та страховими компаніями, яка має корупційну складову, що також посилює негативний вплив на стан фінансово-економічної безпеки підприємств.

Безпосередній вплив на фінансово-економічну безпеку будівельних підприємств здійснюють економічні суб'єкти, які забезпечують формування фінансових ресурсів. Це, перш за все, власники, що формують стартовий та додатковий статутний капітал; приватні інвестори та замовники різних нових будівельних об'єктів, державні органи, що замовляють будівництво і фінансують його, банки-кредитори тощо.

Зазначена сукупність економічних суб'єктів повинна забезпечити будівельні підприємства необхідними обсягами фінансових ресурсів для виконання замовлень на будівництво нерухомості. Однак на практиці зазначені економічні суб'єкти не завжди своєчасно і в повному обсязі фінансують будівельні підприємства, а це впливає на фактичні обсяги фінансових ресурсів, породжує фінансові ризики та загрози для них.

Рис. 2.8. Фінансові взаємовідносини будівельних підприємств з різними економічними суб'єктами

Сформовані чи несформовані фінансові ресурси будівельного підприємства є головною проблемою, бо вони породжують різні фінансові ризики та загрози. Фінансово-економічна безпека будівельного підприємства значною мірою визначається наявністю фінансових ресурсів, їх обсягами, структурою джерел, своєчасністю одержання, строками та напрямками використання.

До складових фінансово-економічної безпеки, що пов'язані з фінансовим станом будівельного підприємства слід віднести *рівні*: майнового стану, платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, фінансової незалежності, віддачі грошових потоків, ділової активності, прибутковості.

Рівень майнового стану підприємства дозволяє оцінити структуру майна будівельного підприємства. Така оцінка важлива, тому що дає відповідь на питання: наскільки майно будівельного підприємства відповідає потребам розвитку, умовам фінансово-господарської діяльності.

Рівень платоспроможності характеризує можливість будівельного підприємства здійснювати платежі за своїми зобов'язаннями. Платоспроможність будівельного підприємства пов'язана з наявністю грошових коштів та поточних зобов'язань, особливо тих, що потребують негайного погашення.

Рівень ліквідності як елемент фінансово-економічної безпеки дає можливість оцінити майно будівельного підприємства з позиції ліквідності, тобто швидкості перетворення в грошові кошти, а також визначити можливість будівельного підприємства своєчасно і в повному обсязі погашати поточні зобов'язання.

Рівень фінансової стійкості розкриває взаємозв'язок фінансових ресурсів з напрямками їх використання. Для визначення фінансової стійкості користуються величиною власних оборотних коштів будівельного підприємства, що була витрачена на формування оборотних активів за рахунок власного капіталу і довгострокових зобов'язань.

Рівень фінансової незалежності дає можливість оцінити спроможність будівельного підприємства погашати власні зобов'язання і право власників на його володіння у довгостроковому періоді.

Рівень віддачі грошових потоків характеризує ефективність руху коштів.

Основним методом оцінювання *рівня ділової активності* є розрахунок показників оборотності, за допомогою яких визначається кількість оборотів, що здійснює той чи інший вид активів. За допомогою даного

аналізу здійснюється оцінювання спроможності будівельного підприємства формувати вищу суму доходів.

Рівень прибутковості будівельного підприємства дозволяє оцінити ефективність діяльності та визначити доцільність функціонування на ринку будівельної продукції.

Центральною ланкою у системі складових, що пов'язані з фінансовим станом будівельного підприємства, є рівень віддачі грошових потоків. Саме він формує вхідні і вихідні грошові потоки, які пов'язані з результатами виробництва та реалізації продукції. Від рівня віддачі грошових потоків залежить формування рівня ділової активності і рівня прибутковості. Ця ланка безпосередньо впливає на формування рівня ліквідності і рівня платоспроможності, оскільки під час перевищення вхідного потоку над вихідним будуть зростати рівні платоспроможності і ліквідності, як такі, що залежать від суми грошових коштів будівельного підприємства.

Наступною складовою за значимістю є рівень ділової активності і рівень прибутковості. Ці складові залежать від формування і використання фінансових ресурсів на будівельному підприємстві, а тому зростання обсягів фінансових ресурсів, у тому числі за рахунок збільшення доходів і прибутків, позитивно впливає на зазначені складові, сприяє подальшому зростанню рівнів прибутковості та ділової активності.

На третьому щаблі за значущістю знаходяться складові, які відображають зміни в активі і пасиві балансу. Це, перш за все, рівень платоспроможності та рівень ліквідності, які залежать як від рівня віддачі грошового потоку, так і від рівня прибутковості будівельного підприємства. Зазначені складові впливають на формування майна і сукупного капіталу будівельного підприємства, тобто на рівень фінансової стійкості, фінансової незалежності та майнового стану.

Виявлено головні загрози для ТОВ "Новаторбуд", а саме: дуже важко і занадто дорого одержувати дозволи на нове будівництво; важко, дорого та відносно тривалий час вирішуються питання про одержання земельних ділянок для спорудження нових об'єктів; значні проблеми виникають під час підключення збудованих об'єктів до централізованої комунальної мережі; важко залучати приватних інвесторів до фінансування нових об'єктів; важко залучати фінансові установи до кредитування будівельного бізнесу; збудовані об'єкти тривалий час неможливо ввести в експлуатацію через корупцію серед контролюючих органів та тих, що приймають об'єкти в експлуатацію; постійна нестача фінансових

ресурсів через невідповідність фактичних витрат розрахункам за кожним проектом, що змушує додатково здійснювати пошуки джерел фінансування. Усі ці проблеми призводять до зниження ефективності управління фінансовими ресурсами підприємства.

Аналіз показників безпеки використання фінансових ресурсів підприємства на основі виявлення межі фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств за показником "частка фінансових ресурсів" дозволяє зробити висновок, що при максимальній кількості об'єктів, які будуються, недостатньо фінансових ресурсів за два останні роки. За умови середньої кількості – недостатньо фінансових ресурсів тільки за один останній аналізований період. За умови мінімальної кількості об'єктів нерухомості, які будуються одночасно на ТОВ "Новаторбуд", в 2014 році виявлено перевищення оптимальної частки фінансових ресурсів.

Оцінюючи економічну безпеку підприємства слід визначати стратегічний, тактичний та оперативний рівні управління фінансовими ресурсами підприємства. До складових фінансово-економічної безпеки, що пов'язані з фінансовим станом будівельного підприємства, слід віднести: рівні майнового стану, платоспроможності, ліквідності, фінансової стійкості, фінансової незалежності, віддачі грошових потоків, ділової активності, прибутковості.

У цілому зроблене оцінювання впливу структури фінансових ресурсів підприємства на безпеку його діяльності доводить, що ТОВ "Новаторбуд" відноситься до підприємств, на яких позикові кошти перевищують власний капітал у три рази. В основному за всіма показниками структури капіталу для таких підприємств ТОВ "Новаторбуд" знаходиться в межах досягнення фінансово-економічної безпеки.

Практичні завдання до розділу 2

Кейс-завдання 1 "Корупційні діяння"

Прояви корупції складні і багатогранні. Серед найбільш поширених корупційних порушень можна виокремити такі форми.

У сфері охорони здоров'я:

1) отримання лікарями грошових бонусів від фармакологічних фірм-виробників за рекомендацію хворим ліків виключно їх виробництва;

2) хабарі за: якісне проведення операції пацієнтові; видача "потрібних" довідок про психічний стан пацієнта.

У сфері освіти:

- 3) хабарі дирекціям дитячих садків, щоб влаштувати в них дитину;
- 4) щомісячні "побори" в касу школи і (або) класу;
- 5) дача хабара інспектору органу під час акредитації університету;
- 6) вимагання педагогів під час сесії (завищені вимоги під час здачі іспитів, заліків);
- 7) нав'язування платних консультацій, покупки власних книг, методичних посібників студентам.

У сфері житлово-комунального господарства:

- 8) отримання різних довідок під час покупки і (або) продажу житла;
- 9) нелегальне підключення до електроживлення невеликих фірм фізичних осіб-підприємців за хабарі, особливо в тих випадках, коли це неможливо зробити легально.

В області соціального забезпечення:

- 10) розвинена практика виселення з квартир самотніх пенсіонерів через систему патронажу та незаконного відбирання у них житла.

У сфері використання і купівлі-продажу землі:

- 11) висновок чиновниками з виробничого обороту територій сільськогосподарських земель у приватний сектор економіки;

В області призову до Збройних сил:

- 12) "такса" за незаконне звільнення від служби в армії ("відкіс").

У діяльності державних і муніципальних служб:

- 13) видача квот і ліцензій на розробку природних родовищ;
- 14) організація тендерів і аукціонів із заздальгідь вирішеним результатом;
- 15) ведення чиновниками комерційної діяльності.

У сфері бюджетного забезпечення:

- 16) виділення фінансових коштів на конкретні проекти за "відкати", які отримують як чиновники профільних міністерств і відомств, так і представники депутатського корпусу, за включення таких проектів у бюджетне фінансування;
- 17) нецільове використання бюджетних коштів;
- 18) розкрадання (розтрата) бюджетних коштів з використанням службового становища.

У діяльності правоохоронних органів:

- 19) "замовні наїзди" на різні об'єкти бізнесу на замовлення конкурентів;

20) відкуп на місці співробітнику ДАІ за порушення правил дорожнього руху.

У діяльності податкових органів:

21) заниження розмірів оподаткування, надання сприяння підприємцям у виборі способів ухилення від податків.

У системі митних органів:

22) розмитнення вантажів з різко зниженою ставкою шляхом пересортування товарів і неврахування вантажів, що проходять через митницю;

У системі наглядових органів:

23) інспекції (наприклад, пожежна або санітарно-епідеміологічна) у ході здійснення контролю, в формі хабара з малого бізнесу за виявлені і (або) придумані ними дрібні і значні порушення встановлених норм і правил.

У судовій системі:

24) пом'якшення вироку або перекваліфікування злочину, який інкримінується, на більш "м'які" статті УК України за кримінальними справами;

25) посередницькі послуги через "чорних адвокатів", які беруть на себе залагодження справи з конкретним суддею за певну винагороду. При цьому найчастіше такими "адвокатами" є родичі, друзі суддів.

У законодавчій сфері:

26) лобіювання одних законопроектів і гальмування інших в інтересах конкретних фінансово-промислових груп, які фінансують партії і економічно стимулюють діяльність депутатів, здатних вплинути на рішення законодавчих органів;

27) підкуп виборців, різні правопорушення виборчих технологій, які виконують роль допоміжних інструментів, покликаних гарантувати заданий результат.

У комерційній сфері:

28) установлення одноосібного контролю менеджерами корпорацій або її великими акціонерами над обсягом фінансових потоків корпорації, набагато переважаючих істинний обсяг, який вони мають право контролювати, виходячи з сукупності їх прав на майно, управління і отримання прибутку в даній корпорації.

Завдання 1

Відповідно до класифікації корупції за критеріями її прояву, зіставте названі форми корупції до їх видів.

Види корупційних діянь.

Відповідно до законодавства, розрізняють такі форми (види) корупційних діянь:

зловживання повноваженнями, становищем, перевищення повноважень та інші посадові злочини, що вчинюються для задоволення корисливих чи інших особистих інтересів або інтересів інших осіб;

хабарництво;

незаконне збагачення;

зловживання впливом;

розкрадання державного, колективного або приватного майна з використанням посадового становища;

порушення обмежень щодо заняття підприємницькою діяльністю та вимог щодо сумісництва;

незаконне сприяння фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької та іншої діяльності з метою незаконного одержання за це матеріальних або інших благ, пільг та інших переваг;

неправомірне втручання в діяльність державних органів, підприємств, установ, організацій;

порушення вимог фінансового контролю;

невжиття заходів щодо запобігання та протидії корупції;

незаконне використання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням посадових повноважень.

Завдання 2 (діагностичне)

Необхідно надати інтерпретацію результатів проведеного факторного аналізу, виділивши латентні фактори економічної безпеки підприємств, сформувавши систему їх лінійних комбінацій та надати науково-обґрунтовані висновки.

Матриця факторних навантажень показників, що характеризують фактори економічної безпеки 10 підприємств, які випускають будівельні матеріали, наведена в табл. 2.11.

Матриця факторних навантажень показників

№ пок.	Найменування показника	Навантаження факторів						
		F1	F2	F3	F4	F5	F6	F7
1	2	3	4	5	6	7	8	9
x1	Питома вага працівників апарату управління у загальній кількості працюючих	-0,0916	-0,847	-0,237	0,224	-0,0414	-0,142	-0,190
x2	Плинність робітників високої кваліфікації	0,058	0,847	0,237	-0,215	0,037	0,148	0,194
x4	Питома вага інженерно-технічних та наукових робітників	0,902	0,269	0,030	0,028	0,101	-0,122	-0,019
x7	Показник раціоналізаторської активності	-0,842	-0,191	-0,109	0,074	-0,092	-0,104	-0,021
x9	Показник освітнього рівня	-0,007	0,121	0,079	-0,955	-0,056	0,009	-0,027
x10	Рівень витрат на підготовку кадрів	0,012	-0,077	-0,080	0,955	0,0344	0,016	0,026
x13	Показник виходу придатного продукту з використаної сировини	0,219	0,741	0,164	0,148	-0,096	-0,142	-0,033
x14	Коефіцієнт плинності кадрів	-0,085	-0,029	-0,149	-0,241	-0,956	-0,072	-0,034
x15	Коефіцієнт динаміки середньооблікового складу персоналу	0,179	0,023	0,228	0,083	0,917	0,0308	0,078
x16	Питома вага кадрів, підготовлених новим професіям	0,131	-0,013	0,086	0,283	0,106	0,760	-0,117
x17	Питома вага працівників, що підвищили кваліфікацію	-0,032	-0,088	-0,119	-0,179	-0,004	0,782	0,087
x18	Продуктивність праці	0,125	0,047	-0,058	0,114	-0,019	0,054	0,792
x19	Фондоозброєність праці	0,027	-0,107	-0,869	0,064	-0,218	0,005	0,179
x20	Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,892	0,266	0,039	0,022	0,101	-0,133	-0,022
x21	Коефіцієнт фінансової залежності	-0,908	-0,251	-0,060	-0,039	-0,108	0,012	0,033
x22	Енергоємність	-0,901	0,007	-0,107	-0,002	0,006	-0,040	-0,041
x23	Рівень технологічного потенціалу	0,264	0,871	-0,057	-0,038	0,059	-0,049	-0,64
x24	Рівень технологічної автономії	0,221	0,873	-0,061	-0,019	0,041	-0,059	-0,076
x26	Рівень технічної прогресивності	0,535	0,229	0,162	0,109	-0,048	0,027	0,607

1	2	3	4	5	6	7	8	9
x27	Коефіцієнт юридичного захисту	0,487	0,088	0,552	0,094	-0,012	0,099	0,412
x28	Коефіцієнт повноти інформації	0,643	0,038	0,616	0,024	0,037	0,076	0,247
x29	Коефіцієнт точності інформації	-0,392	0,279	0,227	-0,079	0,029	0,577	0,302
x30	Коефіцієнт суперечливості інформації	-0,175	-0,051	-0,032	-0,106	0,119	-0,003	0,402
x31	Частота розкрадання майна	0,191	0,196	0,797	-0,180	0,217	-0,024	-0,008

Завдання 3 (стереотипне)

Оцінити економічну безпеку підприємства за даними, наведеними в табл. 2.12. Визначити відносні оцінки кожної функціональної складової економічної безпеки підприємства. Зробити висновки.

Таблиця 2.12

Вихідні дані для оцінювання економічної безпеки

Назва складової безпеки	Максимальний рівень	Фактичний рівень
Інтелектуальна	10	1
Кадрова	10	2
Технічна	10	3
Правова	10	1
Екологічна	10	4
Інформаційна	10	1
Силова	10	2
Фінансова	10	4
Ринкова	10	4
Інтерфейсна	10	3

Завдання 4 (діагностичне)

Заповнити таблицю, визначити тип фінансової стійкості підприємства і фінансову безпеку (за методикою С. М. Ілляшенко) та охарактеризувати її. Указати можливі напрями підвищення фінансової безпеки підприємства. Вихідні дані наведені в табл. 2.13.

Вихідні дані для оцінювання фінансової безпеки підприємства

Показники	На початок звітного року, тис. грн	На кінець звітного року, тис. грн	Відхилення	
			абсолютне, тис. грн	відносне, %
Власний капітал	13 100	12 700	?	?
Необоротні активи	11 900	12 100	?	?
Наявність власних оборотних коштів	?	?	?	?
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	1 100	1 200	?	?
Наявність власних оборотних коштів та довгострокових позикових джерел фінансування	?	?	?	?
Поточні зобов'язання і забезпечення	2 500	2 800	?	?
Загальна сума джерел формування запасів	?	?	?	?
Загальна величина запасів підприємства	320	450	?	?
Надлишок (+), нестача (-) власних оборотних коштів для формування запасів	?	?	?	?
Надлишок (+), нестача (-) власних оборотних коштів та довгострокових позикових джерел фінансування для формування запасів	?	?	?	?
Надлишок (+), нестача (-) власних і позикових коштів для формування запасів	?	?	?	?

Питання, для самостійного опрацювання

1. Вплив фінансової глобалізації на міжнародну економічну безпеку.
2. Інструменти визначення впливу міжнародного тероризму на рівень економічної безпеки держав світу.
3. Хронологія світових економічних криз.
4. Рейтинги України у міжнародних вимірах та їх вплив на економічну безпеку.
5. Роль методології Форсайт та методів критичних (ключових) технологій у визначенні рівня економічної безпеки України.
6. Основні методи визначення рівня тінізації економіки України.

7. "Точкові" економічні інструменти стимулювання регіонального розвитку як головні методи забезпечення економічної безпеки.

8. Дані міжнародних агентств Moody's, Standard&Poor's, Fitch для моніторингу економічної безпеки світових корпорацій.

9. Статистичні матеріали Державної служби статистики та дані Міністерства внутрішніх справ для визначення економічної безпеки регіонів України.

10. Необхідно дослідити особливості методик оцінювання рівня економічної безпеки інших країн.

11. Як оцінюється рівень економічної безпеки регіону або галузі в країнах Європейського Союзу?

12. Особливості оцінювання рівня економічної безпеки підприємств в Сполучених Штатах Америки.

13. Доповнити наведені методики оцінювання рівня економічної безпеки регіону, або галузі.

14. Охарактеризуйте поняття корупції в міжнародному плані і на національному рівні.

15. Обґрунтуйте процес інституціоналізації корупції.

16. Які форми прояву корупції?

17. Які ви знаєте види корупції і критерії, за якими вони класифікуються?

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Основні принципи побудови системи економічної безпеки підприємства.

2. Розкрийте основні завдання системи економічної безпеки підприємства.

3. Основні елементи системи економічної безпеки підприємства.

4. Розкрити сутність поняття "податкова безпека".

5. Надайте характеристику системи економічної безпеки підприємства.

6. Основні етапи моніторингу рівня економічної безпеки підприємства.

7. Головні функції служби економічної безпеки підприємства.

8. Розкрийте основні елементи організаційної структури щодо забезпечення економічної безпеки підприємства.

9. Основні властивості інформації.

10. Принципи створення раціонального потоку інформації про економічну безпеку підприємства.

11. Інтеграція підходів та методів до оцінювання економічної безпеки підприємства.

12. Особливості використання факторного, кластерного аналізу та побудови багатозарового нейронного перцептрона під час оцінювання економічної безпеки підприємства.

13. Основні відмінності використання статичних та динамічних економіко-математичних моделей для оцінювання економічної безпеки підприємства.

14. Стратегічне та інноваційне забезпечення системи управління економічною безпекою підприємства.

15. Назвіть основні етапи методичного підходу до визначення рівня економічної безпеки України.

16. У чому відмінність індикаторів та критеріїв економічної безпеки на макрорівні?

17. Необхідно назвати та розкрити сутність основних підсистем фінансової безпеки.

18. Якими способами здійснюється нормалізація ознак під час оцінювання економічної безпеки країни?

19. На якому етапі оцінювання економічної безпеки країни використовується факторний аналіз?

20. Як розраховуються валові коефіцієнти за сферами економіки?

Питання для дискусій

1. Особливості формування служби економічної безпеки підприємства на вітчизняних підприємствах.

2. Як повинні забезпечувати належний рівень економічної безпеки підприємства основні його підрозділи?

3. Як захиститись від неправомірних дій контрагентів підприємства?

4. Як сформулювати систему показників для проведення оцінювання та аналізу економічної безпеки підприємства?

5. Проаналізувати взаємозв'язок та взаємообумовленість складових інформаційно-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства.

6. Яка складова найважливіша у ході проведення оцінювання рівня економічної безпеки України?

Розділ 3

Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки організації

3.1. Аналіз загроз економічній безпеці організації

Шахрайство – це одна з найбільш поширених загроз у діяльності комерційних підприємств та банків, яка за своїм походженням може бути як внутрішньою, так і зовнішньою. Правова оцінка шахрайства вказана у Кримінальному кодексі України, де шахрайство визначається як зловживання довірою, обман з метою введення власника матеріальних цінностей або коштів в оману і на тій основі добровільної передачі своєї власності шахраям.

На жаль, слід визнати, що в умовах становлення ринкових відносин шахрайство – досить розповсюджене явище. Як і звичайні, так і нестандартні форми бізнесу можуть здійснюватися в рамках діючого законодавства. Інколи просто неможливо визначити, що здійснюється: нова форма бізнесу, афера чи незловмисно допущена помилка. Працівники суб'єктів підприємництва або сторонні особи досить добре обізнані з системою оброблення, передачі та захисту електронної інформації, вони проникають до місць знаходження такої інформації і виконують відповідні дії, пов'язані із зняттям коштів, їх перерахуванням на підставні фірми або присвоєнням, ознайомленням з таємною чи конфіденційною інформацією, передачею її зацікавленим особам.

Останнім часом почастишали випадки несанкціонованого списання коштів з рахунків клієнтів під час здійснення розрахунків за допомогою систем дистанційного обслуговування "клієнт-банк", "клієнт-інтернет-банк" шляхом хакерських атак на комп'ютери клієнтів банків. За таких умов не можна заперечувати, що вже в найближчому майбутньому основні проблеми суб'єктів підприємництва можуть бути зосереджені саме в сфері використання автоматизованих систем управління, розрахунків та обліку.

Характерною рисою сучасної історії розвитку вітчизняного підприємництва є зростаюча кількість операцій зі злиття, перетворення та приєднання суб'єктів господарювання, які, як правило, проявляються в досить агресивній формі, так званому недружньому поглинанні або рейдерстві.

Останнє на даний час поширилось в Україні настільки масштабно, що створює певну загрозу економічному розвитку країни. Мета рейдера, як і будь-якого бізнесмена – отримання прибутку. Але досягнення даної мети рейдери здійснюють не завдяки виробництву певної продукції, вони перепродають суб'єкти господарювання, над якими отримали контроль шляхом недружнього поглинання. Недружнє поглинання вигідніше тим, що дії по заволодінню підприємством або банком значно простіші, дешевші і є більш прибутковими для рейдерів, ніж пошук компромісів з власниками, переконання їх продати вигідний бізнес, та ще за незначну ціну. Адже рейдерів цікавлять виключно ліквідні підприємства та банки, які ведуть вигідний і перспективний бізнес, мають значні активи. Тому рейдерство – досить високодохідний бізнес. За деякими даними рентабельність рейдерського бізнесу складає від 500 до 2 000 і більше відсотків.

Серйозність рейдерських загроз полягає в тому, що у разі потрапляння підприємства під вплив професійних рейдерів, йому буде дуже складно вийти із такої ситуації без серйозних втрат. Насамперед, це пояснюється тим, що для проведення рейдерських операцій зловмисники, як правило, мають досить потужний адміністративний ресурс, "своїх" суддів, налагоджені зв'язки з правоохоронними органами, державними виконавцями. На сьогодні рейдерський бізнес володіє досить професійними юридичними і аналітичними службами, суттєвим фінансовим ресурсом, він забезпечений підтримкою лояльних суддів, зв'язками в різних державних установах.

Як показує практика, що спроба захвату підприємства, банку рейдерами може мотивуватись їх бажанням отримати доступ до ліквідних активів, вивести з гри конкурента, отримати права, якими переважно він володіє.

Якщо ж говорити про ідеологічну суть рейдерства, то на першому місці в цьому явищі виступає фінансово-спекулятивний капітал, де само отримання прибутку складає 99 % усіх його складових. Тобто рейдерство, як правило, не утворює розвитку, в його основі досить проста схема – "купи і продай".

Формуванню спекулятивної моделі економіки значною мірою сприяла і сама держава, яка, на жаль, немає чіткої і ясної позиції стосовно рейдерства. На сьогодні державою однаково сприймаються як підприємці, що вклали кошти в розвиток виробництва, забезпечили ефективно і прибуткове його функціонування, так і ті, хто просто щось придбав і перепродав. Вважається, що і в першому, і в другому випадку це рівноцінний

бізнес, обидва підприємці сплачують однаковий податок і стосовно обох держава створює однакові умови. Звичайно, що у такому випадку бізнес "купи і продай" набагато вигідніший. Безумовно, він буде розвиватись більш активно, навіть незважаючи на те, що буде шкодити економіці держави.

Інвестування в отриману власність, забезпечення її розвитку і прибуткового функціонування рейдери можуть здійснювати тільки стосовно досить прибуткового бізнесу. В інших випадках захоплена рейдерами власність одразу ж реалізується, причому в більшості своїй реалізуються найбільш ліквідні активи: земля і нерухомість.

Суттєвою причиною рейдерства є корупція у владних структурах та судових органах. Якраз останні грають ключову роль у рейдерських схемах. Це з їх ухвалами чи рішеннями рейдери отримують законні підстави до своїх дій і здійснюють безпосередні заходи спрямовані на зміну керівництва підприємств, банків, що є об'єктами рейдерських атак. А відсутність або формальність заходів захисту прав підприємців від рейдерів з боку владних структур робить ситуацію досить сприятливою для рейдерських атак.

Якщо ж більш детально розглядати причини виникнення та поширення рейдерства в нашій країні, то тут слід звернути увагу на таке. На даний час на ринку злиття і поглинання відсутні правила гри. Недоліки вітчизняного законодавства, яке регулює корпоративні відносини, є досить значними і з успіхом використовуються рейдерами. З цієї точки зору слід зазначити, що рейдери є досить підготовленими юристами, здатними ефективно маніпулювати нормами вітчизняного права, враховуючи можливість їх подвійного, а то й потрійного трактування. Так, наприклад, питання захисту дрібних власників акцій, передбачене в нашому законодавстві, доведено рейдерами до абсурду, але в той же час вкладається в рамки закону. Акціонер, який має у власності 0,02 % акцій, може подати до суду позов щодо відновлення порушених адміністрацією акціонерного товариства його прав стосовно вступу у володіння своєю власністю.

За таких умов суд може накласти арешт на все рухоме і нерухоме майно товариства до вирішення питання по суті і таким чином заблокувати роботу зазначеного товариства. Чинне законодавство також не передбачає прямої заборони на ведення подвійних реєстрів акціонерних товариств, здійснювання зміни їх керівництва акціонерами, які є власниками незначних пакетів акцій, кримінальної відповідальності за силовий захват підприємств, банків. Крім того, в законодавстві не передбачено порядок

здійснення контролю за рухом акцій акціонерного товариства на вторинному ринку, що дає змогу рейдерам таємно формувати значні пакети акцій і використовувати їх для рейдерської атаки.

Недостатньо врегульовано і порядок доступу до реєстрів акціонерів, реєстрації змін у керівництві суб'єктів підприємництва.

Прогалиною правового характеру є відсутність обмеження юрисдикції судів у зв'язку з їх територіальним розташуванням. Суд, розташований в одному регіоні, може розглядати і виносити рішення щодо ситуації, яка склалась на тому чи іншому підприємстві, у банку іншого регіону. Таким чином, рейдери можуть отримати цілком законне рішення суду розташованого в будь-якому регіоні країни, яке використовується для забезпечення рейдерської атаки, незважаючи навіть на те, що може існувати інше, зовсім протилежне рішення суду, який розташований в регіоні де перебуває сам об'єкт спору.

Причиною появи та поширення рейдерства є і те, що вартість статутного капіталу частини суб'єктів підприємництва значно нижча їх активів. Нерідко різниця складає декілька десятків і сотень разів.

Скажімо, підприємство, банк із статутним капіталом 10 млн євро може володіти активами в декілька десятків мільярдів гривень. Звичайно, що така ситуація буде провокувати рейдерів до захвату зазначених суб'єктів, коли, витративши декілька мільйонів, можна отримати активи в десятки мільйонів, а то і мільярдів.

До причин, що сприяють рейдерству, належить і концентрація активів у власності однієї чи невеликої групи осіб, коли виникає можливість однією рейдерською атакою здійснити захват таких активів без суттєвих затрат коштів і часу.

Причиною, що утворює сприятливі умови рейдерству можна вважати і велику кількість дрібних акціонерів акціонерних товариств. Особливо це стосується суб'єктів, де власниками акцій є їх працівники та велика кількість фізичних осіб. Отримуючи незначну заробітну плату і мізерні дивіденди, такі особи, як правило, без особливих роздумів продають свої акції тим, хто пропонує за них в 10 – 15 разів більше їх номінальної вартості, що в кінцевому результаті дає змогу рейдерам сформувати необхідний їм пакет акцій.

Таким чином, результат аналізу ситуації, яка склалась, вказує на те, що, на жаль, в країні існують всі умови для рейдерства, яке за своєю суттю можна вважати економічним тероризмом.

Рейдерські захвати мають певну структуру і здійснюються відповідно до визначених схем.

На першому етапі рейдерських дій здійснюється вивчення ситуації на ринку і виявлення об'єктів, які є найбільш привабливими для рейдерів. Основними критеріями вибору таких об'єктів є: по-перше, прибутковість і значні активи (перш за все, їх ліквідність), а по-друге – доступність об'єктів для рейдерських атак. Щоб отримати необхідні знання про об'єкт рейдерських дій, рейдери попередньо здійснюють збирання необхідної їм інформації. Якраз збирання інформації і є першим етапом рейдерського захвату того чи іншого суб'єкта підприємництва. На цьому етапі рейдери намагаються отримати копії статутних та установчих документів суб'єктів підприємництва, відомості про їх внутрішню фінансову політику, керівників та провідних менеджерів, майно та інші активи. Крім того, вивчаються реальні економічні показники діяльності зазначених суб'єктів, здійснюється оцінювання основних активів – об'єктів нерухомості та землі, наявність корпоративних клієнтів, обсяги та якість кредиторської заборгованості, наявність і ліквідність власних активів, обсяги та структура дебіторських боргів. Особливі зусилля рейдери приділяють отриманню доступу до реєстру акціонерів акціонерних товариств. Тут існує досить багато методів – від банального підкупу працівників реєстратора до різного роду опитування працівників акціонерного товариства та подання до Єдиного державного реєстру юридичних осіб фіктивних документів про зміну керівництва акціонерного товариства і ознайомлення нового керівника з реєстром.

Паралельно з цим рейдери накопичують компрометуючу інформацію на керівництво, головного бухгалтера та провідних менеджерів суб'єкта підприємництва або провокують їх на якісь незаконні або аморальні дії з метою формування компромату.

У ході даного етапу рейдерами здійснюється оцінювання стійкості суб'єкта підприємництва до рейдерської атаки. Тут оцінюється система охорони об'єктів суб'єкта підприємництва, сили, що застосовуються в охороні (власні підрозділи, залучені підприємством, для надання послуг охорони, державна служба охорони при МВС). Також вивчається здатність суб'єкта підприємництва мобілізувати для свого захисту суд, прокуратуру, місцеві та інші органи влади. Звертається увага на зв'язки власників суб'єктів підприємництва, перш за все, з точки зору зацікавленості високопосадових чиновників в об'єкті, який визначається для рейдерського

захвату. У разі, коли захист об'єкта визначається як суттєвий, розробляються заходи нейтралізації потенційних захисників.

Другий етап рейдерських дій – захват суб'єктів підприємництва. Розглянемо три основні схеми:

1. Захоплення через акціонерний капітал. У цьому випадку рейдери прагнуть скупити акції визначеного підприємства, банку, як правило, у дрібних акціонерів. Для цього проводиться певна робота з акціонерами, спрямована на переконання вигідності продати акції ніж їх утримувати. Така робота проводиться, як правило, без її розголошення і оприлюднення [55].

Скупивши 10 – 15 % акцій (кількість, достатня для ініціювання проведення зборів акціонерів з необхідним порядком денним), рейдери отримують можливість доступу до конфіденційної інформації підприємства, банку і вивчення його об'єктивного стану. У подальшому рейдери ініціюють скликання зборів акціонерів і, як правило, вносять до порядку денного питання про ефективність роботи керівництва та його заміну. Паралельно проводяться заходи з оприлюднення компрометуючої інформації про діяльність керівництва суб'єкта підприємництва та організується "обурення громадськості", пікетування його установ, акти саботажу, бойкоту. Для успішного захвату може ініціюватися порушення кримінальних справ стосовно керівників та основних менеджерів суб'єкта підприємництва, депутатські запити, а також поширюватись негативна інформація у засобах масової інформації про результати діяльності суб'єкта. Якщо основні власники відмовили провести такі збори, рейдери отримують право провести їх самими, що у більшості випадків і трапляється. У разі ж, коли збори скликано, але рішення прийнято не на користь рейдерів, останні добиваються визнання його незаконним через суд, або нескінченними новими зборами. Більш того, на період спорів рейдерів з іншими власниками, рейдери можуть звертатись до суду з проханням накласти арешт на мажоритарний пакет акцій з причин того, що порушуються права та інтереси інших акціонерів. У цьому випадку мажоритарники лишаються права голосу, а рейдери проводять нові збори акціонерів і приймають необхідні їм рішення, в тому числі і щодо зміни керівництва підприємства [41].

У разі, коли рейдери отримують позитивне для них рішення судів, а виконанню його протидіють інші власники, вони звертаються до виконавчої служби з проханням примусового забезпечення виконання рішення суду.

За таких умов якраз і може здійснюватися силовий захват підприємства, банку. В окремих випадках силовий захват може здійснюватися і на підставі рішення зборів акціонерів. У цьому випадку силовий захват, як правило, здійснюється силами приватних структур, переважно тих, що надають послуги охорони. Отримавши доступ до печатки підприємства, банку і основних їх документів та власності, рейдери використовують своє право на власний розсуд.

2. Захоплення через кредиторську заборгованість. У цьому випадку рейдери скуповують прострочені кредиторські борги підприємства, банку, як правило, у дрібних кредиторів, які у наступному консолідуються і надаються боржнику для одночасної сплати. Ураховуючи, що, як правило, можливості для одночасної оплати всіх боргів у боржника будуть відсутні, ініціюється запровадження процедури банкрутства. Далі рейдери проводять через суд рішення про призначення свого арбітражного керуючого, який через деякий час і реалізує рейдерський задум. У разі, коли ж арбітражним керуючим призначено іншу особу, рейдери проводять роботу з його підкупу або заміни [41].

3. Захоплення через органи управління. Самою слабкою ланкою будь-якого суб'єкта підприємництва є його топ-менеджмент, тобто органи управління. Це люди, на слабкостях яких у першу чергу грає рейдер. Наділений великими повноваженнями керівник підприємства, банку може сприяти швидкому виведенню ліквідних активів у підконтрольні рейдеру структури. У такому випадку власники такого підприємства, банку залишаються з акціями, які нічого не варті. Більш того, менеджмент може легко спровокувати фінансові проблеми у свого підприємства чи банку. Тобто залучення на свій бік керівництва підприємства, банку, яким зацікавились рейдери, є однією із форм рейдерського захвату. Переконавання керівництва діяти на користь рейдерів здійснюється різноманітними способами: підкупом, шантажем, погрозами, кримінальним переслідуванням та ін. У багатьох випадках рейдерам вдається залучити або спровокувати керівництво підприємств, банків до необхідних їм дій.

Незважаючи на складність, трудомісткість, небезпечність рейдерських дій, вони досить активно поширюються і стають новим елементом вітчизняного ринку. А враховуючи високу залежність рейдерства від інтелектуальної його складової та темпи його поширення в Україні, можна зазначити, що ним займаються досить підготовлені, досвідчені та творчі професіонали своєї справи. За таких умов рейдерство несе в собі досить

серйозну загрозу для всіх суб'єктів підприємництва, протистояти якій можуть лише ті суб'єкти, які здатні вживати адекватних заходів захисту та протидії рейдерам [41].

Україна – одна із не багатьох країн світу, де тероризм не стоїть на першому місці її суспільного життя. Разом з тим час від часу ми стикаємося з проявами терористичних дій стосовно певних організацій, установ та окремих осіб, у тому числі і в підприємницькій діяльності. Вбивства, захват заручників, загроза підриву чи підрив вибухових пристроїв вже не є рідкісними у нашому житті. Разом з тим в умовах міжнародної інтеграції та глобалізації країна констатує прояв тероризму у новому його вигляді: кібертероризм, біотероризм, економічний тероризм, що має досить широкий спектр дії, стосується інтересів не тільки конкретних суб'єктів і осіб, але й негативно впливає на життєдіяльність цілих регіонів країни, галузей економіки, систему управління господарством. Водночас якщо зараз Україна не відчуває серйозного терористичного впливу, то не можна не помічати існування факторів, які здатні обумовити появу тероризму і в країні на рівні, що може дестабілізує впливати на її суспільний розвиток та економіку. Насамперед мова йде про існування певного комплексу таких чинників у різних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, соціальній, ідеологічній та інших.

До політичних чинників можна віднести такі:

загострення політичної боротьби партій та їх об'єднань в окремі періоди політичного життя країни, відсутність досвіду цивілізованої політичної боротьби;

протириччя між задекларованими демократичними принципами та їх реалізацією;

відсутність належної взаємодії між органами влади на всіх рівнях і населення із забезпечення безконфліктного розвитку міжнаціональних та міжрелігійних відносин;

недостатня ефективність політичних реформ.

Економічними чинниками можна вважати:

велике розшарування населення за рівнем життя;

явне і скрите безробіття значної частини населення;

криміналізація економіки.

Використання біологічної зброї у терористичній діяльності (біотероризм) не пов'язується з вирішенням конкретної проблеми або впливом на певний об'єкт. Біотероризм має необмежену мету, одним із варіантів

якої є провокування в країні системної кризи у взаємовідносинах певних політичних угруповань, конкурентних взаємовідносинах суб'єктів того чи іншого ринку. Акції біотероризму спрямовуються на утворення конфліктів між різними політичними угрупованнями, суб'єктами міжнародних взаємовідносин. З метою розвитку системної кризи терористи свої завдання бачать в дестабілізації роботи певних економічних (в тому числі і фінансових) інституцій через масові хвороби їх працівників, клієнтів, партнерів, населення певного регіону, а також через паніку та неадекватну поведінку громадян. Приклад такої ситуації – події з поширенням так званого пташиного та свинячого грипу. Тобто за умов поширення біотероризму загрозами для суб'єктів підприємництва можуть бути наслідки, які виникають під його впливом у суспільстві. Опинившись в епіцентрі інфекційних захворювань, підприємства, банки вимушені не тільки обмежувати, але й припиняти свою діяльність відповідно з вимогами карантинних служб. Більш того, вони ніяк не можуть впливати на зміну такої ситуації і, безумовно, будуть нести збитки від вимушеної бездіяльності, періодичного проведення заходів дезінфекції, відпусток за хворобою своїх працівників та ін.

Характеризуючи загрози тероризму для суб'єктів підприємницької діяльності, слід зазначити, що, безумовно, вони є одними із самих небезпечних, мають різний характер дії, досить масштабні, а за своїм впливом на вказані суб'єкти можуть формувати катастрофічні наслідки.

Останнім часом усе більш актуальними стають процеси глобалізації та інтеграції. Характерною рисою глобалізації у сфері економіки вважається інтернаціоналізація капіталу. Значне зростання обсягів міжнародного руху капіталу між країнами у різних його проявах зумовлює формування глобальної матеріальної, інформаційної, організаційно-економічної інфраструктури, яка забезпечує міжнародне співробітництво. У центрі такої інфраструктури опиняються суб'єкти підприємництва. Ефективність участі нашої країни у процесах глобалізації залежить від надійності їх діяльності.

За таких умов чинне місце в реформуванні вітчизняного бізнесу, з точки зору його готовності до участі в процесах глобалізації, має зайняти попередження загроз підприємницької діяльності, які характерні для глобалізації та інтеграції. Слід звернути увагу, що поряд з позитивними перспективами, глобалізація формує і досить суттєві ризики та загрози, які пов'язані насамперед з: посиленням нестійкості національної економіки,

багато в чому залежної від іноземних партнерів через інтернаціоналізацію виробництва, та поглибленням нерівномірного розвитку економіки як країни, так і окремих компаній. Атмосфера невизначеності в прогнозуванні діяльності суб'єктів підприємництва посилиться.

Певні ризики та загрози, які ми припускаємо, обумовлені і стрімким формуванням єдиного загальносвітового фінансово-інформаційного простору на базі нових комп'ютерно-інформаційних технологій. Насамперед це сприяє посиленню інформаційно-психологічного впливу на масову та індивідуальну свідомість громадян країни, а крім того забезпечує більшу відкритість діяльності суб'єктів підприємництва, що може збільшити загрозу несанкціонованого доступу до їх інформації. Разом з тим посилення інформаційної складової в підприємницькій діяльності в умовах глобалізації змінює ставлення суб'єктів підприємництва до якості своїх інформаційних ресурсів, від яких залежить ефективність рішень, прийнятих керівництвом зазначених суб'єктів.

Проблеми, що обумовлюються глобалізацією і в яких формуються загрози суб'єктам підприємництва, практично неможливо адекватно оцінити і вивчити не тільки на рівні одного суб'єкта, а навіть на рівні однієї країни. Більш того, сили, що формуються в процесі глобалізації, можуть бути настільки потужними, що їх існування і подальший розвиток стане загрожувати безпеці окремих країн.

У системі взаємовідносин суб'єктів підприємництва існують різні за суттю, взаєморозумінням і напруженістю стосунки. Залежно від положення суб'єкта підприємництва на ринку, зміни його інтересів, кон'юнктури ринку ці стосунки можуть знаходитись у площині як повного порозуміння, так і антагоністичного протистояння. Визначають декілька видів взаємовідносин, які відображають стан стосунків суб'єктів підприємництва у процесі їх комерційної діяльності, серед них:

співпраця – спільні і тісні ділові відносини суб'єктів підприємництва на основі загальних інтересів з метою удосконалення методів роботи, направленої на збільшення прибутків;

взаємодія – узгоджені дії суб'єктів підприємництва щодо мети, місця (регіону) і часу для досягнення максимального ефекту в отриманні вигоди і прибутку;

конкуренція – суперництво суб'єктів підприємництва з метою здобуття переваг над іншими суб'єктами завдяки власним досягненням;

суперництво – це антагоністичні дії суб'єктів підприємництва, побудовані на непримиримості позицій, інтересів і методів роботи щодо отримання переваг на ринку;

протиборство – гостра антагоністична боротьба суб'єктів підприємництва за завоювання і монопольне володіння ринком, в ході якої застосовуються дуже жорсткі заходи впливу на суперників.

Враховуючи вищенаведене, слід зазначити, що конкуренція займає центральне місце у взаємовідносинах суб'єктів підприємництва і характеризується переходом від спільних, партнерських дій на ринку до дій, пов'язаних із обмеженням можливостей суперників як шляхом впливу на умови функціонування ринку, так і шляхом впливу на самих суперників та середовище їх діяльності.

В основі ринкових відносин знаходиться вигода суб'єктів підприємництва у боротьбі за її досягнення. Тому останні вдаються до різних дій, в тому числі і таких, що не зовсім відповідають нормам права та ринкової моралі. Так, поряд з конкуренцією, започаткованою на чесних, добросовісних відносинах, з'являється і *недобросовісна конкуренція*.

Згідно з Законом України "Про захист від недобросовісної конкуренції" під недобросовісною конкуренцією розуміються будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним правилам у господарській діяльності [89]. Міжнародна практика недобросовісну конкуренцію визначає як будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним правилам у промислових та торговельних справах [71].

Метою недобросовісної конкуренції є забезпечення або закріплення своїх позицій чи переваг на ринку за рахунок послаблення можливостей конкурентів. Оскільки така діяльність приводить до руйнації конкурентних відносин і завдає істотної шкоди конкуренції і конкурентам, вона формує відповідні загрози економічній безпеці суб'єктів підприємництва.

Такі загрози визначаються як: неправомірне використання ділової репутації суб'єктів підприємництва; створення перешкод суб'єктам підприємництва в процесі конкуренції і досягнення неправомірних переваг; неправомірне збирання, розголошення і використання комерційної таємниці суб'єктів підприємництва [71].

Виходячи з визначення недобросовісної конкуренції та змісту дій, пов'язаних з нею, можна вважати, що основним у виявленні ознак недобросовісної конкуренції є поведінка, засіб конкурентної боротьби, які будь-

яким чином суперечать звичаям чесної підприємницької практики, пов'язані з порушенням прийнятих на ринку норм і правил, що мають місце у відносинах між конкуруючими суб'єктами. Тобто недобросовісна конкуренція знаходиться, насамперед, у сфері моральних (а не правових) відносин. Водночас, виходячи із суті визначення поняття недобросовісної конкуренції, вона може виникати лише між конкуруючими суб'єктами, незалежно від того, що є об'єктом конкуренції. Невідповідність чесним правилам підприємницької діяльності є обманом, тому будь-який обман як нечесна поведінка суб'єкта може вважатись недобросовісною конкуренцією.

Обман у взаємовідносинах суб'єктів ринку виникає, як правило, коли останні знаходяться у стані суперництва або протиборства.

Але якщо об'єктом недобросовісної конкуренції у суперництві є споживач (клієнт), прихильність якого прагнуть завоювати суперники, то у протиборстві об'єктом виступають самі суперники, їх дії спрямовуються на пониження можливостей одним одного.

У першому випадку, як правило, проводиться широка агітаційна та контрагітаційна робота, в тому числі із застосуванням дезінформації щодо якостей, переваг власної продукції (послуг) і, навпаки, щодо низьких характеристик, слабких можливостей суперника. У другому випадку протиборство здійснюється за двома напрямками: економічному і інформаційному. Тут можливе переманювання працівників, клієнтів, викрадення, копіювання розроблень, нових зразків продукції, несанкціонований доступ до інформації з обмеженим доступом, бойкот та інше. Щодо інформаційного напрямку, то тут здійснюється поширення інформації про порушення законодавства конкурентом, злочинні його дії, різке зниження фінансових можливостей стосовно виконання зобов'язань перед кредиторами, клієнтами, всіляко ініціюється проведення перевірок, відтік клієнтів. За всіх умов інформаційна складова протиборства конкурентів спрямовується на дестабілізацію їх діяльності. Звичайно, що і в першому і в другому випадках широко задіяні обман, дезінформація, поширення негативної та неправдивої інформації про конкуруючих суперників.

Даючи недобросовісній конкуренції правову оцінку, необхідно зазначити, що певна частина її дій носить прямо протизаконний характер. Тут слід звернути увагу на те, що в практиці конкурентних відносин існує таке поняття як *кримінальна конкуренція*.

З погляду підприємців та правоохоронних структур кримінальна конкуренція розуміється як участь певних організацій чи окремих осіб у суперництві з економічними суб'єктами задля досягнення поставленої мети в різних сферах життєдіяльності з використанням заборонених законом методів і засобів діяльності. Тобто, основною відмінністю тут є таке: якщо дії з недобросовісної конкуренції зосереджуються переважно в економічній і інформаційній сфері (демпінг, зловживання монополією, становищем, поширення неправдивої, негативної інформації, недотримання стандартів вироблення продукції, надання послуг, таємна домовленість тощо), то основною ознакою кримінальної конкуренції є порушення законодавства (використання заборонених законом методів і засобів діяльності: незаконна, фіктивна діяльність, легалізація незаконно отриманих доходів і їх використання в економічному суперництві, незаконне отримання кредитів або умисне їх неповернення, корупція і т. д.). Основними методами кримінальної конкуренції можуть виступати промислове шпигунство, шантаж, залякування, крадіжки, підкуп та ін. Як правило, в такій конкуренції беруть участь не економічно потужні суб'єкти, а структури, які мають достатній тіньовий капітал, корумповані зв'язки, навіть зв'язки з кримінальними структурами. Звичайно, що такі дії порушують етику бізнесу, знижують його ділову активність, дискредитують поняття цивілізованого підприємництва.

Основні ознаки кримінальної конкуренції:

порушення закону в конкурентних відносинах суб'єктів ринку;

односторонній характер кримінальної конкуренції, тому що кримінальні методи і засоби конкурентних відносин застосовує лише одна сторона;

в кримінальній конкуренції беруть участь не тільки економічні суб'єкти, їм можуть допомагати кримінальні елементи, корумповані чиновники, мафіозні структури;

кримінальна конкуренція діє, як правило, досить цілеспрямовано, зосереджуючи свої зусилля проти конкретного економічного суб'єкта;

у результаті дій кримінальної конкуренції економічним суб'єктам завдається не тільки матеріальна шкода, але й наноситься удар іміджу їх діяльності;

у кримінальній конкуренції не так важливі витрати на заходи, що проводяться, як мета, заради якої вона здійснюється.

Серед найбільш поширених дій недобросовісної конкуренції, що застосовуються вітчизняними суб'єктами підприємництва, можна вважати такі: переманювання клієнтів і співробітників від одного суб'єкта до іншого; зрив угод і договорів через розповсюдження неправдивої, компрометуючої інформації про певних суб'єктів;

незаконне отримання конфіденційної і таємної інформації та її використання з метою завдання шкоди суб'єкту підприємництва;

шантаж, компрометація і дискредитація керівництва і провідних спеціалістів суб'єктів;

використання чужих торгових марок на роздрібній продукції;

поширення неправдивих, неточних або перекручених, неповних відомостей, здатних завдати шкоди громадському оцінюванню діяльності та стану суб'єкта підприємництва;

зловживання домінуючим становищем на ринку.

Відомі випадки проведення дій недобросовісної конкуренції кримінальними елементами, зокрема з метою просування на ринок "своїх" суб'єктів господарювання, а також прагнення встановити контроль над окремими суб'єктами підприємництва. Як правило, в таких випадках спочатку створювалися різноманітні перешкоди діяльності вказаних суб'єктів, а потім вже надавались умови і пропозиції щодо їх усунення.

Причинами, які обумовлюють недобросовісну конкуренцію, виступають корупція і тінізація економіки, вузькість ринків діяльності суб'єктів підприємництва, розходження інтересів ділових партнерів, недостатня професійна підготовка спеціалістів і керівників суб'єктів, неефективні технології виробництва та застаріле обладнання, що використовуються підприємствами та банками, жорстка податкова політика, значна криміналізація всіх сфер життя і діяльності населення.

Говорячи про недобросовісну конкуренцію, необхідно звернути увагу на її скритний характер, порівняно з іншими загрозами.

Насамперед це пов'язано з іміджем суб'єктів підприємництва, коли будь-яка боротьба між ними або за участю інших структур, яка стає відома широкому загалу суб'єктів, однозначно призводить до різкого відтоку клієнтів, падіння попиту на продукцію, напруженості всіх суб'єктів ринку. Хвиля негараздів, яка спрямована на підприємство, банк – жертву недобросовісної конкуренції, обов'язково відіб'ється на інших суб'єктах. Тому дії з недобросовісної конкуренції дуже важко розпізнавати та виокремлювати серед інших загроз. Тут важливо мати на увазі ознаки дій

недобросовісної конкуренції, які вказують на те, що причина негараздів, які спіткали того чи іншого суб'єкта, впливають саме з недобросовісної конкуренції.

Таким чином, загрози економічній безпеці суб'єктів підприємництва є досить різноманітними, мають значну кількість джерел, характерні для різних умов і видів діяльності. Головне, що зазначені загрози мають постійний характер, вони є постійними супутниками ринкових відносин, особливостей суспільного життя, умов життєдіяльності. Повністю подолати їх неможливо, але підприємцям треба обов'язково враховувати їх наявність і вживати необхідні заходи щодо захисту від них і протидії їм.

3.2. Технологія оброблення облікової інформації для забезпечення економічної безпеки організації

Під час перевірок підприємства податковими органами багато уваги приділяється правильному оформленню документів. Саме виходячи з перевірки наданих документів, податкова служба робить висновок про правильність розрахунків з бюджетом. Головні бухгалтери підприємств повинні приділяти особливу увагу документальному оформленню господарських операцій з приймання, складського обліку та руху матеріалів, особливо якщо товар переміщується між структурними підрозділами підприємства. Несвоєчасне оформлення або неформлення проведених операцій ускладнює ведення бухгалтерського обліку і негативно позначається на розрахунках з бюджетом. Неточно оформлені документи не дозволяють підприємству належним чином визначити базу оподаткування і стають, як правило, причиною розбіжностей з податковою інспекцією. Підсумок цих розбіжностей практично завжди визначений, його легко передбачити: фінансові санкції по відношенню до підприємства. Ось чому, щоб уникнути ситуації, за яких підприємству доведеться доводити свою правоту через суд, необхідно звернути особливу увагу на документальне оформлення господарських операцій. Облікові документи приймаються до обліку, якщо вони складені за спеціальною формою. Документи, які складені не за спеціальною формою, повинні бути затверджені в наказі про облікову політику підприємства і повинні містити такі обов'язкові реквізити: найменування документа (форма); код форми; дату складання; зміст господарської операції; вимірювачі господарської операції (у натуральному і грошовому вираженні); найменування посади осіб, відповідальних

за здійснення господарських операцій і правильність її оформлення; особисті підписи і їх розшифрування.

Залежно від характеру операції та технології оброблення облікової інформації, в первинні документи можуть бути включені додаткові реквізити.

Записи про здійснені господарські операції проводяться в регістрах бухгалтерського обліку строго на документальній основі. Первинні документи фіксують факт здійснення господарської операції. Вони повинні містити достовірні дані й оформлятися своєчасно, в момент здійснення операції.

Внесення виправлень в касові (прибуткові та видаткові ордери) і банківські документи не допускаються. В інші первинні облікові документи виправлення можуть вноситися лише за погодженням з учасниками господарських операцій, що повинно бути підтверджено підписами тих же осіб, які підписали документ, із зазначенням дати внесення виправлень.

Усі господарські операції, пов'язані з розрахунками з постачальниками та підрядниками, повинні здійснюватися на основі договорів. У договорі обумовлюються: номенклатура товару, що поставляється, ціни, умови поставки, порядок оплати, санкції за недотримання договірних умов та інше.

Купівля-продаж – один із основних видів цивільно-правової діяльності в багатогранному майновому обороті. Тому не випадково в Цивільному кодексі України, багато уваги приділено правовому регулюванню саме цього питання.

Правильний і своєчасний облік реалізації товарів, продукції і наданих послуг – обов'язкова умова успішної діяльності будь-якої організації. Важливим є оформлення відповідних документів. Основними первинними документами під час розрахунків з покупцями є: рахунок-фактура, накладна на відвантаження, платіжна вимога, виписка банку, платіжне доручення.

Облік розрахунків із постачальниками попередньо ведеться у відомості розрахунків з постачальниками. Усі записи здійснюються на підставі рахунків постачальника, прибуткових документів про оплату. Поряд зі зведеною відомістю заповнюються відомості за кожним постачальником, що дозволяє відстежувати реальну картину взаємин, дотримуватися термінів платежів і тим самим уникати можливих санкцій за порушення договірних зобов'язань. Підприємства самі вибирають форму розрахунків.

Розрахунки з постачальниками та підрядниками здійснюються в зручній обом сторонам формі й обумовлюються в договорі чи додатковій угоді. Це можуть бути безготівкові та готівкові розрахунки, взаємозалік, розрахунки за допомогою векселів і т. д.

Треба зазначити, що в безакцептному порядку сплачуються вимоги за відпущену воду, теплову та електричну енергію, телефон тощо, виписані на підставі показань вимірювальних приладів та діючих тарифів.

Надходження і оприбуткування ТМЦ (товарно-матеріальних цінностей) – один з основних фактів господарської діяльності підприємства. Документи повинні бути складені в момент виконання господарської операції або безпосередньо після її завершення.

ТМЦ, що надходять на підприємство, повинні мати всі необхідні супровідні документи, передбачені законодавством, а також умовами поставки та правилами перевезення вантажів.

У разі виявлення розбіжностей даних приймання і даних у супровідних документах, складається "Акт про встановлення розбіжностей у кількості під час приймання товарно-матеріальних цінностей". Акт складається спеціальною комісією у двох примірниках, один з яких надсилається постачальнику разом з претензією. Дані під час оформлення прийомних документів не можуть бути переглянуті, а самі документи є підставою для розрахунків з постачальниками.

Відповідальні за рух ТМЦ особи періодично складають звітні документи і надають їх в бухгалтерію. Терміни подання звітності встановлюються адміністрацією підприємства, виходячи з конкретних умов роботи.

На практиці, наприклад, у торгових організаціях, таку звітність про рух товару складають щодня. І хоча це збільшує обсяг роботи бухгалтерії, але так робота стає більш рівномірно розподіленою, а крім того, рух товару знаходиться постійно під контролем бухгалтерії. У торгових організаціях найбільш поширеним звітом про рух товару є "товарний звіт".

Платники податку на додану вартість під час здійснення операцій з реалізації товарів (робіт, послуг), як оподатковуваних податком на додану вартість, так і неоподатковуваних, складають рахунки-фактури і ведуть журнали обліку рахунків-фактур, книгу продажів і книгу покупок за встановленими формами.

Рахунок-фактура складається організацією (підприємством)-постачальником (підрядником) в міру відвантаження товару (виконання робіт,

надання послуг) на ім'я організації-покупця (споживача, замовника) у двох примірниках, перший з яких не пізніше 10 днів з дати відвантаження товару або передоплати постачальником покупцю, дає право на залік (відшкодування) сум податку на додану вартість у порядку, встановленому законом.

У рахунку-фактурі не допускаються помарки і виправлення. Виправлення засвідчуються підписом керівника та печаткою постачальника із зазначенням дати виправлення. Рахунки-фактури, які не відповідають встановленим нормам заповнення, не можуть бути підставою для заліку (відшкодування) покупцеві ПДВ в порядку, який встановлений законом.

Гроші з рахунку можуть бути списані тільки за відповідним розпорядженням клієнта. Без розпорядження клієнта списання грошових коштів, що знаходяться на рахунку, допускається лише за рішенням суду, а також у випадках, встановлених законом або передбачених договором між банком і клієнтом.

Під час оформлення виручки від покупця прийом готівки здійснюється випискою прибуткового касового ордера, підписаного головним бухгалтером або особою на це уповноваженою письмовим розпорядженням керівника підприємства. Квитанція повинна бути підписана касиром, завірена печаткою касира і відбитком касового апарату. Квитанція є частиною прибуткового ордера та заповнюється одночасно з ним і видається тільки після отримання грошей.

3.3. "Чорна" бухгалтерія: причини, методи виявлення та способи боротьби

На сьогоднішні у вітчизняних фахівців немає єдності думок про те, що слід включати в поняття "чорна бухгалтерія". Одні вважають, що до "чорної" бухгалтерії належить виключно заробітна плата "в конвертах", інші – що під цим терміном мається на увазі вся неврахована в офіційній бухгалтерії готівка, треті – що "чорна бухгалтерія" враховує не тільки гроші, але й інші невраховані в офіційній бухгалтерії активи і пасиви (товари, основні засоби, заборгованість і т. д.). Автори вважають, що "чорна бухгалтерія" – це фінансово-економічні процеси і облікові заходи, реалізовані підприємством потай від держави. Мета використання "чорної бухгалтерії" досить очевидна: приховування доходів від оподаткування. Слід

зазначити, що "чорну бухгалтерію" зазвичай доручають вести досвідченому і відповідальному співробітнику, якому довіряє вище керівництво підприємства.

До найбільш поширених фінансово-економічних процесів "чорної бухгалтерії" можна віднести, наприклад, реалізацію товарів (робіт, послуг) за готівку без відповідного відображення в регістрах бухгалтерського обліку, залучення позикових готівкових коштів (також без відображення у бухгалтерському обліку), отримання та зберігання неврахованих товарно-матеріальних цінностей, використання неврахованих основних засобів (найбільш яскравий приклад: в офісі працює 5 комп'ютерів, а в бухгалтерії на балансі тільки один або два) і т. д. Облікові заходи "чорної бухгалтерії" – це приховування виручки і прибутку від оподаткування, управління неврахованими в офіційній бухгалтерії фінансовими потоками (інакше кажучи, "чорною готівкою"), нарахування і виплата заробітної плати "в конвертах" та ін.

Уявна угода – це угода, укладена лише про людське око, без наміру створити відповідні їй правові наслідки. Удавана угода – це угода, укладена з метою прикрити іншу угоду. Однак фіктивність інших об'єктів обліку (активів, зобов'язань, доходів, витрат) не наводиться в законодавстві, що не дозволяє нікого притягнути до кримінальної відповідальності [5]. В Україні не розроблена методика виявлення таких угод.

На підставі багаторічного досвіду можна виокремити такі ситуації, які пов'язані з відображенням уявних і удаваних об'єктів: виплата "сірої" заробітної плати; використання "чорної" готівки; "роздування" активів під час продажу організації як майнового комплексу; оформлення фіктивних договорів для приховання незаконних операцій; відшкодування ПДВ за неіснуючими закупівлями. Для боротьби з такими явищами необхідно навчитися виявляти їх. Всього можна виокремити три способи виявлення даних об'єктів: правовий, психологічний, аналітичний [2].

Неефективна правова система є однією з найгостріших проблем нашої країни, вона потребує грамотного і швидкого доопрацювання. Тільки прибравши всі існуючі "лазівки" в законі, можна домогтися успіхів у боротьбі з таким явищем, як "чорна бухгалтерія".

Правовий метод полягає в тому, що необхідно звернути увагу на такі моменти: наявність нестандартних для договору умов; неналежне виконання зобов'язань, передбачених у договорі.

Психологічний метод полягає у вивченні особистостей бухгалтера або економіста, які пов'язані з угодами. У результаті порівняння психологічних портретів чесних платників податків і податкових злочинців можна зробити висновок, що у другій групі, порівняно з першою, більш розвинені комунікативні здібності, однак за рівнем інтелекту вони нижче. Можна сказати, що злочинцям в області оподаткування притаманні такі риси характеру: впевненість, амбітність, гнучкість.

Але звичайно, названі методи виявлення дуже складно застосувати на практиці, бо вони показують швидше непрямі ознаки. Найбільш актуальним є *аналітичний підхід*, який полягає в аналізі фінансової звітності підприємства.

За міжнародними стандартами для виявлення навмисного викривлення фінансової звітності застосовується, наприклад, закон Бенфорда. Його сутність полягає в тому, що в штучно створеному масиві даних, дані розподіляються за іншим законом на відміну від систем, де було відсутнє будь-яке зовнішнє втручання. На практиці цей закон застосувати дуже просто: необхідно вивчити всі перші цифри елементів в досліджуваному числовому масиві даних. А потім порівняти частоту появи кожної цифри з частотою появи згідно з законом Бенфорда [3].

Проблему наявності "чорної бухгалтерії" обумовлює недосконалість податкового законодавства. Тому для боротьби з цим явищем необхідно вдосконалення правової точки зору. По-перше, необхідно доповнити поняття "уявний об'єкт" такими його формами:

1. Уявні активи – майно, відображене в балансі організації і яке враховується під час розрахунку чистих активів, але фактично відсутнє в організації.

2. Уявні зобов'язання – заборгованість організації перед бюджетом, позабюджетними фондами, фізичними та/або юридичними особами, яка зареєстрована в бухгалтерському обліку і відображена в балансі організації, а також враховується під час розрахунку чистих активів або власних коштів організації, але фактично відсутнє в організації, або за якою термін виникнення не настав в установленому законодавством порядку.

3. Удаване зобов'язання – заборгованість організації перед бюджетом, позабюджетними фондами, фізичними та/або юридичними особами, врахована в бухгалтерському обліку, відображена в балансі організації, що враховується під час розрахунку чистих активів або власних коштів організації, але фактично призначена на покриття іншої заборгованості [4].

Необхідно закріпити способи виявлення і визнання угоди недійсною і встановити відповідальних осіб, які будуть цим займатися. Також необхідно встановити кримінальну відповідальність причетних осіб (керівника, головного бухгалтера і т. д.).

Звичайно, боротьба з "чорною бухгалтерією" є пріоритетним напрямом. Необхідне негайне і кардинальне реформування законодавства країни. Тільки так можна добитися зменшення фактів спотворення даних фінансової звітності.

Практичні завдання до розділу 3

Завдання 1

Розрахувати показник достатності фінансових ресурсів будівельної компанії для забезпечення фінансово-економічної безпеки. Зробити висновок про те, чи потрапляє будівельна компанія в зону фінансово-економічної безпеки під час забудови різної кількості об'єктів. Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки будівельної компанії наведені в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники достатності фінансових ресурсів для визначення фінансово-економічної безпеки будівельної компанії

Показники	1-й рік	2-й рік	3-й рік	Відхилення (гр. 3-гр. 2)	Відхилення (гр. 4-гр. 3)
Максимальна кількість об'єктів, які будувались одночасно, об'єкти	7	5	10	?	?
Наявна сума фінансових ресурсів, млн грн	49,52	47,48	47,1	?	?
Потреби в фінансових ресурсах, млн грн	75	90	92	?	?
Достатність фінансових ресурсів, %	?	?	?	?	?
Інтервал нормативних значень достатності фінансових ресурсів, %	65 – 80	55 – 70	75 – 90	–	–

Завдання 2

На приватному підприємстві використовується один автомобіль. Прогнозовані показники експлуатації автомобіля на наступний рік мають такий вигляд: корисний пробіг автомобіля згідно з оцінкою – 40 тис. км;

сукупні витрати на оплату праці – 45 тис. грн; сукупні витрати від простою – 27 тис. грн; сукупні експлуатаційні витрати – 54 тис. грн; валовий дохід – 135 тис. грн. Експлуатаційні витрати залежать від корисного пробігу.

Визначити: точку беззбитковості (у кілометрах) для прогнозованого періоду, прибутки (збитки) за умов експлуатації автомобіля: 45 тис. км, 50 тис. км.

Розрахувати точку беззбитковості (у кілометрах), якщо за прогнозом витрати на оплату праці будуть зменшені до 36 тис. грн.

Зробити висновки відносно впливу ситуації на фінансову безпеку підприємства.

Завдання 3

Торгівельне підприємство наступного року передбачає реалізувати 50 000 пар взуття. Середня ціна реалізації за пару взуття – 1 600 грн. Закупівельна ціна за пару взуття – 1 000 грн. Сукупні постійні витрати на рік: оплата праці – 4 000 тис. грн; реклама – 800 тис. грн; інші витрати – 4 000 тис. грн.

Визначити: критичний обсяг реалізації товару і прибуток або збиток торговельного підприємства, якщо буде реалізовано 47 000 пар взуття. Скільки пар взуття потрібно реалізувати, щоб одержати 50 тис. грн прибутку, якщо за реалізацію кожної пари взуття буде введена додаткова оплата у розмірі 50 грн.

Зробити висновки відносно впливу ситуації на фінансову безпеку підприємства.

Завдання 4

Фірма передбачає наступного року випустити чотири види продукції. Прогнозовані показники на наступний рік наведені в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Показники обсягів виробництва

Види продукції	Обсяг реалізації			Сукупні постійні витрати, грн	Сукупні змінні витрати, грн
	Кількість одиниць	Ціна, грн	Сума, грн		
А	1 000	120			70 000
Б	1 400	100			84 000
В	1 200	110			78 000
Г	800	130			60 000
				392 000	

Сукупні постійні витрати розподіляються між видами продукції пропорційно обсягу її реалізації.

Визначити критичний обсяг виробництва за кожним видом продукції і за продукцією в цілому. Обчислити прибутки (збитки) за кожним виробом та випуском у цілому.

Зробити висновки відносно впливу ситуації, яка склалася, на фінансову безпеку підприємства.

Завдання 5 (з рішенням)

За даними фінансової звітності визначити оборотність оборотних засобів, а також розміри їх вивільнення або додаткового залучення порівняно з минулим роком.

Зробити відповідні висновки.

Додаткова інформація: середньорічні залишки оборотних засобів за минулий рік склали 495 800 тис. грн.

Зробити висновки відносно впливу оборотності обігових коштів на фінансову безпеку підприємства.

Рішення завдання

Для зручності виконання рішення треба скласти табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Розрахунок показників

Показники	Попередній рік	Звітний рік	Відхилення
1. Дохід від реалізації продукції, тис. грн (В)	4 857 660	5 007 900	150 240
2. Середні залишки обігових коштів, тис. грн (ОК)	495 800	540 461	44 661
3. Коефіцієнт оборотності ($K_{\text{обор}}$)	9,80	9,27	-0,53
4. Тривалість одного обороту, діб (О)	36,7	38,8	2,1

$$1) K_{\text{обор}} = В : ОК$$

$$2) О = ОК \times 360 : В, \text{ або } О = 360 : K_{\text{обор}}$$

$$3) \Delta ОК = (О_1 - О_0) \times В_{\text{одн } 1}$$

$$В_{\text{одн } 1} = 5\,007\,900 : 360 = 13\,910,8 \text{ тис. грн}$$

$$\Delta ОК = 2,1 \times 13\,910,8 = 28\,582,7 \text{ тис. грн,}$$

$$\text{або } \Delta ОК = ОК_1 - ОК_0 \times K_B \quad K_B = 5\,007\,900 : 4\,857\,660 = 1,031$$

$$\Delta ОК = 540\,461 - 495\,800 \times 1,031 = 29\,291,2, \text{ тис. грн}$$

Висновок: додаткове залучення обігових коштів в оборот за рахунок сповільнення оборотності склало 28 582,7 тис. грн. Сповільнення оборотності обігових коштів негативно впливає на фінансовий стан підприємства і, як наслідок, на його безпеку.

Завдання 6 (з рішенням)

Необхідно:

розрахувати коефіцієнти автономії, маневреності, плече фінансового важеля;

порівняти отримані результати з нормативними значеннями;

зробити висновки відносно можливих загроз фінансово-економічній безпеці підприємства.

Вихідна інформація (тис. грн) наведена в табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Баланс підприємства

Стаття	ПП "ДАНА"	
	на початок року	на кінець року
АКТИВ		
Необоротні активи	1 520	1 550
Запаси	750	555
Дебіторська заборгованість	285	310
Гроші та їх еквіваленти	145	105
Баланс	2 700	2 520
ПАСИВ		
Власний капітал	2 040	1 920
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	80	95
Поточні зобов'язання і забезпечення	580	505
Баланс	2 700	2 520

Рішення

Коефіцієнт автономії ($K_{\text{АВТ}}$) = Власний капітал / Валюта балансу.

Нормативне значення $K_{\text{АВТ}} > 0, 5$. Характеризує незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування.

$$\text{на п. р.: } K_{\text{АВТ}} = 2\,040 / 2\,700 = 0,766;$$

$$\text{на к. р.: } K_{\text{АВТ}} = 1\,920 / 2\,520 = 0,762.$$

Коефіцієнт маневреності ($K_{\text{МАН}}$) = Власний оборотний капітал / Власний капітал.

Нормативне значення $K_{\text{МАН}} > 0,5$. Характеризує мобільність фінансових джерел підприємства, здатність підтримувати рівень капіталу та поповнювати оборотні кошти за рахунок власних джерел.

$$\text{на п. р.: } K_{\text{МАН}} = (2\,040 - 1\,520) / 2\,040 = 0,255;$$

$$\text{на к. р.: } K_{\text{МАН}} = (1\,920 - 1\,550) / 1\,920 = 0,193.$$

Плече фінансового важеля = Позиковий капітал / Власний капітал
(або коефіцієнт фінансового ризику, $K_{\text{Ф.Р.}}$)

Нормативне значення $\leq 0,7$.

Характеризує, скільки позикових джерел фінансування припадає на 1 грн власного капіталу. Чим більший цей показник, тим вищий ступінь фінансового ризику.

$$\text{на п. р.: } K_{\text{Ф.Р.}} = 640 / 2\,040 = 0,314;$$

$$\text{на к. р.: } K_{\text{Ф.Р.}} = 600 / 1\,920 = 0,313.$$

Висновок: за результатами розрахунків встановлено, що по ПП "ДАНА" коефіцієнт автономії і фінансового ризику на початок і кінець року практично не змінилися. Але коефіцієнт маневреності зменшився на 0,062 пункти, крім того він не відповідає нормативному значенню, тобто у підприємства знизилась мобільність власних джерел фінансування діяльності. Це можна розглядати як загрозу для фінансово-економічної безпеки підприємства.

Завдання 7 (з рішенням)

Необхідно визначити величину короткострокових зобов'язань та необоротних активів, як що:

чистий дохід (виручка) від реалізації продукції складає 1 780 тис. грн;
співвідношення виручки і величини власних оборотних засобів дорівнює 2:1;

співвідношення необоротних та оборотних засобів 4:1;

коефіцієнт поточної ліквідності 3:1.

Зробити відповідні висновки.

Рішення

Зробити умовні позначення:

Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції – ЧД.

Оборотні активи – А2.

Короткострокові зобов'язання і забезпечення – ПЗ.

Необоротні активи – А1.

Потрібно визначити короткострокові зобов'язання і забезпечення (ПЗ) і необоротні активи (А1).

$$\begin{aligned} \text{ЧД} / (\text{А2} - \text{ПЗ}) &= 2 / 1. & \text{А2} - \text{ПЗ} &= 1\,780 / 2 = 890. \\ \text{А1} / \text{А2} &= 4 / 1. & 4\text{А2} &= \text{А1}. \\ \text{А2} / \text{ПЗ} &= 3 / 1. & \text{А2} &= 3\text{ПЗ}. \\ 3\text{ПЗ} - \text{ПЗ} &= 890. & \text{А2} &= 1\,335. \\ 2\text{ПЗ} &= 890. & \text{А1} &= 5\,340. \\ \text{ПЗ} &= 445. & & \end{aligned}$$

Висновок: розрахунки показали, що короткострокові зобов'язання склали 445 тис. грн, а необоротні активи – 5 340 тис. грн.

Завдання 8 (з рішенням)

Необхідно:

визначити тип фінансової стійкості підприємства;

зробити висновки відносно загроз фінансово-економічної безпеці підприємства.

Вихідна інформація (тис. грн) наведена в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Баланс підприємства

Статті	ПП "ДАНА"	
	на початок року	на кінець року
АКТИВ		
Необоротні активи (А1)	1 520	1 550
Запаси (Z)	750	555
Дебіторська заборгованість	285	310
Гроші та їх еквіваленти	125	105
Баланс	2 680	2 520
ПАСИВ		
Власний капітал (П1)	2 040	1 920
Довгострокові зобов'язання і забезпечення (П2)	80	95
Поточні зобов'язання і забезпечення	560	505
у т. ч. короткострокові кредити (К ^Т)	100	75
Баланс	2 680	2 520

Рішення

Розрахунки провести за допомогою табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Оцінка фінансової стійкості підприємства, тис. грн

Показники	На початок року	На кінець року
1. Наявність власних джерел формування запасів ($E1 = П1 - A1$)	520	370
2. Наявність власних і довгострокових позикових джерел формування запасів ($E2 = П1 - A1 + П2$)	600	465
3. Загальна сума джерел формування запасів ($E3 = П1 - A1 + П2 + K^T$)	700	540
4. Запаси (Z)	750	555
5. Надлишок (+) або нестача (-) власних джерел формування запасів ($E1 - Z$)	-230	-185
6. Надлишок (+) або нестача (-) власних і довгострокових позикових джерел формування запасів ($E2 - Z$)	-150	-90
7. Надлишок (+) або нестача (-) загальної суми основних джерел формування запасів ($E3 - Z$)	-50	-15
8. Трикомпонентний показник типу фінансової стійкості	(0,0,0)	(0,0,0)

Висновок: підприємство має кризовий тип фінансової стійкості на початок і на кінець року. Воно знаходиться на грані банкрутства. Існує реальна загроза фінансовому стану підприємства. Але остаточний висновок щодо фінансового стану підприємства потребує додаткових розрахунків.

Завдання 9 (з рішенням)

За даними балансу встановити наявність власних оборотних коштів.

Визначити вплив чинників на зміну власних оборотних коштів та проаналізувати динаміку зміни цих коштів, використовуючи данні табл. 3.7.

Зробити висновки відносно впливу чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Оцінювання впливу чинників на власні оборотні кошти, тис. грн

Показник	На початок року	На кінець року	Відхилення	
			абсолютне	%
Власний капітал	23 600	31 670	?	?
Довгострокові зобов'язання і забезпечення	520	310	?	?
Усього джерел власних коштів	?	?	?	?
Необоротні активи	17 300	24 285	?	?
Наявність власних оборотних коштів	?	?	?	?

Рішення

Провести розрахунки показників (табл. 3.8).

Оцінювання впливу чинників на зміну власних оборотних коштів, тис. грн

Показник	На початок року	На кінець року	Відхилення	
			абсолютне	%
Власний капітал (ВК)	23 600	31 670	8 070	34,2
Довгострокові зобов'язання і забезпечення (ДЗ)	520	310	-210	-40,4
Усього джерел власних коштів (ДВК)	24 120	31 980	7 860	32,6
Необоротні активи (НА)	17 300	24 285	6 985	40,4
Наявність власних оборотних коштів (ВОК)	6 820	7 695	875	12,8

$$ДВК = ВК + ДЗ.$$

$$ВОК = ДВК - НА.$$

$$\Delta ВОК = \Delta ДВК + \Delta НА.$$

Висновок: як показали розрахунки, на величину власних оборотних коштів вплинули власний капітал, довгострокові зобов'язання і забезпечення і необоротні активи. Слід зазначити, що власний капітал зріс на 34,2 %, а довгострокові зобов'язання і забезпечення знизилися майже

удвічі. В цілому джерела власних коштів зросли на 7 860 тис. грн, тобто на 32,6 %, що позитивно впливає на формування власних оборотних коштів. У свою чергу необоротні активи збільшилися на 40,4 %, що дозволило збільшити власні оборотні кошти тільки на 875 тис. грн, тобто 12,8 %. Можливо такі зміни у структурі активів обумовлені рішенням стратегічних задач підприємства. Ситуація, яка склалася, не є загрозою фінансово-економічної безпеці, але її слід контролювати.

Завдання 10 (з рішенням)

Необхідно провести факторний аналіз рентабельності виробничих фондів і встановити вплив таких чинників, як реалізація на 1 грн виробничих фондів і прибуток на 1 грн реалізованої продукції, використовуючи дані наступної таблиці. Зробити висновки.

Рішення

Провести розрахунки показників, використовуючи табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Розрахунок показників

Показники	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення
Чистий прибуток, тис. грн	240	280	40
Середньорічна величина виробничих фондів, тис. грн	1 680	1 670	-10
Обсяг реалізованої продукції, тис. грн	1 300	1 200	-100
Рентабельність виробничих фондів, % [п.1: п.2 × 100], (R)	14,3	16,77	2,47
Реалізація на 1 грн виробничих фондів, грн [п.3 : п.2], (M)	0,7739	0,7186	-0,0553
Прибуток на 1 грн реалізованої продукції, %, [п.1 : п.3 × 100], (K)	18,46	23,33	4,87

Встановити вплив чинників на рентабельність виробничих фондів.

$$R = M \times K.$$

$$\Delta R_M = \Delta M \times K_0.$$

$$\Delta R_K = M_1 \times \Delta K.$$

$$\Delta R_M = (-0,053) \times 18,46 = -1,02, \%$$

$$\Delta R_K = 0,7186 \times 4,87 = 3,49, \%$$

$$\text{Перевірка: } \Delta R = \Delta R_M + \Delta R_K. \quad \Delta R = (-1,02) + 3,49 = 2,47. \quad 2,47 = 2,47.$$

Висновок: результати розрахунків показали, що на рентабельність виробничих фондів негативно вплинула зміна показника реалізації на 1 грн виробничих фондів і позитивно – показника прибутку на 1 грн реалізованої продукції. За рахунок першого чинника показник, що аналізується, зменшився на 1,02 %, а за рахунок другого – збільшився на 3,49 %. Перевірка показала, що сума впливів чинників дорівнює загальному відхиленню, тобто розрахунки проведено правильно. Доведення реалізації на 1 грн виробничих фондів до планового рівня дозволить збільшити рентабельність виробничих фондів на 1,02 %. Це резерв зростання показника.

Завдання 11 (з рішенням)

Встановити яким повинен бути прибуток підприємства в наступному періоді, щоб досягти нормативного значення коефіцієнта покриття, яке дорівнює двом, за умови, що сума термінових зобов'язань не збільшиться. Величина поточних активів підприємства на кінець звітного періоду – 1 170 тис. грн, поточні зобов'язання підприємства – 606 тис. грн.

Рішення

Коефіцієнт покриття розраховується як відношення поточних активів до поточних зобов'язань підприємства. Нормативне значення коефіцієнта покриття дорівнює двом. На кінець звітного періоду він склав 1,93 (1170 / 606). Для того, щоб досягнути значення коефіцієнта покриття, рівного двом, за умови, що сума термінових зобов'язань не збільшиться, необхідно забезпечити зростання прибутку на 42 тис. грн (1 212 – 1 170).

$$X / 606 = 2. \quad X = 1\,212 \text{ тис. грн}$$

Такими повинні бути поточні активи, щоб забезпечити коефіцієнт покриття, рівний двом. Поточні активи можуть поповнюватися за рахунок прибутку.

Висновок: якщо підприємство збільшить прибуток на 42 тис. грн, які підуть на поповнення оборотних активів, то буде можливим досягнення нормативного значення коефіцієнта покриття.

Завдання 12

За даними балансу і звіту про фінансові результати (мережа Інтернет) необхідно встановити вплив таких чинників, як рентабельність продажу,

коефіцієнт обертання сукупного капіталу і коефіцієнт фінансової залежності, на рентабельність власного капіталу. За результатами розрахунків зробити висновки і вказати на можливі резерви збільшення рентабельності власного капіталу і загрози фінансовому стану.

Методичні вказівки

Рішення треба зробити з використанням мультиплікативної моделі рентабельності власного капіталу, яка буде мати такий вигляд:

$$R_{BK} = ЧП / BK = ЧП / V \times V / BB \times BB / BK = \\ = R_{ПРОДАЖУ} \times K_{ОБОР. СК} \times K_{ФИН. ЗАЛЕЖН.},$$

де *ЧП* – чистий прибуток;

BK – власний капітал;

V – чистий дохід (виручка) від реалізації продукції;

BB – валюта балансу;

R_{ПРОДАЖУ} – рентабельність продажу;

K_{ОБОР. СК} – коефіцієнт обертання сукупного капіталу;

K_{ФИН. ЗАЛЕЖН.} – коефіцієнт фінансової залежності.

Завдання 13 (з рішенням)

За даними балансу і звіту про фінансові результати необхідно встановити вплив таких чинників, як фондівіддача необоротних активів і чиста рентабельність продажу, на рентабельність необоротних активів. За результатами розрахунків зробити висновки і вказати на можливі резерви збільшення рентабельності необоротних активів. Додаткова інформація: середнє значення необоротних активів за минулий рік склало 898 622 тис. грн чистий дохід (виручка) від реалізації продукції за попередній період склав 6 323 720 тис. грн., а чистий прибуток – 335 627 тис. грн.

Рішення

Провести факторний аналіз рентабельності необоротних активів, використовуючи дані табл. 3.10. Порядок розрахунку фондівіддачі необоротних активів такий самий, як і оборотності необоротних активів. Для того, щоб не було порушень в одиницях вимірювання, у модель включити оборотність необоротних активів.

Аналіз рентабельності необоротних активів

Показники	Умовне позначення	Минулий рік	Звітний рік
1. Необоротні активи, тис. грн	НА	898 622	927 104
2. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (робіт, послуг), тис. грн	В	6 323 720	7 511 850
3. Чистий прибуток, тис. грн	Пб	335 627	353 212
4. Рентабельність необоротних активів, % (Пб : НА)	$P_{НА}$	37,35	38,1
5. Оборотність необоротних активів, оборот (В : НА)	$O_{НА}$	7,04	8,1
6. Чиста рентабельність продажу, % (Пб : В)	$P_{п}$	5,31	4,7

Вплив кожного чинника можна проаналізувати за такою методикою: слід перетворити формулу рентабельності необоротних активів ($P_{НА}$) за допомогою методів факторного моделювання:

$$P_{НА} = \frac{Пб}{НА} = \frac{Пб}{В} \times \frac{В}{НА},$$

$$\Delta P_{НА}(p) = \Delta P_{п} \times O_{НА}(mр),$$

де $\Delta P_{НА}(p)$ – вплив зниження чистої рентабельності продажу на рентабельність необоротних активів, тис. грн;

$\Delta P_{п}$ – зниження чистої рентабельності продажу, %;

$O_{НА}(mр)$ – оборотність необоротних активів у минулому році, оборот.

$$\Delta P_{НА}(p) = (-0,61) \times 7,04 = -4,29 \text{ \%}.$$

За рахунок зниження чистої рентабельності продажу на 0,61 % рентабельність необоротних активів зменшилася на 4,29 %.

$$\Delta P_{НА}(o) = P_{п}(zр) \times \Delta O_{НА},$$

де $\Delta P_{НА}(o)$ – вплив оборотності необоротних активів на їх рентабельність, %;

$P_{п}(zр)$ – чиста рентабельність продажу в звітному році, %;

$\Delta O_{НА}$ – зниження оборотності необоротних активів, оборот.

$$\Delta P_{НА}(o) = 4,7 \times 1,06 = 4,98 \text{ \%}.$$

За рахунок зростання показника оборотності необоротних активів рентабельність необоротних активів збільшилася на 4,98 %.

Перевірка. Загальний вплив двох чинників складає:

$$\Delta P_{HA} = \Delta P_{HA}(p) + \Delta P_{HA}(o),$$
$$\Delta P_{HA} = -4,29 + 4,98 = 0,69 \%$$

Сума впливів факторів приблизно дорівнює відхиленню за показником, який аналізується.

Висновок: зростання показника оборотності необоротних активів зробило позитивний вплив на рентабельність необоротних активів. Можна також сказати, що зростання фондівддачі необоротних активів вплинуло позитивно на показник, який аналізується. Підвищення чистої рентабельності продажу є резервом зростання рентабельності необоротних активів. Він складає 4,29 %. Зниження показника можна розглядати як загрозу фінансовому стану підприємства.

Завдання 14 (з рішенням)

За даними фінансової звітності визначити оборотність оборотних засобів, а також її вплив на формування валового прибутку порівняно з минулим роком. Зробити відповідні висновки відносно фінансової безпеки підприємства. Додаткова інформація за минулий рік: чистий дохід (виручка) от реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) склав 1 139 632 грн, середньорічні залишки оборотних засобів становили 175 328 грн, валовий прибуток склав 138 456 грн.

Рішення

Розрахунки провести за допомогою табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Розрахунок показників

Показники	Попередній рік	Звітний рік
1. Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), грн (В)	1 139 632	1 669 300
2. Середні залишки оборотних засобів, грн (ОК)	175 328	206 657
3. Коефіцієнт оборотності оборотних коштів ($K_{обор}$)	6,50	8,08

Вплив оборотності оборотних засобів на валовий прибуток (*ВГ*) можна оцінити за допомогою такої залежності:

$$ВП = ОК \times (В / ОК) \times (ВП / В),$$

де ОК – середні залишки оборотних засобів, грн;

$В / ОК$ – коефіцієнт оборотності оборотних засобів;

$ВП / В$ – валова рентабельність реалізованої продукції.

Для того, щоб оцінити вплив оборотності оборотних засобів на валовий прибуток ($\Delta ВП$), необхідно середні залишки обігових засобів за звітний рік ($ОК_1$), помножити на відхилення за коефіцієнтом оборотності оборотних засобів $\Delta(В/ОК)$ та на валову рентабельність реалізованої продукції минулого року $(ВП/В)_0$:

$$\Delta ВП = ОК_1 \times \Delta(В / ОК) \times (ВП / В)_0,$$

$$\Delta ВП = 206\,657 \times (8,08 - 6,50) \times 0,1215 = 39\,672 \text{ грн}$$

Висновок: розрахунки показали, що за рахунок прискорення оборотності оборотних засобів підприємство додатково одержало валового прибутку на суму 39 672 грн. Прискорення оборотності оборотних засобів є важливим чинником збільшення чистого прибутку, зміцнення фінансового стану і протидії існуючим внутрішнім і зовнішнім загрозам.

Завдання 15

За даними балансу (мережа Інтернет) необхідно встановити вплив таких чинників, як: частка позикового капіталу в загальній сумі активів, частка необоротних активів у загальній сумі активів, співвідношення оборотних і необоротних активів, частка власного оборотного капіталу в оборотних активах, частка власного капіталу в сумі власного оборотного капіталу на коефіцієнт фінансового ризику. За результатами розрахунків зробити висновки.

Методичні вказівки

Виходячи із умов завдання, слід побудувати мультиплікативну модель коефіцієнта фінансового ризику, яка буде виглядати так:

$КФР$ = частка позикового капіталу в загальній сумі активів / частка необоротних активів у загальній сумі активів / співвідношення оборотних і необоротних активів / частка власного оборотного капіталу в оборотних активах / частка власного капіталу в сумі власного оборотного капіталу.

Завдання 16

Провести діагностику фінансової стійкості підприємства за даними фінансової звітності (мережа Інтернет), використовуючи так звані матриці фінансової стратегії, розроблені французькими вченими Ж. Франшоном та І. Романе. Для побудови таких матриць необхідно розрахувати такі показники, як: результат господарської діяльності (РГД), результат фінансової діяльності (РФД), результат фінансово-господарської діяльності (РФГД) підприємства. За результатами розрахунків слід зробити висновки відносно фінансово-економічної безпеки підприємства. Показники, умовні позначення, джерела інформації і формули для розрахунку РГД у зв'язці до форм фінансової звітності України, наведені в табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Розрахунок показника результату господарської діяльності

Показники	Умовні позначення	Джерело інформації або формула для розрахунку
1	2	3
1. Додана вартість	ДВ	$ДВ = РП + ГП + НЗВ - МВ$
а) вартість реалізованої продукції	РП	Ф. № 2, р. 2000
б) запаси готової продукції	ГП ср	Ф. № 1, р.1103
в) незавершене виробництво	НЗВср	Ф. № 1, р.1102
г) вартість спожитих матеріальних ресурсів	МВ	Ф. № 2, р.2500
2. Брутто-результат експлуатації інвестицій	БРЕІ	$БРЕІ = ДВ - ПДВ - ОП - ОО - П$
а) податок на додану вартість	ПДВ	Дані бухгалтерії*
б) витрати з оплати праці	ОП	Ф. № 1-ПВ*
в) обов'язкові платежі, пов'язані з оплатою праці	ОО	Ф. № 1-ПВ*
г) всі податки і податкові платежі, окрім податку на прибуток	П	Дані бухгалтерії*
3. Зміна величини фінансово-експлуатаційних потреб	Δ ФЕП	Δ ФЕП = ФЕП2 – ФЕП1
а) запаси на початок періоду	Зн	Ф.№1 А р.2 на н. п.
б) запаси на кінець періоду	Зк	Ф.№1 А р.2 на к. п.
в) дебіторська заборгованість підприємства на початок періоду	ДЗн	Ф.№ 1 А р.2 на н. п.
г) дебіторська заборгованість підприємства на кінець періоду	ДЗк	Ф.№ 1 А р.2 на к. п.
д) кредиторська заборгованість підприємства на початок періоду	КЗн	Ф.№ 1 П р.3 на н. п.
е) кредиторська заборгованість підприємства на кінець періоду	КЗк	Ф.№ 1 П р.3 на к. п.

1	2	3
є) ФЕП на початок періоду	ФЕП1	ФЕП1 = Зп + ДЗп - КЗп
ж) ФЕП на кінець періоду	ФЕП2	ФЕП2 = Зк + ДЗк - КЗк
4. Виробничі інвестиції	ВІ	Ф.№ 1 А с. 1011 п. п. - Ф.№ 1 А с. 1011 н. п.
5. Звичайні продажі майна	ЗП	Дані бухгалтерії*
Результат господарської діяльності	РГД	РГД = БРЕІ - ΔФЕП - ВІ - ЗП

* Взяти умовно після погодження з викладачем.

Показник результату фінансової діяльності (РФД) розраховується таким чином (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

Розрахунок показника результату фінансової діяльності

Показники	Умовні позначення	Джерело інформації або формула для розрахунку
1. Зміна позикових джерел підприємства:	ПД	ПД = ПДк - ПДп
а) позикові джерел підприємства на початок періоду	ПДп	Ф.№ 1 (р. 1900 н.п. - р. 1495 н.п.)
б) позикові джерел підприємства на кінець періоду	ПДк	Ф.№ 1 (р. 1900 к.п. - р. 1495 к.п.)
2. Відсотки банку	ВБ	Дані бухгалтерії *
3. Податок на прибуток	ПП	Ф. № 2 (с. 2300)
4. Виплачені дивіденди	ВД	Дані бухгалтерії *
5. Суми, отримані від емісії акцій	ЕА	Ф. № 1 П р.1
6. Кошти, вкладені в інші підприємства	КВ	Ф. № 1 А р.1
7. Довгострокові фінансові інвестиції	ДФсер	Ф. № 1 А р.1
8. Отримані відрахування від прибутку установлених підприємств і доходи від інших довгострокових фінансових вкладень	ОПУ	Дані бухгалтерії *
Результат фінансової діяльності	РФД	РФД = ПД - ВБ - ПП - ВД + ЕА - - КВ - ДФ + ОПУ
Результат фінансово-господарської діяльності	РФГД	РФГД = РГД + РФД

* Взяти умовно після узгодження з викладачем.

Методичні вказівки

Аналіз РГД, РФД і РФГД потрібний для оцінювання обсягу і динаміки грошових коштів підприємства в результаті господарсько-інвестиційної і фінансовій діяльності, його здатності відповідати за зобов'язаннями, виплачувати дивіденди, інвестувати засоби в основні засоби, покривати поточні фінансово-експлуатаційні потреби, тобто мати позитивні грошові потоки. Зважаючи на те, що згідно з цією методикою, фінансово стійке положення підприємства зазвичай досягається за умови РГД і РФД, що знаходяться в інтервалі між 0 % і ± 10 % доданої вартості.

Забезпечувати постійне ідеальне значення РФГД важко, але треба у разі можливості прагнути утримуватися у межах безпечної зони. У зв'язку з цим фінансовий менеджер повинен ставити перед собою завдання визначення найбільш прийняттого поєднання РГД і РФД у межах допустимої ризику. При цьому йдеться не про утримання за всяку ціну раз і назавжди знайденої рівноваги, а про постійне лавірування, уважний контроль і регулювання нерівноважних станів навколо точки рівноваги.

Велику допомогу в цьому фінансовому менеджеріві можуть надати матриці фінансової стратегії. Вони допомагають спрогнозувати "критичний шлях" підприємства на найближчі роки, намітити допустимі межі ризику і виявити поріг можливостей підприємства. Матриця фінансової стратегії виглядає таким чином (рис. 3.1).

РГД / РФД	РФД << 0	РФД = 0	РФД >> 0
РГД >> 0	1 РФГД = 0	4 РФГД > 0	6 РФГД >> 0
РГД = 0	7 РФГД < 0	2 РФГД = 0	5 РФГД > 0
РГД << 0	9 РФГД << 0	8 РФГД < 0	3 РФГД = 0

Рис. 3.1. Матриця фінансової стратегії Франсона і Романе

По діагоналі матриці проходить межа між двома зонами, що визначають фінансово-господарський стан підприємства: над діагоналлю – зона успіхів, під діагоналлю – зона дефіцитів. Реальне підприємство може знаходитися в координатах будь-якого квадрата вказаної матриці. Характерні особливості його стану і можливу зміну ситуації визначено далі.

У цій матриці є позиції РІВНОВАГИ (РФГД = 0), це квадрати 1, 2, 3; позиції ДЕФІЦИТУ: РФГД < 0 (квадрати 7, 8, 9); позиції УСПІХУ: РФГД > 0 (квадрати 4, 5, 6) (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Особливості стану і можливі зміни ситуації

Квадрати матриці	Особливості стану підприємства
1	2
Позиції РІВНОВАГИ (РФГД = 0)	
Квадрат 1 – "Голова родини"	Якщо підприємство знаходиться в цьому квадраті, це означає, що темпи зростання його обороту нижче можливих. Не всі внутрішні ресурси підприємства задіяні. За умови підвищених темпів зростання обороту – це дуже вдалий стан. Якщо воно не переорієнтувалося в діяльності, є небезпека переміщення в нижню частину таблиці
Квадрат 2 – "Стіяка рівновага"	Це дуже цінна характеристика підприємства. Її можна зберегти різними прийомами залежно від поставлених цілей. За умови поставленої мети – встигати за бурхливим розвитком ринку, необхідно аналізувати фінансові результати та переміститися в квадрати 3, 5 або 8. За умови сповільнених можливостей і розумно розрахованих темпів зростання обороту відбувається переміщення в квадрати 1, 4 або навіть 7 (якщо кредитори не довіряють підприємству)
Квадрат 3 – "Нестійка рівновага"	Це положення можна зберегти тільки форсуванням заборгованості. За умови вибору варіанта реінвестиції прибутку і нарощування темпів зростання обороту, фірма повинна приймати стратегію нарощування власних засобів. Якщо фірмі вдається збільшувати рентабельність швидше за темпи зростання обороту, підприємство переміщатиметься до 5 квадрата
Позиції ДЕФІЦИТУ (РФГД < 0)	
Квадрат 7 – "Епізодичний дефіцит"	Це положення десинхронізації термінів споживання і надходження ліквідних засобів: підприємство збільшує заборгованість, не знижуючи темпів інвестицій. Якщо економічна рентабельність зростає швидше за оборот, то відбувається переміщення в квадрат 2 або 1. Якщо цього не спостерігається, підприємство ризикує потрапити до квадрату 8, а потім до квадрату 9
Квадрат 8 – "Дилема"	Підприємство частково використовує свої можливості нарощування заборгованості, але цього мало для покриття дефіциту ліквідних засобів. Якщо рівень економічної рентабельності відновлюється, то можливий підйом у квадрат 2 або хоч би в квадрат 7 (якщо кредитори не випробовують довіри до підприємства). Якщо рівень економічної рентабельності зменшується, то не минути квадрата 9
Квадрат 9 – "Криза"	У такому положенні підприємствам доводиться удаватися до інвестицій (продажу майна), до різних видів фінансової підтримки, до дроблення на малі підприємства і у такий спосіб переміщатися в квадрати 8 або 7

1	2
Позиції УСПІХУ (РФГД > 0)	
Квадрат 4 – "Рантьє"	Підприємство не використовує всі свої можливості до нарощування темпів обороту. У такій ситуації все залежить від рівня і динаміки економічної рентабельності. За невисокого і практично незмінного рівня економічної рентабельності і конкуренції підприємство перемищатиметься в квадрат 1 або 7. Під час підвищеної або зростаючої економічної рентабельності підприємство має потенціал до диверсифікації виробництва, нарощуванню обороту або щедро одаровує акціонерів дивідендами (квадрат 2)
Квадрат 5 – "Атака"	Підприємство нарощує заборгованість, хоча інтереси того і не вимагають. Часто це пов'язано з початком політики диверсифікації або більш значними інвестиціями. Якщо підтримується достатній рівень економічної рентабельності, то можливе переміщення в квадрат 2. У разі падіння рівня економічної рентабельності підприємство ризикує потрапити в квадрат 8
Квадрат 6 – "Материнське товариство"	Підприємство стає материнською фірмою і забезпечує фінансування дочірніх суспільств за рахунок збільшення позикових засобів. Якщо відношення позикових засобів до власних піднімається дуже високо, то виникає тенденція до переміщення в квадрат 4. Якщо ринок збуту "материнського суспільства" старіє, виникає тенденція до переміщення в квадрат 5. У квадрат 6 не можна увійти ні з одного квадрата. Щоб в нього потрапити, треба займатися засновництвом. Але створення "порожніх" холдингів є небезпечним. З цього квадрата легко зісковзнути вниз

Завдання 17

Провести факторний аналіз валового прибутку підприємства будь-яким із відомих вам способів. Визначити та охарактеризувати причини, які, на ваш погляд, спричинили зміни чинників, що розглядаються. Зробити висновки відносно впливу визначених чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства. Дані наведені в табл. 3.15 (тис. грн).

Таблиця 3.15

Вихідні дані

Показники	План	План, перерахований на фактичний обсяг реалізації	Факт
Чистий дохід	2 865	2 878	2 889
Собівартість реалізованої продукції	2 682	2 781	2 782
Валовий прибуток	?	?	?

Завдання 18

Провести факторний аналіз валової рентабельності продажу за даними табл. 3.16 і зробити висновки відносно впливу визначених чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Таблиця 3.16

Факторний аналіз валової рентабельності продажу

Показники	Базовий період	Фактично за базовими цінами і витратами	Фактичний період
Чистий дохід (виручка) від реалізації, тис. грн	8 834	8 755	8 426
Валовий прибуток від реалізації продукції, тис. грн	778	757	715
Валова рентабельність продажу, %	?	?	?

Завдання 19

Провести факторний аналіз рентабельності основних виробничих фондів за даними табл. 3.17 і зробити висновки відносно впливу визначених чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Таблиця 3.17

Факторний аналіз рентабельності основних виробничих фондів

Показник	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення
Чистий прибуток, тис. грн	46	480	?
Середньорічна вартість основних виробничих фондів, тис. грн	3 640	3 690	?
Обсяг реалізованої продукції, тис. грн	2 376	2 244	?
Рентабельність основних виробничих фондів, %	?	?	?
Коефіцієнт оборотності основних виробничих фондів	?	?	?
Чиста рентабельність продажу, %	?	?	?

Завдання 20

За даними, які наведені в табл. 3.18, необхідно провести факторний аналіз рентабельності власного капіталу. Зробити висновки відносно впливу визначених чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Аналіз рентабельності власного капіталу

Показники	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення (+, -)			
			загальне	у т. ч. за рахунок		
				P _{прод}	O _a	K _з
1. Чистий прибуток, тис. грн	79,2	815,5	?	*	*	*
2. Виручка від реалізації, тис. грн	5 853,0	6 118,0	?	*	*	*
3. Сукупний капітал, тис. грн	7 337,0	7 524,0	?	*	*	*
4. Власний капітал, тис. грн	3 276,0	3 568,0	?	*	*	*
5. Рентабельність власного капіталу, %	?	?	?	?	?	?
6. Рентабельність продажу (P _{прод}), %	?	?	?	*	*	*
7. Коефіцієнт оборотності капіталу (O _a)	?	?	?	*	*	*
8. Коефіцієнт фінансової залежності (K _з)	?	?	?	*	*	*

Завдання 21

На підставі облікової інформації підприємства, наведеної в табл. 3.19, проаналізувати чинники формування валового прибутку. Зробити висновки відносно впливу визначених чинників на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Таблиця 3.19

Факторний аналіз валового прибутку

Показник	План	За планом, перерахованим на фактичний випуск	Звіт	Відхилення
1	2	3	4	5
Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції, тис. грн	7 400	7 280	7 380	?
Собівартість реалізованої продукції, тис. грн	6 120	6 005	6 130	?
Собівартість реалізованої продукції на 1 грн реалізованої продукції, коп.	?	?	?	?
Валовий прибуток, тис. грн	?	?	?	?
Валовий прибуток на 1 грн реалізованої продукції, коп.	?	?	?	?
Збільшення (зменшення) валового прибутку, у тому числі за рахунок зміни:	?	?	?	?

1	2	3	4	5
обсягу реалізації продукції	?	?	?	?
собівартості реалізованої продукції	?	?	?	?
структури продукції	?	?	?	?
цін на продукцію	?	?	?	?

Завдання 22

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) обчислити показники рентабельності і зробити висновки, як ситуація, яка склалася на підприємстві, впливає на його фінансово-економічну безпеку. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.20.

Таблиця 3.20

Аналіз показників рентабельності

Показник	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення
1. Майно підприємства			
2. Основні засоби первинної вартості			
3. Власний капітал			
4. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
5. Постійний капітал			
6. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)			
7. Витрати на виробництво			
8. Валовий прибуток			
9. Чистий прибуток			
10. Рентабельність майна ((р. 8 : р. 1) × 100)			
11. Рентабельність власного капіталу ((р. 8 : р. 3) × 100)			
12. Рентабельність основних засобів ((р. 8 : р. 2) × 100)			
13. Рентабельність постійного капіталу ((р. 8 : р. 5) × 100)			
14. Рентабельність продукції (продажу) ((р. 8 : р. 6) × 100)			
15. Рентабельність основної діяльності ((р. 8 : р. 7) × 100)			
16. Період окупності власного капіталу (р. 3 : р. 9)			

Завдання 23

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) обчислити рентабельність фінансових вкладень і проаналізувати результати. Зробити висновки, як ситуація, яка склалася на підприємстві, впливає на його фінансово-економічну безпеку. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.21.

Таблиця 3.21

Аналіз рентабельності фінансових вкладень підприємства

Показники	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення
1. Фінансовий результат до оподаткування			
2. Довгострокові кредити банків, тис. грн			
3. Короткострокові кредити банків, тис. грн			
4. Рентабельність фінансових вкладень підприємства $(p. 1 : (p. 2 + p. 3) \times 100)$			

Завдання 24

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) обчислити рентабельність виробництва. Виявити вплив чинників на зміну рентабельності (табл. 3.22). Оцінити їх дію на фінансово-економічну безпеку підприємства.

Таблиця 3.22

Аналіз рентабельності виробництва

Показники	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення
1	2	3	4
1. Валовий прибуток, тис. грн			
2. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), тис. грн			
3. Середня вартість основних засобів, тис. грн			
4. Середня вартість оборотних активів, тис. грн			
5. Середня вартість основних засобів і оборотних активів – усього, тис. грн			
6. Рентабельність основних засобів і оборотних активів $((p. 1 : p. 5) \times 100)$			
7. Коефіцієнт фондоддачі $(p. 2 : p. 3)$			
8. Коефіцієнт фондомісткості $(p. 3 : p. 2)$			

1	2	3	4
9. Кількість оборотів оборотних активів (р. 2 : р. 4)			
10. Тривалість обороту, днів (360 : р. 9)			
11. Коефіцієнт залучення оборотних активів (р. 4 : р. 2)			
12. Валовий прибуток на 1 грн чистого доходу від реалізації продукції (р. 1 : р. 2)			

Методичні вказівки

За даними таблиці обчислити рентабельність виробництва за формулою:

$$\frac{\text{Валовий прибуток на 1 грн реалізації} \times 100}{\text{Коефіцієнт фондомісткості} + \text{Коефіцієнт залучення оборотних коштів}} \times 100.$$

За цією формулою визначити вплив на зміну рентабельності виробництва таких чинників:

- 1) зміни прибутку на 1 грн реалізованої продукції;
- 2) зміни фондомісткості основних засобів;
- 3) зміни коефіцієнта залучення оборотних активів (вплив кількості оборотів).

Завдання 25

За даними балансу (мережа Інтернет) проаналізувати джерела коштів, що вкладені в майно підприємства. Оцінити їх дію на фінансово-економічну безпеку підприємства. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.23.

Таблиця 3.23

Аналіз джерел формування майна підприємства

Показник	На початок року	На кінець звітного періоду	Відхилення
1	2	3	4
Валюта балансу, тис. грн			
1. Власний капітал підприємства, тис. грн			
Частка до валюти балансу, %			
із них:			

1	2	3	4
1.1. Наявність власних оборотних коштів, тис. грн			
Частка до власного капіталу, %			
2. Позиковий капітал, тис. грн			
Частка до валюти балансу, %			
із них:			
2.1. Довгострокові зобов'язання і забезпечення, тис. грн			
Частка до позикового капіталу, %			
2.2. Короткострокові зобов'язання і забезпечення, тис. грн			
Частка до позикового капіталу, %			
2.3. Кредиторська заборгованість, тис. грн			
Частка до позикового капіталу, %			

Завдання 26

За даними балансу (мережа Інтернет) визначити і проаналізувати основні показники фінансової стійкості підприємства. Оцінити їх дію на фінансово-економічну безпеку підприємства. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.24.

Таблиця 3.24

Аналіз фінансової стійкості підприємства

Показники	Порядок розрахунку	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення	Оптимальний рівень
1	2	3	4	5	6
1. Коефіцієнт ефективності використання фінансових ресурсів (усього майна)	<u>Прибуток до оподаткування</u> Середня валюта балансу				Понад 0,15
2. Коефіцієнт незалежності (концентрації власного капіталу)	<u>Джерела власних коштів</u> Валюта балансу				Від 0,5 до 0,8
3. Коефіцієнт фінансової залежності	<u>Валюта балансу</u> Джерела власних коштів				Понад 1,9
4. Коефіцієнт фінансової стійкості	Джерела власних коштів плюс <u>довгострокові кредити</u> і <u>позики</u> Валюта балансу				Понад 0,6

Закінчення табл. 3.24

1	2	3	4	5	6
5. Коефіцієнт маневровості власного капіталу	<u>Власні оборотні засоби</u> Власний капітал				Понад 0,20
6. Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	<u>Власні оборотні засоби</u> Оборотні активи				0,5
7. Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	<u>Позиковий капітал</u> Валюта балансу				Менш ніж 0,5
8. Коефіцієнт структури довгострокових вкладень	Довгострокові зобов'язання <u>і забезпечення</u> Необоротні активи				Менш ніж 0,3
9. Коефіцієнт довгостроковості залучення позикових джерел	Довгострокові зобов'язання <u>і забезпечення</u> Довгострокові зобов'язання і забезпечення плюс власний капітал				Менш ніж 0,3
10. Коефіцієнт структури залученого капіталу	Довгострокові зобов'язання <u>і забезпечення</u> Позиковий капітал				Менш ніж 0,4
11. Коефіцієнт співвідношення залученого і власного капіталу (фінансового ризику, лівериджу)	<u>Позиковий капітал</u> Власний капітал				Менш ніж 1,0
12. Коефіцієнт участі власних і довгострокових позичених коштів у матеріальних запасах	Усього за розділом 1 пасиву <u>плюс довгострокові пасиви</u> Запаси				Понад 1,0
13. Коефіцієнт відношення виробничих активів до вартості майна	Основні засоби, виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати <u>майбутніх періодів</u> Валюта балансу				Понад 0,7
14. Коефіцієнт фінансування (відношення власного капіталу до позикового)	<u>Власний капітал</u> Позиковий капітал				Понад 1,0
15. Коефіцієнт інвестування (відношення власного капіталу до необоротних активів)	<u>Власний капітал</u> Необоротні активи				Понад 0,6
16. Коефіцієнт стійкості економічного зростання	Чистий прибуток <u>мінус дивіденди</u> Власний капітал				Понад 0,18
17. Коефіцієнт чистої виручки	Чистий прибуток плюс <u>амортизаційні відрахування</u> Чистий дохід від реалізації продукції				Понад 0,3
18. Загальний коефіцієнт покриття	Валюта балансу мінус <u>підсумок розділу I активу</u> Підсумок III розділу пасиву				Понад 2,0 – 2,5

Завдання 27

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) визначити та проаналізувати основні показники ділової активності підприємства. Оцінити їх дію на фінансово-економічну безпеку підприємства. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.25.

Таблиця 3.25

Аналіз ділової активності підприємства

Показник	Порядок розрахунку	Минулий рік	Звітний рік	Відхилення	Оптимальний рівень
1	2	3	4	5	6
1. Валовий прибуток на 1 грн реалізованої продукції, коп.	<u>Валовий прибуток</u> Чистий дохід від реалізації продукції				Понад 20
2. Коефіцієнт ділової активності	<u>Чистий дохід від реалізації продукції</u> Середня валюта балансу				Понад 20
3. Коефіцієнт ефективності використання фінансових ресурсів	<u>Чистий прибуток</u> Середня валюта балансу				Понад 0,15
4. Коефіцієнт використання власних коштів	<u>Чистий прибуток</u> Середній розмір власних коштів				Понад 0,2
5. Коефіцієнт вигідності підприємництва	Коефіцієнт використання <u>власних коштів</u> Середній коефіцієнт дохідності цінних паперів (0, 19)				Понад 1,0
6. Продуктивність праці, тис. грн	Чистий дохід <u>від реалізації продукції</u> Середньооблікова кількість працюючих				Залежить від напрямку підприємства
7. Фондовіддача, грн	Чистий дохід від <u>реалізації продукції</u> Середньорічна вартість основних фондів				Понад 0,30
8. Оборотність коштів у розрахунках, оборотів	Чистий дохід від <u>реалізації продукції</u> Середня дебіторська заборгованість				Понад 18
9. Оборотність коштів у розрахунках, днів	<u>360</u> Показник 8				Менш ніж 20

1	2	3	4	5	6
10. Оборотність виробничих запасів, оборотів	<u>Витрати на виробництво</u> Середні виробничі запаси				Понад 8
11. Оборотність виробничих запасів, днів	$\frac{360}{\text{Показник 10}}$				Менш ніж 45
12. Тривалість операційного циклу, днів	Показники 9 + 11				Менш ніж 60
13. Оборотність оборотних засобів, оборотів	Чистий дохід від <u>реалізації продукції</u> Середній розмір оборотних активів				Понад 7
14. Оборотність оборотних засобів, днів	$\frac{360}{\text{Показник 13}}$				Менш ніж 13
15. Оборотність власного капіталу, оборотів	Чистий дохід від <u>реалізації продукції</u> Середня сума власного капіталу				Понад 10
16. Оборотність капіталу, оборотів	Чистий дохід від <u>реалізації продукції</u> Середня валюта балансу				Понад 5
17. Коефіцієнт стійкості економічного зростання	Чистий прибуток мінус дивіденди, <u>видані акціонерам</u> Власний капітал				Понад 0,5
18. Період окупності власного капіталу, років	Середня сума <u>власного капіталу</u> Чистий прибуток				7

Завдання 28

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) визначити і проаналізувати основні показники ліквідності підприємства. Зробити висновки відносно стану фінансово-економічної безпеки підприємства. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.26.

Таблиця 3.26

Аналіз ліквідності підприємства

Показник	Порядок розрахунку	На початок року	На кінець року	Відхилення	Оптимальний рівень
1	2	3	4	5	6
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Гроші та їх еквіваленти + <u>+ поточні фінансові інвестиції</u> Поточні зобов'язання				0,2 – 0,3

1	2	3	4	5	6
Проміжний коефіцієнт	Гроші та їх еквіваленти + + поточні фінансові інвестиції + <u>+ дебіторська заборгованість</u> Поточні зобов'язання				0,7 – 0,8
Коефіцієнт покриття	<u>Всього по розділу II активу</u> Поточні зобов'язання				Понад 2 – 2,5

Завдання 29

За даними фінансової звітності (мережа Інтернет) визначити (у млн грн) вплив чинників на зміну коефіцієнта абсолютної ліквідності за звітний період. Зробити висновки, як це впливає на стан фінансово-економічної безпеки підприємства. Для розрахунків можна скористатися табл. 3.27.

Таблиця 3.27

Факторний аналіз коефіцієнта абсолютної ліквідності

Чинники	Гроші та їх еквіваленти	Рахунки в банках	Поточні фінансові інвестиції	Короткострокові кредити банків	Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями	Розрахунки з кредиторами	Коефіцієнт ліквідності	Вплив факторів на зміну коефіцієнта ліквідності
Підставлення								
1. Гроші та їх еквіваленти								
2. Рахунки в банках								
3. Поточні фінансові інвестиції								
4. Короткострокові кредити банків								
5. Поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями								
6. Розрахунки з кредиторами								
Усього								

Завдання 30

Необхідно за даними підприємства обчислити середній період погашення дебіторської заборгованості і порівняти з прийнятим на підприємстві середнім періодом погашення заборгованості покупцями. Зробити аналітичні висновки. Обчислення виконати за формулою:

$$\text{Середній період погашення заборгованості, днів} = \frac{\text{Заборгованість покупців} \times 360}{\text{Обсяг реалізації продукції}} .$$

На балансі підприємства за I півріччя заборгованість покупців – 380 тис. грн, а товару продано на 6 500 тис. грн. Середній період погашення заборгованості на підприємстві 11 днів.

Завдання 31

Необхідно за наведеними даними обчислити середній період оплати рахунків постачальникам за формулою:

$$\begin{array}{l} \text{Середній період оплати} \\ \text{рахунків постачальникам,} \\ \text{днів} \end{array} = \frac{\text{Заборгованість постачальникам} \times 360}{\text{Річні закупки}}$$

Заборгованість постачальникам склала 586 000 грн; річні закупки – 4 000 тис. грн; 70 % товарів куплено без оплати на місці (дані про річні закупки сировини, матеріалів не повідомляються у фінансових звітах, тому для розрахунку шуканого показника потрібно знати, за яку частку закупок гроші на місці не сплачуються; у поданому прикладі – 70 %); середній період оплати рахунків по галузі, в якій працює підприємство, – 38 днів.

Завдання 32

Провести оцінювання доцільності залучення позикових коштів у структурі капіталу. Підприємство розглядає можливість впровадити інвестиційні проекти А і Б, які вписуються в його стратегію. Вартість проектів становить 400 тис. грн і 300 тис. грн відповідно. Прогнозовані прибутки за проектом А – 70 тис. грн, за проектом Б – 60 тис. грн. Підприємство зіткнулося з нестачею коштів для реалізації обох проектів і може фінансувати за рахунок власних коштів лише 450 тис. грн.

Проаналізувати і дати рекомендації, що доцільніше для підприємства: впровадити один з проектів або, скориставшись кредитом у сумі 250 тис. грн, профінансувати обидва проекти. Відсоткова ставка за користування кредитом – 14 % річних. Аналізуючи проекти, звернути увагу на рентабельність проектів і власних коштів. Зробити висновки.

Завдання 33

За даними табл. 3.28 розрахувати темпи зростання дебіторської заборгованості та виручки від реалізації продукції, порівняти їх. Зробити висновок про те, чи виявлено ознаки фінансового шахрайства в організації.

Таблиця 3.28

Виявлення ознак фінансового шахрайства

Роки	Дебіторська заборгованість, тис. грн	Виручка від реалізації продукції, тис. грн	Темпи зростання дебіторської заборгованості	Темпи зростання виручки від реалізації продукції
2012	100	1 000	?	?
2013	200	1 100	?	?
2014	500	1 120	?	?
2015	1000	1 200	?	?
2016	1500	1 250	?	?

Завдання 34

Збитки та максимально можлива величина прибутку оцінювальної компанії за кожним видом звітів оцінювання майна наведені в табл. 3.29.

Таблиця 3.29

Вихідна інформація, тис. грн

Оцінка	1-й рік	2-й рік	3-й рік
1	2	3	4
ЗБИТКИ			
нерухомості	62	35	23
земельних ділянок	2	1	2
автотранспорту	20	9	10
нематеріальних активів	1	0,5	1
обладнання	3	0,5	2
заводів	0	2	0

1	2	3	4
трубопроводів	4	0	1
літаків	0	0	1
висновки судового експерта	0	0	0
загальні збитки	92	48	38
ПРИБУТОК			
нерухомості	99	45	78
земельних ділянок	23	3	27
автотранспорту	58	34	45
нематеріальних активів	11	5	14
обладнання	34	7	35
заводів	0	12,5	32
трубопроводів	32	0	32
літаків	0	0	19
висновки судового експерта	1	0,5	14
Підсумкова максимально можливий прибуток	258	107	296

Розрахувати коефіцієнти ризику оцінювальної компанії. Проаналізувати динаміку прибутку та збитків компанії. Яке майно для оцінювання є найбільш збитковим, а яке найбільш прибутковим? Зробити висновки.

Завдання 35

Необхідно назвати кластери підприємств та надати інтерпретацію результатів кластеризації підприємств (табл. 3.30). Надати наукове обґрунтування назв кластерів. Кластеризацію підприємств виконано на основі показників їх фінансової безпеки.

Таблиця 3.30

Показники фінансової безпеки для кластеризації підприємств

№ підприємства	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9
1	0,804	0,196	0,243	1,421	1,096	0,000	0,251	0,002	0,041
2	0,828	0,172	0,208	1,404	1,171	0,001	0,136	-0,096	0,112
3	0,763	0,232	0,302	1,237	1,042	0,000	0,181	-0,039	0,078
4	0,752	0,243	0,322	1,454	1,285	0,000	0,181	-0,039	0,078
5	0,697	0,303	0,434	1,576	1,243	0,000	0,008	-0,196	0,244
6	0,763	0,237	0,311	1,831	1,451	0,001	0,081	0,142	0,140
7	0,683	0,317	0,464	1,701	1,402	0,003	0,115	0,060	0,059
8	0,673	0,327	0,487	1,694	1,401	0,005	0,116	0,060	0,059
9	0,908	0,092	0,101	8,745	6,964	2,023	0,419	0,325	0,245
10	0,860	0,140	0,163	5,824	4,698	1,202	0,385	0,223	0,147

Умовні позначення в таблиці:

Показники фінансової безпеки підприємств: X_1 – Коефіцієнт фінансової стійкості; X_2 – Коефіцієнт фінансової залежності; X_3 – Коефіцієнт фінансового ризику; X_4 – Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття); X_5 – Коефіцієнт швидкої (термінової) ліквідності; X_6 – Коефіцієнт абсолютної ліквідності; X_7 – коефіцієнт оборотності оборотних активів; X_8 – Рентабельність власного капіталу; X_9 – Рентабельність продукції.

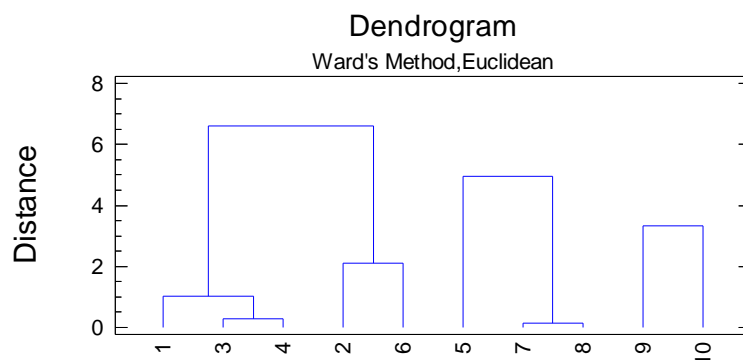

Рис. Дендрограма

Завдання 36

За даними, наведеними в табл. 3.31, кожному показнику надати оцінку "безпечно", або "небезпечно". Індекс інфляції 105. Зробити висновки про стан фінансово-економічної безпеки підприємства.

Таблиця 3.31

Показники фінансово-економічної безпеки підприємства

Показники	Фактичне значення показника	Допустиме (граничне) значення показника
1	2	3
Коефіцієнт поточної ліквідності	0,7502	>1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,0064	>0,2
Коефіцієнт фінансової стійкості	0,3976	>0,5
Коефіцієнт автономії	0,3547	>0,5
Рентабельність активів	6,23	> індексу інфляції
Рентабельність власного капіталу	17,727	> рентабельності активів
Темп зростання чистого прибутку	62,485	> темпу зростання чистого доходу
Темп зростання чистого доходу (виручки) від реалізації продукції, робіт та послуг	97,652	> темпу зростання активів
Темп зростання активів	112,119	>1

1	2	3
Оборотність дебіторської заборгованості	7,0761	>12
Оборотність кредиторської заборгованості	1,9213	> оборотності дебіторської заборгованості
Достатність грошових коштів на рахунках	1313	>1
Середньозважена вартість капіталу (WACC)	15,308	> рентабельності активів
Економічна додана вартість (EVA)	-2 058 363,683	>0

Завдання 37

Брутто-інвестиції підприємства у 2015 році склали 2 млн грн, у 2014 році – 1,5 млн грн, у 2013 році – 1,3 млн грн. Інвестиції підприємства, необхідні для забезпечення його економічної безпеки у 2015 році склали 2,3 млн грн, у 2014 році – 2 млн грн, у 2013 році – 3,5 млн грн. Оцінити рівень економічної безпеки підприємства за методикою Г. В. Козаченко та В. П. Пономарьова на протязі 2013 р., 2014 р., та 2015 р. Порівняти отримані значення.

Завдання 38

Провести аналіз структури капіталу будівельної компанії. Зробити висновок про те, чи потрапляє підприємство в межі фінансово-економічної безпеки за показником "структура капіталу" Вихідна інформація і межі фінансово-економічної безпеки будівельного підприємства за показником "структура капіталу" знаходяться в табл. 3.32; 3.33.

Таблиця 3.32

Показники, які характеризують власні та позикові кошти будівельної компанії, тис. грн

Показник	2014 р.	2015 р.	2016 р.
1	2	3	4
Власний капітал	64 088	71 122	78 132
Довгострокові позикові кошти	66 986	66 986	66 986
Аванси замовників-інвесторів	39 038	39 135	42 127
Кредити банків	17 073	13 049	0
Кредиторська заборгованість	23 710	18 998	43 022

1	2	3	4
Загальна сума поточних позикових коштів	79 821	71 182	85 149
Загальна сума позикових коштів	146 807	138 168	152 135
Загальна сума капіталу підприємства	210 895	209 290	230 267

Таблиця 3.33

Межі фінансово-економічної безпеки будівельного підприємства за показником "структура капіталу"

Для будівельних підприємств де позикові кошти завжди перевищували власний капітал				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
10 – 20 %	30 – 40 %	30 %	10 %	10 %
Власний капітал 10 – 20 %	Загальна частка позикових коштів 80 – 90 %			
Для будівельних підприємств де власний капітал завжди перевищував позикові кошти				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
60 – 75 %	10 %	10 %	5 – 10 %	5 – 10 %
Власний капітал 60 – 75 %	Загальна частка позикових коштів 25 – 40 %			
Для будівельних підприємств де власний капітал і позикові кошти приблизно однакові				
Власний капітал	Довгострокові позикові кошти	Поточні позикові кошти		
		Аванси замовників-інвесторів	Кредити банків	Кредиторська заборгованість
50 %	20 %	10 %	10 %	10 %
Власний капітал 50 %	Загальна частка позикових коштів 50 %			

Завдання 39

Визначити ефективність здійснених заходів щодо забезпечення економічної безпеки кожної функціональної складової за методикою С. Ф. Покропивного. Визначити рівень економічної безпеки підприємства за методикою С. Ф. Покропивного. Вихідні дані для оцінювання економічної безпеки підприємства наведені в табл. 3.34.

Визначення рівня економічної безпеки підприємства

Назва складової безпеки	Сукупний відвернений збиток, тис. грн	Сукупний заподіяний збиток, тис. грн	Сумарні витрати на реалізацію заходів щодо попередження збитку, тис. грн	Коефіцієнт, що відображає значущість функціональної складової економічної безпеки
Інтелектуальна	360	120	100	0,01
Кадрова	300	97	250	0,07
Технічна	320	124	306	0,07
Правова	306	87	176	0,15
Екологічна	502	67	408	0,06
Інформаційна	311	57	198	0,03
Силова	309	34	200	0,2
Фінансова	567	75	465	0,3
Ринкова	702	64	404	0,03
Інтерфейсна	578	25	334	0,08

Завдання 40

Провести діагностику кризового стану підприємства. Розрахувати на початок і кінець року такі коефіцієнти: коефіцієнт абсолютної ліквідності, загальний коефіцієнт покриття, коефіцієнт автономії. Зробити висновки про зміну даних показників та їх відповідність нормативним значенням. Вихідні дані (тис. грн) наведені в табл. 3.35.

Таблиця 3.35

Діагностика кризового стану підприємства

Засоби платежу	На початок року	На кінець року	Платіжні зобов'язання	На початок року	На кінець року
1. Грошові кошти	367	275	1. Поточні зобов'язання	1 293	1 355
2. Оборотні активи	1 000	1 100	2. Власний капітал	1 474	1 174
3. Підсумок балансу	2 767	2 529	3. Підсумок балансу	2 767	2 529

Завдання 41

Чистий прибуток дорівнює 205 тис. грн. Побудувати скорингову модель, в результаті чого визначити, до якого класу входить підприємство за рівнем його платоспроможності. Вихідні дані наведені в табл. 3.36.

Групування підприємств на класи за рівнем платоспроможності

Показники	Межі класів за критеріями				
	I клас	II клас	III клас	IV клас	V клас
Рентабельність власного капіталу, %	30 і вище (50 балів)	29,9 – 20 (49,9 – 35 балів)	19,9 – 10 (34,9 – 20 балів)	9,9 – 1 (19,9 – 5 балів)	менше 1 (0 балів)
Коефіцієнт поточної ліквідності	2,0 і вище (30 балів)	1,99 – 1,7 (29,9 – 20 балів)	1,69 – 1,4 (19,9 – 10 балів)	1,39 – 1,1 (9,9 – 1 балів)	1 і нижче (0 балів)
Коефіцієнт фінансової незалежності	0,7 і вище (20 балів)	0,69 – 0,45 (19,9 – 10 балів)	0,44 – 0,30 (9,9 – 5 балів)	0,29 – 0,20 (5 – 1 балів)	менше 0,2 (0 балів)
Межі класів	100 балів	99 – 65 балів	64 – 35 балів	34 – 6 балів	0 балів

Завдання 42

Провести аналіз безпеки руху дебіторської та кредиторської заборгованості. Чи є небезпека виникнення простроченої кредиторської заборгованості? У табл. 3.37 показано рух грошових коштів під впливом розрахунків з покупцями і постачальниками. Передбачається, що такі умови розрахунків діють протягом двох кварталів.

Таблиця 3.37

Рух дебіторської і кредиторської заборгованості підприємства за відповідності умов розрахунків договірним, тис. грн

Порядковий номер дня платежу	Надходження платежів дебіторів	Платежі кредиторам	Вільні кошти (+), нестача коштів в обороті (-)
29	6 500	–	визначити
32	–	5 700	визначити
58	6 500	–	визначити
64	–	5 700	визначити
87	6 500	–	визначити
90	–	–	визначити
96	–	5 700	визначити
116	6 500	–	визначити
128	–	5 700	визначити
145	6 500	–	визначити
160	–	5 700	визначити
174	6 500	–	визначити
180	–	–	визначити

Завдання 43

Провести аналіз оборотності кредиторської заборгованості підприємства. Зробити висновок про те, чи здатне підприємство вчасно погасити свої короткострокові зобов'язання. Вихідні дані для проведення аналізу оборотності кредиторської заборгованості наведені в табл. 3.38.

Таблиця 3.38

Аналіз оборотності кредиторської заборгованості

Показники	2014 рік	2015 рік
1. Дохід від продажу, тис. грн	39 823,9	51 378,9
2. Собівартість продажів, тис. грн	25 608,7	33 260,4
3. Середня величина короткострокових зобов'язань, тис. грн	4 888,9	5 245,9

Питання для самостійного опрацювання

1. Оцінювання впливу фінансово-економічного стану підприємства на рівень економічної безпеки організації.
2. Особливості механізму відбору контрагентів для забезпечення економічної безпеки організації.
3. Клірингові операції облікового забезпечення економічної безпеки організацій-контрагентів.
4. Особливості експрес-діагностики кризового стану організації.
5. Показники кризового стану та ймовірності банкрутства організації.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Методичні підходи щодо оцінювання та аналізу економічної безпеки організації.
2. Діагностика кризового фінансового стану організації за допомогою інтегральних показників вірогідності банкрутства.
3. Оцінювання силової безпеки організації.
4. Оцінювання та аналіз виробничої безпеки підприємства.

Питання для дискусій

1. Здійсніть ранжування заходів з важливості щодо забезпечення економічної безпеки організації.
2. Назвіть основні чинники під час відбору потенційних контрагентів.

Розділ 4

Інформаційно-аналітичне забезпечення перевірки надійності контрагентів

4.1. Ведення оперативно-комерційної роботи щодо перевірки надійності потенційних та реальних контрагентів

Перед укладенням будь-якої угоди слід ретельно проаналізувати інформацію про потенційних контрагентів, оскільки отримана інформація допоможе визначитися відносно того, чи варто взагалі мати спільну справу або розпочинати співпрацю з новим партнером по бізнесу. Для цього необхідно використати всі доступні відкриті джерела.

По-перше, це так званий Єдиний державний реєстр підприємств Міністерства юстиції України. Пошук у ньому здійснюється як за назвою організації, так і за номером ЄДРПОУ. З реєстру можна дізнатись про дату реєстрації компанії, прізвище діючого керівника, з якого моменту новий директор здійснює свої повноваження, за якою адресою знаходиться юридична особа, чи перебуває компанія в процесі ліквідації, а також, хто є власником.

Вказаний реєстр дозволяє знайти також дані про кількість відкритих відносно конкретного підприємства виконавчих проваджень. Наявність значної кількості таких проваджень свідчить про зневагу вашим потенційним контрагентом своїми договірними зобов'язаннями.

По-друге, для того, щоб перевірити, чи має потенційний контрагент заборгованість перед податковими органами, можна скористатися сервісом, який надає Державна фіскальна служба України. Пошук інформації здійснюється за назвою контрагента або його податковим номером. Відповідь на запит формується в режимі реального часу. Якщо фірма, яку ви перевіряєте, або контрагент мають заборгованість за податками або іншими обов'язковими платіжками, треба замислитися про співпрацю з ними.

По-третє, оскільки в переважній більшості випадків виконавче провадження відкривається на підставі судового рішення, доцільно також перевірити інформацію про фірму за допомогою Єдиного реєстру судових рішень. Це дозволить отримати повнішу картину про компанію, а також зрозуміти, хто й у зв'язку з чим ініціював судовий процес. Пошук даних про організацію здійснюється за назвою або за адресою об'єкта.

Під час проведення перевірки надійності контрагентів слід скористатися пошуковими системами. Вони дозволяють використати додаткові алгоритми пошуку. Варіації пошукових запитів бажано робити як на українській, так і на англійській мовах, адже у такому разі отримані відомості будуть точнішими.

Перевірку інформації стосовно підприємства чи фірми необхідно здійснювати на спеціалізованих сайтах, зокрема на таких, що публікують відгуки співробітників компаній про своїх роботодавців. Якщо адміністрація потенційного контрагента погано ставиться до своїх працівників, то чекати від неї порядного відношення до своїх бізнес-партнерів також не доводиться. Нерідко дані з таких сайтів допомагають визначити реальне фінансове положення компанії, оскільки найчастіше співробітники скаржаться у разі невиплати або несвоєчасної виплати заробітної плати, поганих умов праці і так далі.

Під час укладання договорів з контрагентами слід бути особливо уважними. Правильно налагоджена система договірної роботи на підприємстві може запобігти непотрібним помилкам і непорозумінням, які зволікають на себе людські і фінансові ресурси. Крім того, вона допоможе уникнути багатьох судових суперечок. У великих компаніях, як правило, здійснюється принцип централізації: відповідальний виконавець готує проект договору і здає його в службу діловодства (або договірний відділ), яка здійснює узгодження, реєстрацію, облік і зберігання договорів, видачу їх копій, робить висновок. На сьогоднішній момент організація договірної роботи за централізованим принципом є найбільш оптимальною для великих компаній з мережею територіально видалених підрозділів.

4.2. Документування процесу пошуку контрагентів

Оперативно-комерційна робота з вивчення фірм повинна включати: попереднє збирання даних про фірму, з якою передбачається проведення переговорів або укладення угоди;

поточне спостереження за діяльністю фірм і організацій, з якими оформлені контракти;

виявлення і вивчення нових фірм і організацій – можливих контрагентів з експорту й імпорту;

систематичне вивчення фірмової структури товарних ринків за основними статтями експорту-імпорту;

спостереження за діяльністю фірм-конкурентів, які грають провідну роль на окремих товарних ринках.

Інформація про фірми, отримана з різних джерел, збирається і систематизується у фірмовому досьє. Питання, за якими підбираються матеріали для досьє, можуть бути розділені на дві групи.

Загальна характеристика фірми містить: вид діяльності, номенклатуру виробництва і торгівлі, розміри виробництва й інші доданки, що характеризують фірму і її роль на ринку даного товару.

Спеціальні аспекти, що мають відношення безпосередньо до висновку контрактів, такі: кредитоспроможність, фінансове положення фірми, завантаження її замовленнями, зацікавленість в отриманні замовлень від українських організацій, з'ясування взаємин з іншими фірмами і державними органами, участь фірми в картельних і інших угодах, що обмежують торгівлю з різними монопольними об'єднаннями. Сюди ж відноситься і ділова характеристика представників фірми, з якою передбачається співпраця.

Найбільш цінною інформацією для досьє вважаються відомості, отримані як під час особистого знайомства з фірмою, її керівниками або власниками, так і в процесі комерційних переговорів.

Досьє фірми включає ряд документів, що готуються спеціально співробітниками зовнішньоекономічної організації. До таких документів, обов'язкових для заповнення, належать: карта фірми – базовий документ, в якому збирається повна інформація про фірму, що цікавить; відомості про переговори з фірмою; відомості про ділові стосунки.

Карта фірми є анкетною, зміст якої згрупований за основними питаннями, що характеризують різні сторони діяльності фірми: країна, пошта і телеграфна адреса фірми і номер її телефаксу; рік підстави фірми; предмети торгівлі, виробництва (з вказівкою основних технічних характеристик товарів і технічних новинок) або характер послуг; виробничі потужності, торговий обіг, кількість зайнятих або інші дані, що характеризують виробничі можливості й об'єм діяльності фірми (за роками); відомості про фінансовий стан фірми; дані про філії, дочірні підприємства, про участь в інших зв'язках (картельних, фінансових, персональних і т. д.); важливіші конкуренти фірми; власники, керівники фірми, особи, що мають безпосередній контакт з зацікавленими організаціями; оборот; негативні моменти, що характеризують фірму (невиконання зобов'язань, рекламації, арбітражні, судові справи тощо). Увесь об'єм інформації, що заноситься

в карту, повинен супроводжуватись вказівкою про те, до якого періоду вона відноситься, а також посиланням на джерело.

Окрім названих у карті даних, у досьє фірми мають бути внесені: характеристики власників, керівників фірми, а також службовців, що мають безпосередній контакт з зовнішньоторговельними організаціями; дані балансів фірми за господарський рік; дані про розвиток торгових стосунків з фірмою (дані про поведінку фірми під час переговорів про висновок операцій і в ході їх реалізації, про відношення фірми до умов типових контрактів партнерів, про результати операцій, про зацікавленість фірми в роботі на ринку).

Відомості про переговори складаються після завершення переговорів з фірмою. Основні питання для вивчення: предмет переговорів; результат переговорів; характеристика представників фірми, що проводили переговори: особливості характеру (слабкі і сильні сторони), знання комерційних і технічних питань; поведінка співробітників фірми під час переговорів; ділові стосунки з іншими партнерами.

Відомості про ділові стосунки, на відміну від відомостей про переговори, що складаються після кожного раунду переговорів з фірмою, складаються один раз на рік і відображають досвід роботи з фірмою протягом цього часу. Вони містять аналітичні дані про виконання фірмою умов контракту, її зацікавленості в роботі з партнером, ділових якостях фірми і її представників, що виявилися в процесі виконання контракту.

Досьє на фірму має поповнюватися систематично, при цьому перед початком нового фінансового року і при підготовці великих операцій доцільно додатково зібрати інформацію про фінансовий стан контрагента незалежно від наявності цих даних за минулі періоди.

Етичний момент пошуку і збирання інформації про ділового партнера: джерела інформації мають бути загальнодоступні, не можна вторгтися в комерційну таємницю, використовувати заборонені законом і не схвалювані суспільством методи.

4.3. Ведення ефективної договірної роботи з контрагентами

Договір виступає найважливішим засобом індивідуального правового регулювання майнових і немайнових стосунків. Він сприяє встановленню юридичного зв'язку між його учасниками. Складання договорів – відповідальний і складний процес, адже саме договір є регулятором

взаємин контрагентів. Основною складністю під час оформлення договорів і контрактів є дотримання всіх вимог до змісту і форми документа, які пред'являє законодавство України. У договорі повинні передбачатися всі істотні умови, встановлені законом для даного виду документа, інакше договір вважатиметься за недійсний.

Як показує практика, положення договорів формулюються таким чином, що залишається вірогідність їх подвійного трактування. За загальними правилами, пропозиції в договорі не повинні містити формулювань, які можна продовжити питанням або які залишають нерозкритим, незавершеним формулювання.

Договір, в якому не прописані ключові моменти, як правило, породжує проблеми в майбутньому. Складнішою проблемою є невиконання сторонами істотних умов договору, закріплених законодавством. Істотними умовами договору є: умови про предмет договору; умови, визначені законом як істотні або необхідні для договорів даного вигляду; умови, відносно яких потрібно прийти до угоди (за заявою хоч би однієї сторони).

За умови доказу в суді недосягнення сторонами згоди за істотними умовами договору, такий договір буде визнаний недійсним – таким, що не надав ніяких прав і не забезпечив ніяких обов'язків для сторін такого договору. Згідно загальним правилам, договір може бути оформлений в будь-якій формі, якщо вимога за формою договору не встановлена законом. Договір, який підлягає нотаріальному завіренню або державній реєстрації, є дійсним з моменту його нотаріального завірення або державної реєстрації (а у разі потреби, і того, і іншого) – з моменту державної реєстрації.

Активна договірна робота – показник активної фінансово-господарської діяльності підприємства. Розроблення договору має на увазі максимальний облік інтересів компанії і можливість в майбутньому використувати пункти договору для захисту інтересів компанії в суді.

Складання договорів і ведення договірної роботи вимагає від сторін володіння базовими знаннями юриспруденції. Завдяки цьому забезпечується успішна договірна робота, прораховуються на декілька ходів вперед всі передбачені законом обставини, за яких і відбувається проведення договірної роботи, з урахуванням особливостей того або іншого виду договору.

Необхідно знати, що в договорі надання послуг повинні бути вказані терміни та обсяг послуг, що надаються, тобто повинні бути перераховані певні дії, які зобов'язаний вчинити виконавець, або вказана певна діяльність, яку він зобов'язаний здійснити. Дані умови відповідно до вимог законодавства України є істотними для даного виду договору, тобто умовами, за відсутності яких договір не може вважатися укладеним.

Відповідно до ст. 638 ЦК України, договір є укладеним, якщо сторони в належній формі дійшли згоди з усіх істотних умов договору. При цьому істотними умовами договору є: умови про предмет договору; умови, визначені законом як істотні або є необхідними для договорів даного виду; умови, щодо яких потрібно дійти згоди (за заявою хоча б однієї сторони).

Якщо в суді буде доведено, що сторони спірних правовідносин не досягли згоди з істотних умов договору, такий договір буде визнано неукладеним, тобто таким, що не спричинив ніяких прав і не створив ніяких обов'язків для сторін такого договору.

Перш ніж приступити до складання проекту договору, необхідно усвідомити, які саме правовідносини і в якій частині будуть регулюватися договором, які норми законодавства будуть застосовуватися до даного договору і в чому полягає їх сутність. Також необхідно усвідомити, які з умов договору сторони можуть викласти на свій розсуд (тобто відступивши від норм Цивільного кодексу України), а які передбачені законодавством і відступ від яких у договорі вважається недійсним, тобто недійсним з точки зору законодавства (умови договору, що суперечать закону, в будь-якому випадку будуть вважатися недійсними і не будуть працювати, не дивлячись на те, що вони прописані в договорі).

В українському законодавстві існує правило: якщо ті чи інші умови не обумовлені в договорі, вважається, що вони регулюються загальними (стандартними) нормами законодавства, які регулюють дані правовідносини.

4.4. Претензійно-позовна робота та виконання судових рішень на підприємстві

Претензійно-позовна робота на підприємстві проводиться під час взаємодії управління юридичного забезпечення та майнових прав зі структурними підрозділами підприємства під час підготовки та супроводження справ у судах [14].

До претензійно-позовної роботи належить:

підготовка відповідними структурними підрозділами матеріалів, необхідних для подання і розгляду претензій та позовних заяв;

складання та подання позовних заяв та претензій до осіб, які порушують інтереси підприємства;

захист інтересів підприємства під час розгляду майнових, переддоговірних та інших спорів у господарських та інших судах;

складання та подання відкликів на позовні заяви та відповідей на претензії, які надійшли до підприємства;

складання та подання апеляційних та касаційних скарг на рішення, ухвали та постанови судів, що порушують інтереси підприємства, відкликів на такі скарги, що надійшли до підприємства;

складання та подання відкликів позовних вимог, заяв, клопотань, вимог, в межах судового провадження;

підготовка та подання на затвердження судів мирових угод;

складання та подання заяв про перегляд рішень судів за виявленими обставинами та відкликів на них;

підготовка та подання заяв про порушення справ про банкрутство боржників або заяв про грошові вимоги підприємства в справах про банкрутство боржників, порушених іншими юридичними особами;

підготовка та подання заяв та інших документів про виконання судових рішень;

підготовка та подання скарг на дії або бездіяльність державних виконавців;

підготовка інших процесуальних документів під час проведення претензійно-позовної роботи;

здійснення організаційно-технічних заходів під час ведення претензійно-позовної роботи (реєстрація в електронних реєстрах, облік, зберігання претензійно-позовних матеріалів);

забезпечення контролю за претензійно-позовним провадженням;

розгляд, аналіз та узагальнення результатів претензійно-позовної роботи;

підготовка висновків, пропозицій щодо поліпшення претензійно-позовної роботи;

розгляд, аналіз та узагальнення результатів виконавчого провадження;

підготовка висновків, пропозицій щодо поліпшення виконавчого провадження;

надання інформації щодо стану ведення претензійно-позовної роботи до бухгалтерії для коригування податкових зобов'язань.

У випадку порушення прав і законних інтересів підприємства та за наявності підстав та обґрунтованості вимог підприємством подаються претензії. Оформлення та подання претензії здійснюється відповідно до вимог Господарського процесуального кодексу України. У претензії в обов'язковому порядку зазначається:

1) повне найменування і поштові реквізити заявника претензії та підприємства, організації, яким претензія подається; дата подання і номер претензії;

2) обставини, на підставі яких подано претензію; докази, що підтверджують ці обставини; посилання на відповідні нормативні акти;

3) вимоги заявника;

4) сума претензії та її розрахунок, якщо претензія підлягає грошовій оцінці; платіжні реквізити заявника претензії;

5) перелік документів, що додаються до претензії, а також інших доказів.

Документи, що підтверджують вимоги заявника, додаються в копіях, які засвідчені належним чином. Документи, які є у другої сторони, можуть не додаватися до претензії із зазначенням про це у претензії [14].

Контроль за отриманням відповіді на претензію покладається на юридичне управління. У випадку надходження претензії до підприємства, претензія підлягає розгляду в місячний строк, який обчислюється з дня її надходження на адресу підприємства.

Підприємство у встановлений законом термін визначається з відповіддю на претензію, у якій зазначається:

1) повне найменування і поштові реквізити підприємства або організації, яким надсилається відповідь; дата і номер відповіді; дата і номер претензії, на яку дається відповідь;

2) коли претензію визнано повністю або частково, тобто коли визнана сума, номер і дата платіжного доручення на перерахування цієї суми чи строк та засіб задоволення претензії, якщо вона не підлягає грошовій оцінці;

3) коли претензія відхилена повністю або частково, тобто мотиви відхилення з посиланням на відповідні нормативні акти і документи, що обґрунтовують відхилення претензії;

4) перелік доданих до відповіді документів та інших доказів.

Якщо претензія відхилена повністю або частково, заявникові треба повернути оригінали документів, одержаних з претензією, а також надіслати документи, що обґрунтовують відхилення претензії, якщо їх немає у заявника претензії.

Ненадання відповіді на претензію не допускається. У разі якщо від одного контрагента надійшло декілька претензій про сплату одного й того ж боргу, відповідь надається на кожну з претензій.

Протягом трьох робочих днів після закінчення місячного строку для розгляду претензії боржником та у разі, якщо останнім не вжито заходів до задоволення законних вимог підприємства, отриманні негативної відповіді, підприємство ініціює позовну роботу щодо боржника.

Оформлення та подання позовної заяви здійснюється відповідно до вимог Господарського процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та Цивільного процесуального кодексу України.

У позовній заяві повинні бути вказані всі відомості, які необхідні для правильного вирішення спору. У випадку надходження до підприємства позовної заяви Загальний відділ реєструє її та передає керівнику підприємства для накладання резолюції. За резолюцією керівника підприємства готується відкликання (заперечення) на позовну заяву.

У випадку обґрунтованості позовних вимог, заявлених до підприємства, і їх визнання, про що керівником приймається відповідне рішення, позовна робота проводиться при необхідності розстрочки чи відстрочки сплати боргу або укладання мирової угоди. У випадку визнання позовних вимог та прийняття рішення про погашення заборгованості керівник підприємства надає бухгалтерії відповідне розпорядження про перерахування вказаних коштів.

Приклад коригування договору оцінювання майна для захисту оцінювача

Законодавством України, яке регулює оцінювальну діяльність, передбачено ряд "істотних умов", які в обов'язковому порядку повинні бути відображені в договорі. Без цих умов договір може вважатися недійсним, або надалі може бути визнаний недійсним у судовому порядку.

Одним з істотних умов договору на проведення оцінювання майна є перерахування майна, що підлягає оцінюванню. Наприклад, на практиці

елементарної помилкою є вживання загальних фраз без подальшої їх конкретизації: ділянка, склад, машина і т. д. У той же час конкретизація об'єкта оцінювання, ідентифікація його індивідуальних ознак і характеристики, позбавлять договірні сторони в майбутньому від розбіжностей в суді і звинувачень в недостовірності оцінювання.

Основною проблемою під час складання договору та визначення майна, що підлягає оцінюванню, є недосконалість законодавчої бази та неоднозначне тлумачення термінів. Особливо це стосується оцінювання цілісних майнових комплексів, де слід розрізняти визначення цілісного майнового комплексу в розумінні Національних стандартів оцінки, як: "Цілісний майновий комплекс – це об'єкти, сукупність активів яких дає змогу провадити певну господарську діяльність підприємства, а також їх структурні підрозділи (цехи, виробництва, ділянки і т. д.), які можуть бути виділені в установленому порядку в самостійні об'єкти з подальшим складанням відповідного балансу і можуть бути зареєстровані як самостійні суб'єкти господарської діяльності". Тобто це не тільки майно, право вимоги (активи), а й борги – пасиви юридичної особи.

Якщо в договорі не вказана ціна товарів або послуг, то вважається, що такі товари або послуги повинні бути оплачені по "звичайним цінам", а ці ціни, затверджуються Фондом державного майна України (Наказ № 97 від 27.01.10 "Щодо звичайної ціни послуг на виконання робіт і послуг з оцінювання майна, земельних ділянок та об'єктів аукціону") і не завжди відповідають ринковим реаліям.

Не допускається встановлення у договорі розміру оплати робіт як частки вартості майна, що підлягає оцінюванню.

Права, обов'язки і відповідальність оцінювача (суб'єкта оцінної діяльності), який проводить експертизу на підставі ухвали суду про її призначення, визначаються, крім Закону "Про оцінку майна", ще й законом України про судову експертизу. Розцінки на виконання робіт в рамках судового провадження регламентується Мін'юстом України. Цей показник використовується для розрахунку вартості проведення експертиз у кримінальних справах і справах про адміністративне правопорушення, і досліджень за матеріалами кримінальних справ, що призначаються органами дізнання, досудового слідства і суду.

Відповідно до Закону України "Про інформацію" треба дотримуватися умов забезпечення конфіденційності результатів оцінки інформації, використаної під час роботи.

Порядок вирішення спорів, які можуть виникнути під час проведення оцінювання та прийняття замовником його результатів та можуть вирішуватися Господарським судом або Міжнародним комерційним арбітражним судом.

Основні елементи оптимізації договору оцінювання майна для забезпечення кадрової безпеки оцінної компанії подані в табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Основні елементи оптимізації договору оцінювання майна
для забезпечення кадрової безпеки оцінної компанії**

Елемент оптимізації договору оцінки майна	Очікуваний результат для забезпечення кадрової безпеки оцінної компанії
1	2
Повна ідентифікація майна, що підлягає оцінці	Позбавить договірні сторони в майбутньому від розбіжностей в суді і звинувачень в недостовірності оцінювання
Якщо майно оцінюється у великій кількості, краще зробити доповнення до договору, в якому навести повний перелік об'єктів із зазначенням конкретних характеристик	Позбавить договірні сторони в майбутньому від розбіжностей в суді і звинувачень в недостовірності оцінювання
У випадках, коли проведення оцінювання не є обов'язковим необхідно використовувати формулювання "для прийняття управлінських рішень"	Дозволить перекласти відповідальність за результати проведеного оцінювання майна на користувача оцінювання
Не допускається встановлення у договорі розміру оплати робіт як частки вартості майна, що підлягає оцінюванню	Дозволить не допустити кримінальної відповідальності оцінювача
Дотримуватися умов забезпечення конфіденційності результатів оцінювання	Дозволить зберегти репутацію оцінювальної компанії, зберегти напрацьовану клієнтську базу
Прописати такі умови договору, які дозволяють не зберігати документи замовника оцінювання майна в архіві	Це дозволить перекласти відповідальність за збереження документів та результатів оцінювання майна на замовника
Ніколи не включати в договір на проведення оцінювання замовниками осіб, які не є власниками майна	Дозволить уникнути кримінальної відповідальності оцінювача
Елемент оптимізації договору оцінювання майна	Очікуваний результат для забезпечення кадрової безпеки оцінювальної компанії
Необхідно в договір включати перелік документів, які замовник зобов'язаний надати оцінювачу	Дозволить підвищити правову визначеність
Вписувати в договір в розділ "Права і обов'язки Замовника" цитату п. 55 Національного стандарту №1 "Особи, які надають	Дозволить перекласти відповідальність за результати проведеної оцінки майна на користувача оцінки

1	2
недостовірні вихідні дані, використання яких під час оцінювання призвело до надання необ'єктивного висновку про вартість майна, несуть відповідальність відповідно до законодавства"	
Складання договору оцінювання майна повинно включати в себе й елементи податкового планування	Дозволить оцінювачу й оцінній компанії забезпечити податкову безпеку
Кожен лист договору необхідно візувати підписом, всі аркуші договору необхідно прошивати й опечатувати	Дозволить уникнути фальсифікації договору оцінювання майна

У зв'язку з тим, що у оцінювача дуже обмежені можливості перевірки вихідних даних, наданих Замовником, для оцінювачів бажано вписувати в договір у розділ "Права й обов'язки Замовника" цитату п. 55 Національного стандарту № 1 "Особи, які надають недостовірні вихідні дані, використання яких під час оцінювання призвело до надання необ'єктивного висновку про вартість майна, несуть відповідальність відповідно до законодавства".

Те, як сформульовані ті чи інші положення договору – визначає податкові наслідки його укладення і виконання, в тому числі і момент виникнення деяких податкових зобов'язань в ході виконання договору. У деяких випадках, правильне складання договору дає можливість істотно оптимізувати оподаткування операції. Складання договору оцінки майна повинно включати в себе й елементи податкового планування.

Існують певні "технічні" правила складання договорів, які дозволяють запобігти внесення виправлень у текст договору (кожен лист договору слід візувати підписом, всі аркуші договору можна прошивати і опечатувати).

Під час складання "Акту приймання-передачі робіт з оцінки майна" необхідно звернути увагу на такі моменти:

1. Кількість переданих замовнику примірників звіту і висновків про вартість майна, із зазначенням форми звіту (повна форма звіту, крім "звіту про оцінювання квартири, дачного будинку або присадибної ділянки").

2. Перелік документів замовника, переданих оцінювачу для проведення оцінювання і повернення йому.

Згадка про те, що оцінювач також передав замовнику відповідно до умов договору "документи та інші інформаційні матеріали, зібрані

оцінювачами в процесі проведення оцінювання майна", а електронну версію звіту знищили в його присутності.

Відзначити той факт, що замовник ознайомлений зі звітом, їм задоволений і не потребує доопрацювання або перероблення, і буде використовувати його тільки в цілях, прописаних у договорі на проведення оцінювання майна. Можна також прописати в акті отриману вартість об'єкта оцінювання.

Оптимізація складання договору оцінювання майна дозволить забезпечити кадрову безпеку оцінної компанії.

Практичні завдання до розділу 4

Завдання 1

Показники для проведення оцінювання та аналізу стану економічної безпеки підприємства за складовими подано в табл. 4.2.

Кожне число в таблиці студент повинен збільшити на відсоток, який співпадає з його номером у списку академічної групи.

Таблиця 4.2

Показники для оцінювання стану економічної безпеки підприємства за її функціональними складовими

Показник діяльності підприємства	Еталон	2014 р.	Відхилення
1	2	3	4
1. Виробнича безпека			
Фондовіддача	1,97	3,22	?
Рентабельність продукції	0,6	0,5	?
Показник виходу придатної продукції з використаної сировини	0,13	0,03	?
2. Фінансова безпека			
Питома вага в активі балансу необоротних активів	0,67	0,60	?
Питома вага в активі балансу оборотних активів	0,31	0,37	?
Питома вага в пасиві балансу власного капіталу	0,44	0,63	?
Питома вага в пасиві балансу поточних зобов'язань	0,56	0,37	?
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,009	0,01	?
Коефіцієнт маневреності	-0,51	0,05	?
Коефіцієнт забезпечення виробничих запасів власними коштами	-5,53	0,41	?
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,07	0,02	?
Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)	0,59	1,08	?

1	2	3	4
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	1,34	2,44	?
Коефіцієнт фінансового ризику	0,56	0,34	?
Коефіцієнт швидкої ліквідності	0,52	0,88	?
Рентабельність власного капіталу	0,99	1,57	?
Рентабельність за чистим прибутком	-0,09	0,03	?
3. Технічна безпека			
Коефіцієнт зношеності основних засобів	0,72	0,72	?
Коефіцієнт придатності основних засобів	0,28	0,28	?
4. Кадрова безпека			
Обсяг реалізованої продукції на 1 грн заробітної плати	5,65	7,44	?
Прибуток на 1 грн заробітної плати, грн	4,7	6,4	?
Кількість годин, які відпрацьовано робітниками	3395870	3938380	
Частка адміністративних витрат у виручці, %	0,14	0,12	
Чисельність прийнятих працівників, осіб	178	204	
Чисельність працівників, що вибули, осіб	65	72	
Продуктивність праці, тис. грн / осіб	152,97	160,46	
Трудоємність, люд.-год. / тис. грн	5	6,3	
Коефіцієнт прийому	0,094	0,095	
Коефіцієнт вибуття	0,034	0,033	
Коефіцієнт обороту	0,1287	0,1286	
Коефіцієнт плинності	0,034	0,033	
5. Силова безпека			
Рівень інженерно-технічного захисту	0,12	0,16	
Забезпеченість працівників підприємства службою охорони	0,09	0,08	
6. Інтелектуальна безпека			
Питома вага кадрів, які підготовлені новим професіям	0,11	0,13	
Питома вага кадрів, які підвищили кваліфікацію	0,03	0,11	
Коефіцієнт забезпечення інтелектуальною власністю	0,0006	0,006	

Під час виконання практичного завдання студент повинен розрахувати одиничні та групові параметричні індекси економічної безпеки підприємства. У кінці виконання завдання необхідно розрахувати інтегральний показник економічної безпеки підприємства; виконати інтерпретацію отриманих результатів та зробити висновки.

Завдання 2

Під час виконання практичного завдання необхідно розрахувати коефіцієнт конкордації, який дасть змогу врахувати узгодженість думок експертів відносно рангів групового параметричного індексу фінансової безпеки підприємства. Результати ранжування параметрів фінансової безпеки підприємства подано в табл. 4.3.

На першому етапі використання експертних оцінок необхідно перевірити суму рангів за стовпцями матриці. Вона повинна дорівнювати одиниці. Потім необхідно розрахувати суму рангів кожного показника; загальна сума рангів; середня сума рангів; відхилення суми рангів кожного параметра (R_i) від середньої суми рангів (T): $\Delta_i = R_i - T$; квадрат відхилень за кожним параметром: (Δ_i^2) ; загальна сума квадратів відхилень:

$$S = \sum_{i=1}^n \Delta_i^2.$$

Таблиця 4.3

Результати ранжування параметрів фінансової безпеки підприємства

Параметри	Ранг параметра за оцінкою експерта						Сума рангів R_i	Відхилення Δ_i	Квадрат відхилення $(\Delta_i)^2$
	1	2	3	4	5	6			
Питома вага в активі балансу необоротних активів	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	?	?	?
Питома вага в активі балансу затрат майбутніх періодів	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	?	?	?
Питома вага в пасиві балансу власного капіталу	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	?	?	?
Коефіцієнт фінансової незалежності (автономії)	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	?	?	?
Коефіцієнт маневреності	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	?	?	?
Коефіцієнт забезпечення виробничих запасів власними коштами	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,2	?	?	?
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	?	?	?
Коефіцієнт оборотності оборотних активів	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2	?	?	?
Сума	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	?	?	?

У кінці виконання практичного завдання необхідно розрахувати коефіцієнт конкордації та зробити науково-обґрунтовані висновки відносно узгодженості думок експертів щодо присвоєння рангів у групових індексах фінансової безпеки підприємства.

Література: 2; 5; 10.

Завдання 3

Практичне завдання передбачає діагностику кризового стану підприємства та оцінювання ймовірності банкрутства підприємства. Показники для проведення діагностики кризового стану підприємства подано в табл. 4.4.

Таблиця 4.4

Показники для проведення діагностики кризового стану підприємства

Показники	Норматив	2013 р.	2014 р.	2015 р.	Темп зростання /зниження до періоду 2013 р.
1	2	3	4	5	6
Валюта балансу, тис. грн	–	92 029	110 194,4	130 152	1,414
Чистий прибуток/збиток, тис. грн	–	8 466,8	11 315,4	2 813,6	0,33
Рентабельність активів, %	0,025	0,097	0,112	0,023	0,124
Рентабельність реалізації, %	0,3	0,067	0,076	0,017	0,254
Операційна рентабельність реалізації, %	0,1	0,05	0,12	0,09	1,8
Коефіцієнт поточної ліквідності	1,0 – 2,0	1,93	2,01	1,58	51,81
Чистий оборотний капітал, тис. грн	–	28 217	37 721,9	26 169,2	0,92
Власний оборотний капітал, тис. грн	–	27 004	36 814,0	26 380,1	0,98
Коефіцієнт автономії	0,25 – 0,5	0,65	0,64	0,57	0,88
Коефіцієнт покриття зобов'язань власним капіталом (фінансування)	0,5 – 1,0	0,53	0,56	0,84	1,58
Коефіцієнт забезпеченості власними оборотними засобами	>0,1	0,48	0,50	0,36	0,75
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	>0	0,45	0,52	0,39	0,87

1	2	3	4	5	6
Коефіцієнт фінансового ризику	<=0,5	0,531	0,526	0,712	1,39
Оборотність дебіторської заборгованості, днів	–	88	84	50	0,57
Оборотність кредиторської заборгованості, днів	–	93	67	35	0,38
Оборотність запасів, днів	–	103	90	43	0,42
Оборотність виробничих запасів і товарів, днів	–	79	71	34	0,43
Оборотність незавершеного виробництва і готової продукції, днів	–	25	19	9	0,36
Фондовіддача, грн	–	6 331	6 565	5 327	0,84
Фондоємність, грн	–	158	152	188	1,19
Коефіцієнт зносу основних фондів, %	–	78,4	77,0	72,1	0,92
Коефіцієнт плинності кадрів	–	2,1	3,3	4,9	2,33
Рівень витрат на оплату праці в обсягах господарювання, %	–	13,8	15,2	16,84	1,22
Продуктивність праці, тис. грн	–	312,42	357,28	388,95	1,24
Прибуток на 1 працівника, тис. грн	–	15,2	19,9	4,9	0,32
Тривалість виробничо-комерційного циклу, днів	–	152,3	146,2	148,4	0,97

Необхідно провести оцінювання та аналізу ризиків підприємства за допомогою: Z-рахунку Альтмана; чотири факторної прогнозує моделі фінансової неспроможності Р. Таффлера та Г. Тішоу; французької моделі оцінювання платоспроможності фірм на основі багатомірного дискримінантного аналізу Ж. Конана та М. Голдера; методу credit-men Ж. Депаляна; за методикою визначення рейтингового числа Р. С. Сайфулліна і Г. Г. Кадикова. Порівняння результатів оцінювання ризиків підприємства за декількома методиками з метою підвищення ефективності стратегічного управління підприємством.

Завдання 4

Оцінити рівень економічної безпеки розвитку підприємств. Показники для оцінювання економічної безпеки розвитку підприємств подано в табл. 4.5.

Показники для оцінювання економічної безпеки розвитку підприємств

Назва показника	Підприємство 1	Підприємство 2	Підприємство 3
Виробничий потенціал, тис. грн	17 422	16 553	15 759
Коефіцієнт забезпеченості інтелектуальною власністю	0,00146	0,00673	0,00845
Питома вага витрат на обчислювальну техніку в загальному обсязі витрат на інформатизацію	0,45	0,56	0,93
Питома вага витрат на оплату послуг сторонніх підприємств у сфері інформатизації в загальному обсязі витрат на інформатизацію	0,55	0,58	0,63
Коефіцієнт покриття капітальних інвестицій	4,779	4,98	6,72
Коефіцієнт капітального будівництва	0,0111	0,0528	0,0982
Питома вага інвестицій на будівництво в загальному обсязі капітальних інвестицій	0,053	0,067	0,028
Питома вага інвестицій на придбання нових основних засобів у загальному обсязі капітальних інвестицій	0,947	0,856	0,724

Оцінити інтегральний показник економічної безпеки розвитку кожного підприємства окремо. Досліджуване підприємство 1. Порівняти значення отриманих інтегральних показників. Запропонувати комплекс заходів щодо підвищення рівня економічної безпеки розвитку на підприємстві 1.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Оцінювання надійності потенційних та діючих контрагентів підприємства.
2. Оцінювання та аналіз інтерфейсної складової економічної безпеки організації.
3. Документування процесу пошуку контрагента.
4. Документування розрахунків з контрагентами.

Розділ 5

Виявлення шахрайства з фінансовою звітністю

5.1. Сутність шахрайства та його типові ознаки

Сутність шахрайства розкривається порівняно з іншими злочинами проти власності.

Різновиди шахрайства:

крадіжка – таємне викрадення чужого майна;

привласнення (розтрата) – розкрадання чужого майна, яке було довірено винному;

грабіж – відкрите викрадання чужого майна;

розбій – напад з метою розкрадання чужого майна, вчинене із застосуванням насильства, небезпечного для життя чи здоров'я, або з погрозою застосування такого насильства;

вимагання – вимога передачі чужого майна або права на майно або вчинення інших дій майнового характеру під загрозою застосування насильства або знищення (пошкодження) чужого майна, а так само під загрозою поширення відомостей, що ганьблять потерпілого або його близьких, або інших відомостей, які можуть завдати істотної шкоди правам та законним інтересам потерпілого або його близьких;

заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою за відсутності ознак розкрадання (різниця від шахрайства в тому, що немає розкрадання).

Шахрайство – це розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою.

Під час кваліфікації та розслідування злочинів, пов'язаних з шахрайськими операціями, бажано знати деякі правові основи:

шахрайство передбачає свідомі дії (умисел);

шахрайство відноситься до розряду злочинів проти власності, тобто винний посягає на права користування, володіння і розпорядження таких об'єктів власності, як речі, включаючи гроші та цінні папери, інше майно, в тому числі майнові права. Інтелектуальна власність та інші немайнові права не потрапляють під дію статті про шахрайство;

під час розслідування шахрайства важливий факт заволодіння майном потерпілого. Якщо ж цього немає, то немає і шахрайства. Саме з моменту отримання винним чужого майна злочин вважається скоєним;

Шахрайство містить *шість ознак*. Цими ознаками відповідно є:

- 1) чуже майно;
- 2) вилучення та (або) звернення на користь відповідальної особи або інших осіб;
- 3) протиправність;
- 4) безплатність;
- 5) заподіяння шкоди власнику;
- 6) корислива мета.

Розкриття шахрайського задуму ускладняється тим, що за своєю формою значна частина шахрайських операцій практично нічим не відрізняється від звичайних нормальних ділових угод. Умисел на обман найчастіше доводиться:

під час використання підроблених документів: договорів, що підтверджують отримання продукції для перепродажу, накладних, складських квитанцій, довіреностей, паспортів і т. д.;

визнанням самого шахрая;

показаннями свідків, матеріалами, отриманими в рамках оперативно-розшукових заходів.

Шахрайство поділяється на:

внутрішнє або корпоративне шахрайство (шахрайські дії між працівником і роботодавцем або між роботодавцем і працівником);

зовнішнє шахрайство (шахрайські дії між організаціями або між фізичними і юридичними особами, які не перебувають у трудових відносинах).

Існує поняття трикутника шахрайства, що визначає мотивацію і можливість для його здійснення:

тиск зовнішніх обставин (фінансові проблеми, згубні пристрасті, сімейні обставини, обставини пов'язані з роботою і т. д.);

можливість здійснювати і деякий час приховувати факт шахрайства;

можливість виправдовувати шахрайські дії.

Можливість здійснювати шахрайство обумовлена:

відсутністю або недостатністю заходів контролю, що дозволяють попередити/виявити шахрайство;

максимально наданими повноваженнями;

неможливістю або нездатністю оцінити якість виконаної роботи;

порушенням принципу невідворотності покарання;

відсутністю виробничої дисципліни;

наявністю доступу та інформації у обмеженого кола осіб;
можливістю надання спотвореної або недостатньої інформації;
круговою порукою в трудовому колективі;
байдужістю до подій з боку начальства і/або колег;
некомпетентністю посадовців або клієнтів;
відсутністю ревізій і/або аудиторських перевірок.

Найбільш типові види шахрайства з боку найманих працівників:

підробка або фальсифікація документів;
передача клієнтів іншим компаніям;
проведення операцій з підконтрольними компаніями;
змова з клієнтами або з постачальниками;
виставлення рахунків за невиконані роботи або непоставлені товари;
використання відкатів;
використання підставних постачальників або посередників;
штучне завищення цін;
використання співробітників, обладнання, матеріалів або ресурсів

компанії в особистих цілях;

незаконне списання майна;
застосування технологій комп'ютерних злочинів;
порушення з виплатою заробітної плати;
використання готівки не за призначенням.

Деякі ознаки шахрайства з боку найманого працівника:

нестандартні дані в бухгалтерських, звітних та інших документах;
спосіб життя виходить за звичні рамки (трата великих сум грошей,
психологічні відхилення і т. д.);

небажання співробітника йти у відпустку і допускати до своїх документів (закритість стилю роботи);

підписання порожніх бланків (особливо суворої звітності);
нібито випадкові помилки у звітних або фінансових документах;
заплутаність у документах;
надання копій, а не оригіналів документів;
плинність кадрів на посадах, пов'язаних з шахрайськими ризиками;
проводки заднім числом;
нелогічність в чому-небудь (угодах, документах, процесах і т. д.);
неправильне заповнення документів, у тому числі від руки;
збіг платіжних реквізитів замовників і одержувачів платежів;
несподівані недостачі або надлишки (в касі, на складах і т. д.);

відхилення від характеристик, викладених в специфікаціях або від середніх (стандартних значень);

незрозумілі розбіжності у фізичних характеристиках (наприклад, невідповідність обсягу товару, що вивозиться, до вантажопідйомності машини і т. д.);

підчистка та виправлення в документах;

наявність наведень і скарг.

Деякі ознаки шахрайства з боку менеджерів:

наявність великих особистих боргів або фінансових запитів;

пристрасть до азартних ігор і ризикованих операцій;

наявність неясності або кримінальне минуле;

нечесна або неетична поведінка на роботі;

наявність зв'язків з контрагентами;

фінансове благополуччя тісно пов'язане з успішною діяльністю даної компанії;

неможливість сприйняття свого життя поза даної компанії.

Деякі ознаки шахрайства з боку керівників:

аномалії в діяльності або організаційній структурі компанії;

незрозумілі зміни в балансовій звітності;

робота на межі кризи;

плинність управлінських кадрів;

незвичайні або великі вигідні угоди під час завершення звітного періоду;

особливі відносини зі сторонніми партнерами;

недостатність основного капіталу;

висока заборгованість, велика питома вага накладних витрат;

збільшення доходів під час зменшення обороту по касі;

збільшення запасів під час зменшення кредиторської заборгованості;

збільшення запасів під час зменшення витрат на обслуговування складів;

незрозумілі зміни в балансовій звітності;

участь компанії в значних судових справах;

наявність труднощів у стягненні дебіторської заборгованості та інші проблеми, пов'язані з рухом фінансових коштів;

стрімке зростання витрат порівняно з доходами;

залежність від виробництва лише одного-двох виробів (послуг).

Деякі ознаки шахрайства пов'язані за організаційною структурою компанії:

- зайве ускладнена або нелогічна організаційна структура;
- відсутність ефективно працюючого підрозділу внутрішньо фірмового аудиту;
- робота в галузях, пов'язаних з високим ризиком, і прихильність до високо ризикових операцій;
- зміни в структурі вищої ланки управління і директорів;
- великі угоди з родинними для даної фірми партнерами.

Найбільш типовими ознаками шахрайства, пов'язаними зі слабкостями внутрішньо фірмового контролю, є:

- відсутність поділу обов'язків;
- відсутність фізичної охорони;
- відсутність незалежних перевірок;
- відсутність відповідних повноважень;
- відсутність відповідних документів та записів;
- не дотримання встановлених правил.

5.2. Ознаки шахрайства з фінансовими документами

Можливі ознаки шахрайства з фінансовими документами, виходячи з руху фінансової інформації в типовій організації:

- внесення змін до первинних документів (змінюють інформацію про здійснені угоди);
- внесення змін в облікові реєстри (змінюють інформацію про угоди в системі бухгалтерського обліку);
- внесення змін до показників (змінюють підсумкову інформацію про угоди за деякими параметрами);
- внесення змін у фінансову звітність (змінюють інформацію в балансі, звіті про прибутки і збитки, тобто підсумовують дані про діяльність організації).

Нестандартні дані в первинних бухгалтерських документах, що свідчать про ознаки шахрайства:

- пропажі окремих документів;
- проводки, прострочені щодо виписки з рахунку в банку;
- велика кількість ануляції або знижок;
- збіг імен і адрес платників або замовників;

збільшення числа прострочених рахунків;
збільшення числа виправлених документів;
підміна документів;
подвійні оплати;
сумнівні написи від руки на документах;
подання не оригіналів, а копій документів.

Типові дії шахрайських маніпуляцій з обліковими реєстрами:

записи в облікові реєстри без відповідного документального підтвердження;

незрозумілі додавання до отриманих рахунків або до рахунків, що підлягають оплаті доходів або витрат;

відсутність балансу за записами в реєстрах бухгалтерського обліку;
здійснення даних записів особою, яка зазвичай їх не здійснює;
записи, зроблені незадовго до кінця звітнього періоду.

Ознаки корпоративного шахрайства, присутні в бухгалтерських та інших звітних документах:

дебіторська заборгованість зростає помітно швидше виручки;

фонд оплати праці збільшується при скороченні штатів;

збільшення інвестицій за відсутності зростання амортизації основних засобів;

списання обладнання раніше встановленого терміну;

наявність продукції і матеріалів, які не зареєстровані в бухгалтерській системі;

дисбаланс між відносно невеликими витратами на доставку і вартістю товарів, яка занадто зросла.

Аналітичні симптоми шахрайства – це такі процедури або взаємозв'язки, які дуже незвичайні або неправдоподібні, щоб їм можна було б вірити. До них відносяться дії або події, що відбувалися в незвичайних місцях або в незвичайний час; операції, що здійснюються або містять осіб, які зазвичай не повинні брати участь в цих відносинах, а також здійснюються шляхом дивних процедур або способів. До них також належать занадто великі (занадто дрібні) угоди або суми, що перераховуються; операції, що здійснюються занадто часто або занадто рідко, на занадто великі або дуже невеликі суми, які дають занадто великий прибуток або не дають віддачі. Аналітичні ознаки – це все, що виходить за рамки звичайного.

Типи симптомів шахрайства, стосовно до людського чинника:
сигнали про певні підозри, так звані наведення, і наявність скарг;
зміни в поведінці співробітника;
зміни в стилі і способі життя співробітника;
негативні біографічні ознаки в минулому співробітника.

Шахрайство може бути виявлено на трьох етапах:

на етапі самого акту розкрадання – завдяки тому, що хтось помітить, як ці кошти розкрадаються;

на етапі приховування завдяки виявленню фальшивих документів або записів;

на етапі реалізації викраденого як явно, так і опосередковано (зміна способу життя, який у шахраїв неминуче змінюється під час витрати ними викрадених сум).

Існує п'ять типів методів і процедур контролю з метою запобігання внутрішнього шахрайства:

поділ обов'язків або подвійний контроль;

система підтвердження повноважень;

система незалежних перевірок;

фізичні способи охорони і контролю;

документальний контроль.

Перевірки з метою вирахувати шахрайську операцію зазвичай проводять за такими напрямками (стосовно аудиту документів):

перевірка точності розрахунків (аналіз правильності обчислень, перерахунок);

аналітичні тести (перевірка причин);

перевірка комплектності документації;

перевірка правильності порядку затвердження документів;

перевірка на дотримання законів;

фізична (лабораторна) перевірка документів

усні опитування.

Ознаки, які свідчать про те, що даний документ підроблений:

підтирання або сліди стирання інформації;

закреслення і замазування;

виправлення поверх написаного або виправлення, зроблені іншим почерком;

використання чорнила різних кольорів і відтінків;
надірвані, пом'яті або вирвані сторінки;
позначки, які написані від руки олівцем, або сліди від фарбувальної стрічки уздовж написаних від руки рядків;
наявність ліній, що залишилися після копіювання;
ознаки неповноти або різкого переривання у викладі документа;
будь-які ознаки, що викликають підозру, або незвичайна форма самого документа.

Основні способи усунення можливостей шахрайства (напрями роботи СБ):

проведення контрольних заходів: зовнішній і внутрішній аудит, контроль з боку СБ, контроль в рамках корпоративної культури, подвійний контроль, незалежний контроль, підтвердження повноважень, створення системи фінансової і бухгалтерської звітності і контролю і т. д.;

проведення грамотної кадрової політики (перевірка персоналу, розмежування повноважень і т. д.);

проведення організаційних заходів: поділ повноважень на частини, запобігання можливої змови між співробітниками фірми і її клієнтами або постачальниками, створення СБ, розбивання інформації на частини і т. д.;

проведення інформаційних та психологічних заходів – чітке інформування всіх партнерів компанії про її політику у ставленні до зловживань, налагодження роботи "гарячих ліній" для отримання анонімних сигналів і повідомлень, публічне покарання винних і т. д.;

створення чіткої системи документообігу;

введення правил колегіального прийняття рішень і незалежного узгодження документів;

прозорість бізнесу, договірних відносин, бізнес-процесів, легальність роботи компанії;

грамотна робота юриста;

проведення оперативних заходів (перевірка своєї компанії під виглядом контрагентів і т. д.);

перехід на зовнішню бухгалтерію.

На початку будь-якого розслідування шахрайства бажано підготувати матрицю (схему) справи, до якої включити якомога більшу кількість можливих дій з боку підозрюваних. У такій матриці пов'язуються між собою різні елементи потенційної афери:

викрадені або зниклі кошти (майно);
особи, які мали можливість для розкрадання;
можливі способи здійснення розкрадання;
можливі способи приховування даного розкрадання;
можливості для реалізації викрадених коштів;
виявлення симптоми або ознаки;
види тиску на можливих злочинців зовнішніх обставин;
передбачувані самовиправдання осіб, які вчинили розкрадання;
основні слабкі місця внутрішньо фірмового контролю, які сприяли вчиненню вказаного розкрадання.

Три елемента трикутника шахрайства (напрями розслідування):

акт розкрадання;
приховування;
реалізація викраденого.

На що треба обов'язково звернути увагу в процесі розслідування:
найчастіше шахрайство зустрічається в послугах, в зв'язку з тим, що це найскладніше перевірити;

під час шахрайських операцій початкові і кінцеві цифри можуть бути реальними і вся сутність шахрайських операцій буде відобразитися в проміжних документах;

шахраї дуже часто прикриваються діями, які відбувалися насправді (наприклад: закупівлі дійсно відбувалися, але в іншому обсязі);

почастішали випадки шахрайства з застосуванням комп'ютерних програм або баз даних. Як правило, тут замішаний ІТ-фахівець;

шахрайство в основному визначається і розслідується на основі симптомів (ознак);

більшість афер приховуються шляхом маніпулювання первинними документами: рахунками-фактурами, замовленнями, кредиторськими нагадуваннями, корінцями чеків, самими чеками, які залишаються після розрахунків кредитними картками, накладними, прибутковими ордерами, касовими документами, страховими полісами.

Практичні завдання до розділу 5

Завдання 1

Необхідно порівняти фактичні та облікові дані про наявність готової продукції на складі за серпень і дати оцінку причин можливих розбіжностей.

Вихідні дані.

За даними складського обліку на складі готової продукції на початок серпня було 40 виробів, на початок вересня 55, що підтверджується актом інвентаризації готової продукції від 01.09.2016 р. За даними відділу збуту покупцям відпущено за серпень місяць 357 виробів. За обліковими даними в серпні було вироблено і здано на склад 392 вироби.

Завдання 2

Необхідно проаналізувати наведену виробничу ситуацію, вказати виявлені порушення і сформулювати висновки.

Вихідні дані.

Ревізійна комісія на чолі зі спеціалістом з фінансово-економічної безпеки проводить інвентаризацію. Для вирішення проблем, які виникли, був запрошений її керівник.

Перелік проблем:

частина готової продукції надійшла на склад у час проведення інвентаризації;

існують запасні частини, які ніде не враховані, оскільки комірник відносить їх до відходів;

ревізори перевірили 20 одиниць готової продукції і порівняли результати з даними обліку, яких виявилось 8 од.

Комірник запропонував завершити інвентаризацію не в п'ятницю, а в понеділок рано;

На подвір'ї підприємства знаходиться велика кількість відходів (приблизно 9 т). Вартість їх значна з точки зору мети контролю.

Завдання 3

На підприємстві фактично витрачено бензину 500 літрів. Згідно з актом списання бензину списано 500 літрів, а за витратним складським ордером списано 550 літрів бензину.

Як ви думаєте, це арифметична помилка, чи шахрайство співробітників?

Які посадові особи можуть входити до кола зацікавлених осіб у подібних махінаціях?

Які мотиви у співробітників для списання більшої кількості паливно-мастильних матеріалів?

Як можна протидіяти таким махінаціям співробітників підприємства?

Завдання 4

Основним видом діяльності торгового підприємства є реалізація продуктів харчування.

Комірник ставить до відома керівника підприємства про наявність на складі продуктів з вичерпаним терміном придатності. Він віддає на підпис акт на списання цих продуктів і заявляє, що їх слід негайно прибрати – інакше не уникнути неприємностей із санстанцією.

У даній конкретній ситуації комірник в акті на списання дитячих соків зазначив, що термін придатності їх закінчується 30 вересня 2015 року.

У випадку, якщо спеціаліст з фінансово-економічної безпеки перевірить фактичний термін придатності дитячих соків, то він виявить, що фактичний термін придатності дитячих соків закінчується 15 грудня 2015 року.

Як повинен діяти спеціаліст з фінансово-економічної безпеки під час виявлення відхилень в термінах придатності продуктів харчування?

Які посадові особи можуть входити до кола зацікавлених осіб у подібних махінаціях?

Які мотиви у співробітників для раннього списання продуктів харчування?

Завдання 5

Спеціаліст із фінансово-економічної безпеки працює на підприємстві 3 місяці. Він знайомий з 25 співробітниками підприємства. Водночас він знає, що на підприємстві фрілансери не працюють. Після перевірки відомості на тримання заробітної плати спеціалістом з фінансово-економічної безпеки виявлено 28 прізвищ.

Як це можна пояснити?

У чому сутність махінації?

Хто може виступати махінатором у даному випадку?

Завдання 6

Співробітники К. М. Іванова та І. Д. Пензєва звільнилися з підприємства в серпні 2015 року. Після перевірки відомості на тримання заробітної плати спеціалістом з фінансово-економічної безпеки виявлено, що ці прізвища та їх підписи знаходяться в цій відомості в жовтні 2015 року.

Чому так сталося?

Хто зацікавлений в такій ситуації?

Завдання 7

Співробітниця К. М. Петрова знаходиться в декретній відпустці з 12 липня 2015 року. Після перевірки відомості на тримання заробітної плати спеціалістом з фінансово-економічної безпеки виявлено, що це прізвище та її підпис знаходяться в цій відомості в вересні 2015 року.

Чому так сталося?

Хто зацікавлений в такій ситуації?

Які дії спеціаліста з фінансово-економічної безпеки?

Завдання 8

На підприємство надійшло 20 банок фарби. Під час проведення перевірки документів спеціаліст з фінансово-економічної безпеки виявив, що завскладом оформив прибутковий ордер тільки на 18 банок. Бухгалтер отримує накладну на 20 банок краски і оплачує постачальнику згідно з цим документом вартість товарно-матеріальних цінностей, які надійшли від нього.

Які можуть бути причини невідповідності документів?

Яким чином можна уникнути протиріччя?

Завдання 9

На підприємство надійшло 10 моніторів. Під час проведення перевірки документів спеціаліст з фінансово-економічної безпеки виявив, що накладна оформлена на 10 моніторів, у копії прибуткового ордеру, яку надано до бухгалтерії, оформлено також 10 моніторів. На перший погляд повністю відсутні протиріччя в документах. І тільки після проведення перевірки на складі виявлено, що в оригіналі прибуткового ордеру оформлено 9 моніторів.

Які можуть бути причини невідповідності документів?

Яким чином можна уникнути протиріччя?

Хто може виступати зацікавленими особами в такій ситуації?

Завдання 10

Підприємство займається перевезенням вантажів. Вартість перевезення холодильників для іншого підприємства згідно акту виконаних робіт склала 1 233 грн, в рахунку бухгалтером вказано 1 293 грн.

Як спеціаліст з фінансово-економічної безпеки може виявити невідповідність сум за виконані роботи?

Якщо це махінація бухгалтера, як він може використати суму, на яку перевищено виставлений клієнтам рахунок?

Завдання 11

Головний бухгалтер запропонував директору підприємства змінити "вивіску" – закрити підприємство, після чого відкрити інше. При цьому можна зберегти схожу назву, наприклад, ТОВ "Технохім" перетворити в ЗАТ "ТД "Технохім".

Основною причиною називається те, що в будь-якій організації, яка давно працює, обов'язково є недоліки в бухгалтерському обліку, що занадто пильною стала увага фіскальних органів, що загублені деякі документи, а архів старих документів переповнений і т. д. Від цих неприємностей, на думку бухгалтера, можна позбавитися, почавши працювати "з нуля". Для цього треба відкрити нове підприємство – правонаступник старого, що, загалом, зовсім не складно, а потім працювати далі, сповістивши партнерів про зміну реквізитів.

Які дії в цьому випадку спеціаліста з фінансово-економічної безпеки?

Завдання 12

Бухгалтер надає інформацію керівнику про те, що вага борошна, яке знаходиться на складі, зменшилась на 1 % відповідно до "природного спаду" через усушку.

Додаткова інформація для спеціаліста з фінансово-економічної безпеки: згідно з прогнозом Гідрометцентру протягом тижня буде дощова погода так як і протягом попереднього тижня.

Які дії в цьому випадку спеціаліста з фінансово-економічної безпеки?

Завдання 13

На ювелірному заводі встановлено норма срібла 7 грамів на випуск одного виробу. Спеціалістом із фінансово-економічної безпеки виявлено, що на інших ювелірних заводах норма срібла для виробництва такого срібного виробу складає 5 грамів.

Перерахуйте дії спеціаліста з фінансово-економічної безпеки.

Завдання 14

На ювелірному заводі встановлено норма срібла 5 грамів на випуск одного виробу. Спеціалістом з фінансово-економічної безпеки виявлено, що фактично для випуску ювелірного виробу відпускається 4,5 грамів.

Перерахуйте дії спеціаліста з фінансово-економічної безпеки.

Як такі дії шахраїв можуть позначитися на репутації підприємства?

Питання для самостійного опрацювання

1. Крадіжки бухгалтером безготівкових грошових коштів.
2. Шахрайство під час розрахунків з контрагентами.
3. Спеціальні методи перевірки достовірності наданої облікової інформації.
4. Назвіть основні ознаки шахрайства з фінансовими документами.
5. Складові елементи внутрішньогосподарського контролю для забезпечення економічної безпеки.
6. Страхування професійної відповідальності для розподілу ризиків між організацією та страховою компанією.
7. Крадіжки бухгалтером безготівкових грошових коштів.
8. Шахрайство під час розрахунків з контрагентами.
9. Спеціальні методи перевірки достовірності наданої облікової інформації.
10. Назвіть основні ознаки шахрайства з фінансовими документами.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Особливості побудови системи внутрішнього контролю для забезпечення економічної безпеки організації.
2. Виявлення сигнальних ознак викривлення фінансової звітності організації.
3. Об'єкти професійного ризику бухгалтера.
4. Суб'єкти професійного ризику бухгалтера.

Питання для дискусій

1. Методи управління професійними ризиками бухгалтера.
2. Управління професійними ризиками бухгалтера на основі створення спеціальних резервів.
3. Помилки та шахрайство з фінансовими документами.

Розділ 6

Перевірка достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності

6.1. Перевірка достовірності обліково-звітної інформації

Перекручення фінансової звітності здійснюється в основному для вирішення проблем підприємством, які перешкоджають отриманню їм очікуваних доходів, інвестицій або виконання фінансових зобов'язань, отримання значного фінансування для певних проектів, яке не буде надано або буде, але в меншому обсязі, за умови подання перекручених даних. Усе це пов'язано зі спотворенням і фальсифікацією фінансової звітності.

Навмисне викривлення фінансової звітності може здійснюватися і з метою отримання кредитів, які згодом переводяться в готівку і витрачаються на власні потреби, або з метою збільшення вартості акцій, які потім продаються протягом певного часу, що є шахрайськими діями для задоволення власних потреб шахраїв.

Встановлення фактів викривлення фінансової звітності має негативний ефект як для репутації та іміджу підприємства, його фінансового стану, так і для співробітників. Тому що, якщо співробітник у майбутньому буде влаштовуватися на іншу роботу, роботодавець буде з'ясовувати причини звільнення з попередньої роботи по своїх каналах інформації. Ринкова капіталізація підприємства, яке піддалося викривленню фінансової звітності, може практично протягом короткого часу привести до втрати всіх інвесторів [12].

Достовірність обліково-звітної інформації не є, як це здається на перший погляд, чимось чітко визначеним і однозначним. Так, достовірність обліково-звітної інформації може розумітися як відповідність цієї інформації певним положенням нормативних документів або як відповідність реальному фінансовому стану підприємства. Достовірність обліково-звітної інформації може бути оцінена для різних користувачів з урахуванням майнової чи ресурсної концепції формування звітності [52].

Несумлінне складання бухгалтерської звітності має на увазі спотворення або не відображення числових показників, або не розкриття інформації в бухгалтерській звітності з метою введення в оману користувачів

бухгалтерської звітності. Недобросовісним складанням бухгалтерської звітності вважаються такі дії:

фальсифікація, зміна облікових записів і документів, на підставі яких складається фінансова звітність;

навмисне неправильне відображення подій, господарських операцій або іншої важливої інформації у фінансовій звітності або їх навмисне виключення з даної звітності;

навмисне порушення застосування принципів бухгалтерського обліку [21].

Навмисні помилки, порушення є наслідком дії або бездіяльності працівників бухгалтерії для досягнення корисливої мети, або мети, яка здійснюється під тиском керівництва організації.

У законодавчих та нормативних документах розглядаються тільки недобросовісні дії, через які виявлено суттєве викривлення фінансової (бухгалтерської) звітності підприємства.

Недобросовісні дії мають на увазі наявність мотивуючих чинників і усвідомлюваних можливостей для їх здійснення. Несумлінне складання звітності можливо в тих випадках, коли управлінський персонал під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів бажає досягти необ'єктивних результатів діяльності. Підприємство може надавати різну фінансову звітність для інвесторів, кредиторів та інших потенційних контрагентів залежно від мети, яку воно бажає досягти.

Можливість несумлінного складання бухгалтерської звітності або незаконного привласнення активів, яка чітко усвідомлюється працівниками, які причетні до процесів складання фінансової звітності, існує в тому випадку, коли посадова особа вважає, що може обійти систему внутрішнього контролю (наприклад, якщо ця особа займає відповідальне становище або знає конкретні недоліки в системі внутрішнього контролю).

Якщо спеціаліст з фінансово-економічної безпеки робить висновок про те, що спотворення бухгалтерської звітності є або може бути результатом недобросовісних дій, він повинен проаналізувати причетність до цих дій певної посадової особи або осіб, особливо з точки зору їх положення в організаційній структурі [20]. Необхідно з'ясувати дії однієї посадової особи, або ж домовленість декількох посадових осіб.

Якщо спеціаліст з фінансово-економічної безпеки виявив суттєві викривлення у фінансовій (бухгалтерській) звітності, що виникли в результаті помилки, він повинен своєчасно повідомити про це керівника відповідного рівня і в разі необхідності власника підприємства [20].

Спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки не має повноважень та не може кваліфікувати виявлені помилки як навмисні. Правову оцінку скоєних помилок за законом мають давати тільки посадові особи уповноважених органів. Якщо ж у спеціаліста, або професіонала з фінансово-економічної безпеки з'являються підозри в ненавмисності виявлених помилок, необхідно поінформувати про це менеджерів та власників підприємства. Проаналізувавши перед цим, чи не можуть бути причетними до шахрайства менеджери підприємства.

У випадку, якщо спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки дійде висновку про неможливість завершення внутрішнього контролю через викривлення фінансової (бухгалтерської) звітності в результаті недобросовісних дій, то він повинен врахувати свою професійну і юридичну відповідальність стосовно до даних обставин, розглянути можливість відмови від завдання [20]. У такій ситуації власникам підприємства необхідно звернути увагу на те, як часто посадові особи, які здійснюють внутрішній контроль діяльності підприємства відмовляються від професійних завдань, та навіть можливо звільнюються з займаних посад.

На збільшення ризику спотворень та викривлень бухгалтерської звітності можуть впливати, як чинники внутрішньогосподарської діяльності підприємства, так і ті чинники, які відображають особливості конкретної галузі або країни в цілому [42].

Виявлені в процесі здійснення внутрішнього контролю факти перекручувань бухгалтерської звітності спеціалісту, або професіоналу з фінансово-економічної безпеки слід детально відобразити в своїй робочій документації, а в подальшому – в звіті. Але, спочатку спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки повинен повідомити про свою підозру про викривлення фінансової та бухгалтерської звітності керівника відділу фінансово-економічної безпеки.

Спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки відповідальний за об'єктивність і обґрунтованість думки про достовірність бухгалтерської звітності, поданої в письмовому вигляді в звіті керівництву підприємства. Спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки також є відповідальною посадовою особою за правильність і повноту даних, відображених у своєму звіті, про виявлені ним істотні викривлення бухгалтерської звітності [22].

Припущення спеціаліста, або професіонала з фінансово-економічної безпеки про достовірність бухгалтерської звітності ґрунтується на отриманих доказах неправомірних дій посадових осіб. Процедури внутрішнього контролю і є ключовими способами, методами та прийомами отримання таких доказів. Стандартними процедурами внутрішнього контролю є: інспектування, запит, спостереження, перерахунок, підтвердження, інвентаризація, повторне проведення, аналітичні процедури та їх поєднання [23].

Класифікація процедур внутрішнього контролю:

фактичні;

спеціальні;

документальні;

аналітичні.

Фактичні процедури становлять перевірки наявності факту існування активів і їх стану, реалізації господарських операцій та отриманих результатів. За змістом фактичні процедури діляться на інвентаризацію, спостереження, огляд, технологічний контроль, контрольні заміри, лабораторний контроль [23].

Докази навмисного викривлення фінансової звітності, отримані за допомогою *спеціальних процедур*, формуються на основі зовнішніх джерел, поданих працівниками підприємства і третіми особами. За змістом виділяють опитування працівників підприємства, перевірку належного виконання затверджених правил в організації, підтвердження, складання альтернативного балансу [23].

Документальні процедури внутрішнього контролю організації є загальнопоширеними в практиці забезпечення фінансово-економічної безпеки. Вони полягають в перегляді, порівняння документації та перерахунку арифметичних розрахунків бухгалтерії [23].

Аналітичні процедури полягають у виявленні, аналізі та оцінюванні закономірностей і співвідношень даних бухгалтерської та статистичної звітності [23].

Процедура проведення аналітичних процедур полягає в:

визначенні мети та завдань внутрішнього контролю;

формуванні системи фінансових показників;

виконанні процедури внутрішнього контролю;

аналізі результатів проведених аналітичних процедур.

Аналітичні процедури передбачають:

1. Аналіз фінансово-економічної інформації особи, що перевіряється в аспекті попередніх періодів, прогнозованих результатах в майбутньому (кошторису, припущення спеціаліста, або професіонала з фінансово-економічної безпеки), порівняння з фінансовими показниками організацій, що займаються аналогічною діяльністю, середньо галузевими показниками.

2. Розгляд взаємозв'язків між елементами наданої інформації та прогнозом майбутньої діяльності компанії, який заснований на досвіді ведення діяльності. Наявність взаємозв'язків між фінансовими і техніко-економічними показниками (чисельність і витрати на оплату праці) [23].

Аналітичні процедури реалізуються різними способами, методами та прийомами, такими, як: простий горизонтальний, вертикальний та трендовий порівняльний аналіз; балансовий метод; метод групування інформації; табличний та графічний прийоми. Можливо також використовувати стохастичний та детермінований факторний аналіз. Для виявлення викривлень фінансової звітності використовують модель Беніша, яка дозволяє у ході порівняння певних показників, виявити їх значні коливання, що і вказує на можливе викривлення даних фінансової звітності підприємства. Спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки зупиняє свій вибір на процедурах, способах, методах та прийомах, а також встановлює рівень деталізації застосування аналітичного інструментарію, виходячи зі свого професійного судження, досвіду, знань та професійної інтуїції.

Застосування аналітичних процедур ґрунтується на припущенні про те, що взаємозв'язок між числовими показниками існує і продовжує існувати не зважаючи на те, що відсутні докази протилежного. Присутність відповідного взаємозв'язку забезпечує докази спеціаліста, або професіонала з фінансово-економічної безпеки щодо точності, повноти та достовірності даних, отриманих у бухгалтерському обліку [62].

Аналітичні процедури застосовують під час планування здійснення внутрішнього контролю з метою представлення діяльності організації і виявлення можливого ризику непрофесіоналізму спеціаліста, або професіонала з фінансово-економічної безпеки.

Використання аналітичних процедур на завершальній стадії перевірки підприємства доцільно під час формулювання загального висновку про достовірність фінансової звітності. За результатами проведених

аналітичних процедур можуть виникнути нові питання, які необхідно вирішувати за допомогою додаткових процедур [24].

Спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки може довіряти результатам проведення аналітичних процедур залежно від:

рівня оцінювання спеціалістом, або професіоналом з фінансово-економічної безпеки суттєвості окремих рахунків бухгалтерського обліку та частин фінансової звітності;

аналітичних процедур під час використання комплексу методів економічного аналізу, методів статистики, спеціальних методів перевірки фінансової звітності та економіко-математичних методів та моделей;

передбачуваної точності результатів здійснених аналітичних процедур;

оцінювання невід'ємного ризику і надійності системи внутрішнього контролю (якщо засоби контролю дієві, спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки буде більше впевнений у надійності інформації і в результатах аналітичних процедур) [35].

Основна мета проведення аналітичних процедур – виявлення облікових областей, що містять високий ризик навмисного викривлення фінансової звітності. Відповідно, після проведення аналітичних процедур може бути застосована документальна процедура для виявленої вибірки з підвищеним ризиком. Завдяки чому зменшується ризик невиявлення і час перевірки [59].

За змістом аналітичні процедури внутрішнього контролю поділяються на такі:

зіставлення статей бухгалтерської звітності і відносних коефіцієнтів з плановими, нормативними, середніми по галузі показниками;

порівняння даних і відносних показників в розрізі попередніх періодів;

аналіз нетипових сальдо за бухгалтерськими рахунками;

аналіз наявності нехарактерних кореспонденцій рахунків [74].

Якщо аналітичні процедури розкрили невідповідність від очікуваних закономірностей або взаємозв'язку, спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки зобов'язаний перевірити відхилення, запросити пояснення управлінського персоналу й отримати відповідні докази порушення законності діяльності компанії.

Після отримання відповідей на запити спеціаліст, або професіонал з фінансово-економічної безпеки:

а) перевіряє відповіді управлінського персоналу за допомогою порівняння їх з даними, якими такий спеціаліст володіє;

б) застосовує інші спеціальні процедури внутрішнього контролю, сформовані на результатах запитів, у випадках, якщо спеціаліст, або професіонала з фінансово-економічної безпеки не отримав доцільних пояснень від керівництва організації, або пояснення були визнані непереконливими.

Відомі вчені-економісти різних країн розробили різні підходи до аналізу фінансової звітності з метою виявлення можливих фальсифікатів. Далі подано деякі аналітичні процедури, спрямовані на виявлення ознак маніпулювання виручкою та прибутком підприємства.

1. Першим таким підходом є проведення аналізу з використанням даних звіту про рух грошових коштів. Існує очевидний взаємозв'язок між чистим прибутком (збитком), відображеним у фінансовій звітності, та сальдо грошових потоків від поточної діяльності. Відповідно, різниця в динаміці сальдових потоків і прибутку, є достатнім симптомом існування маніпуляцій з прибутком [84].

Дана аналітична процедура виявлення взаємозв'язку між чистим фінансовим результатом та грошовим потоком підприємства може не дати бажаного ефекту в разі, якщо організація маніпулює прибутком шляхом перерозподілу грошових потоків між розділами звіту про рух грошових коштів, або додаванням уявних значень [84].

2. Коефіцієнтний аналіз за даними бухгалтерського балансу і звіту про фінансові результати. Для виявлення взаємозв'язку показників бухгалтерського балансу і звіту про фінансові результати використовується система Беніша, відома як "Карта нормативних відхилень фінансових індикаторів", розроблена в 1999 р. професором Мессодом Д. Беніш. Модель була розроблена й випробувана автором в умовах економіки Сполучених Штатів Америки. Як об'єкт дослідження виступали публічні компанії, викриті в маніпулюванні бухгалтерською звітністю [84]. Дана система базується на використанні методу порівняння і відносних величин, допомагає виявити ненормальні зміни даних, що згодом може бути помилками в складанні звітності, або присутністю недобросовісних дій з боку організації. Для порівняння найчастіше використовуються такі групи показників:

- 1) найменше та найбільше значення;
- 2) найбільше і друге за значимістю значення;
- 3) значення попереднього і звітного періоду [84].

На основі даного аналізу професор Беніш виявив ряд закономірностей:

маніпулювання звітністю властиве для молодих організацій, що швидко розвиваються;

збільшення виручки за допомогою обліку фіктивної, незаробленої виручки;

безпідставна капіталізація витрат [84].

Модель полягає, в розрахунку зведеного індексу M-score, що складається з восьми індексів на основі даних бухгалтерської звітності. Формула розрахунку зведеного індексу M-score:

$$M\text{-score} = -4,48 + DSRI \times 0,920 + GMI \times 0,528 + AQI \times 0,404 + SGI \times 0,892 + DEPI \times 0,115 - SGAL \times 0,172 + TATA \times 4,679 - LVGI \times 0,327,$$

де *DSRI* – індекс виручки в дебіторської заборгованості;

GMI – індекс рентабельності продажів за валовим прибутком;

AQI – індекс якості активів;

SGI – індекс зростання виручки;

DEPI – індекс амортизації;

SGAL – індекс комерційних і управлінських витрат;

TATA – нарахування до активів;

LVGI – індекс коефіцієнта фінансової незалежності [84].

Перший показник, індекс виручки в дебіторської заборгованості розраховується за такою формулою:

$$DSRI = \frac{ДЗКТГ}{ВТГ} \frac{ДЗКПГ}{ВПГ},$$

де *ДЗКТГ* – дебіторська заборгованість на кінець поточного року, тис. грн;

ВТГ – виручка поточного року, тис. грн;

ДЗКПГ – дебіторська заборгованість на кінець попереднього року, тис. грн;

ВПГ – виручка попереднього року, тис. грн [84].

Даний індекс відображає, збереження співвідношення дебіторської заборгованості і виручки в послідовних звітних періодах. Середнє значення індексу у чесних організацій – 1,031; у організацій, спійманих у спотворенні звітності – 1,465.

Другий показник, індекс динаміки частки маржинального прибутку у виручці, або індекс рентабельності продажів за валовим прибутком (GMI – Gross Margin Index).

Формула індексу рентабельності продажів за валовим прибутком:

$$GMI = (ВПГ - СПГ) / ВПГ (ВТГ - СТГ) / ВТГ,$$

де *ВПГ* – виручка попереднього року, тис. грн;

СПГ – собівартість попереднього року, тис. грн;

ВТГ – виручка поточного року, тис. грн;

СТГ – собівартість поточного року, тис. грн [84].

Індекс зображує, збереження частки валового прибутку у виручці від реалізації. Середнє значення індексу у чесних організацій – 1,014; у організацій, спійманих на спотворенні звітності – 1,193 [84].

Третій показник, індекс якості активів (AQI – Asset Quality Index), характеризує динаміку необоротних активів, крім основних засобів, тому що ймовірність отримати доходи від необоротних активів нижче, ніж від основних засобів. Він розраховується за формулою:

$$AQI = (АТГ - ОАТГ - ОСТГ) / АТГ (АПГ - ОАПГ - ОСПГ) / АПГ,$$

де *АТГ* – активи поточного року, тис. грн;

ОАТГ – оборотні активи поточного року, тис. грн;

ОСТГ – основні засоби поточного року, тис. грн;

АПГ – активи попереднього року, тис. грн;

ОАПГ – оборотні активи попереднього року, тис. грн;

ОСПГ – основні засоби попереднього року, тис. грн.

Середнє значення індексу у чесних організацій – 1,039; у організацій, спійманих на спотворенні звітності – 1,254 [84].

Четвертий показник, індекс зростання виручки (SGI – Sales Growth Index). Він є важливим показником роботи організацій. Підвищене зростання даного індексу збільшує припущення зростання виручки в майбутньому у користувачів звітності.

Формула індексу зростання:

$$SGI = ВТГ / ВПГ.$$

В організаціях з маніпуляцією звітності в середньому – 1,607.

П'ятий показник, індекс амортизації (DEPI – Deprecation Index) показує співвідношення норм амортизації. Більше одиниці – зменшення норми, збільшується ймовірність зміни строку корисного використання, способу нарахування амортизації. Індекс розраховується за формулою:

$$DEPI = \frac{АмПГ}{(АмПГ + ОСПГВ)} \frac{АмТГ}{(АмТГ + ОСТГ)},$$

де АмПГ – амортизація попереднього року, тис. грн;

АмТГ – амортизація поточного року, тис. грн [84].

Середнє значення індексу у чесних організацій – 0,018, у організацій, спійманих на спотворенні звітності – 0,031.

Шостий показник – динаміка частки витрат на продаж до виручки, або індекс комерційних і управлінських витрат (SGAI – Sales General and Administrative Expenses Index). Він розраховується за формулою:

$$SGAI = \frac{КРТГ + УРТГ}{ВТГ} \frac{КРПГ + УРПГ}{ВПГ},$$

де КРТГ – комерційні витрати поточного року, тис. грн;

УРТГ – управлінські витрати поточного року, тис. грн;

КРПГ – комерційні витрати попереднього року, тис. грн;

УРПГ – управлінські витрати попереднього року, тис. грн [84].

Індекс повинен зберігатися без різких коливань, це може вказувати на спотворення звітних документів.

Сьомий показник, індекс коефіцієнта фінансової залежності (LI – Leverage Index). Індекс розраховується за формулою:

$$LI = \frac{ДОТГ + КОТГ}{АТГ} \frac{ДОПГ + КОПГ}{АПГ},$$

де ДОТГ – довгострокові зобов'язання поточного року, тис. грн;

КОТГ – короткострокові зобов'язання поточного року, тис. грн;

ДОПГ – довгострокові зобов'язання попереднього року, тис. грн;

КОПГ – короткострокові зобов'язання попереднього року, тис. грн.

Відображається динаміка співвідношення зобов'язань до загальної кількості активів. Індекс є постійним, може мати невеликі коливання (різкі коливання можуть вказувати на спотворення звітності).

Останнім, восьмим показником є зміна оборотного капіталу, або нарахування до активів (ТАТА – Total Accruals to Total Assents). Показник розраховується за формулою:

$$ТАТА = \Delta СОС - \Delta ДС + \Delta НП + \Delta КЧДЗ - АмТГ АТГ,$$

де $\Delta СОС$ – темп приросту власних оборотних коштів, тис. грн;

$\Delta ДС$ – темп приросту грошових коштів, тис. грн;

$\Delta НП$ – нарощування заборгованості зі сплати податку на прибуток, тис. грн;

$\Delta КЧДЗ$ – приріст короткострокової частини довгострокових кредитів і позик, тис. грн [84].

$$\Delta СОС = (ОАТГ - КОТГ) - (ОАПГ - КОПГ);$$

$$\Delta ДС = ДСТГ - ДСПГ,$$

де $ДСТГ$ – кошти поточного року, тис. грн;

$ДСПГ$ – кошти попереднього року, тис. грн.

$$\Delta НП = НПТГ - НППГ,$$

де $НПТГ$ – заборгованість зі сплати податку на прибуток поточного року, тис. грн;

$НППГ$ – заборгованість зі сплати податку на прибуток попереднього року, тис. грн.

$$\Delta КЧДЗ = КЧДЗТГ - КЧДЗПГ,$$

де $КЧДЗТГ$ – короткострокова частина довгострокових кредитів і позик поточного року, тис. грн;

$КЧДЗПГ$ – короткострокова частина довгострокових кредитів і позик попереднього року, тис. грн [84].

Індекс вказує на зміну оборотного капіталу за вирахуванням зміни грошових коштів і амортизації в співвідношенні з сукупними активами. За допомогою даного індексу можна виявити маніпуляції з доходами і витратами відповідно до принципу нарахування [84].

Беніш виокремив такі ознаки типової компанії-фальсифікатора: дуже швидке зростання виручки (погіршуються базові показники: зниження якості активів, зростання величини фінансового важеля); зростання дебіторської заборгованості, що перевищує зростання продажів.

Зниження якості активів оборотності дебіторської заборгованості і підвищення частки витрат у виручці демонструють можливість фальсифікації звітності з боку організації. У той час відхилення значення за іншими показниками свідчить про те, що організація схильна до фальсифікації в певних економічних умовах.

Іншими словами, модель Беніша доводить, що про ймовірність маніпуляції фінансовою інформацією свідчить незвичайне збільшення дебіторської заборгованості, зниження валового прибутку, якості активів і необґрунтоване зростання витрат порівняно з виручкою [84].

Дослідження Беніша показали, що значення зведеного індексу M-score для організацій, які маніпулюють прибутком, перевищує мінус 2,22. Для організацій, що перевищують це обмеження, з імовірністю 76 % має місце бути спотворення звітності [28]. Зокрема:

значення M-score = -3,09 свідчить про відсутність маніпуляцій;

значення M-score = -1,42 свідчить про можливу наявність маніпуляцій.

У 2011 р. Марія Л. Роксас опублікувала своє дослідження моделі Бениша [17]. Отримані нею результати дозволяють під час розрахунку зведеного індексу M-score скоротити число проміжних індексів до п'яти.

$$\text{M-score} = -6,065 + \text{DSRI} \times 0,823 + \text{GMI} \times 0,906 + \text{AQI} \times 0,593 + \\ + \text{SGI} \times 0,717 + \text{DEP} \times 0,107.$$

Значення зведеного індексу M-score для компаній, які маніпулюють прибутком, у п'ятифакторній моделі перевищує мінус 2,76. Самі індекси в моделі також мають прикладне значення і можуть вказувати на області потенційних маніпуляцій. Для них розраховані "нормативні" значення, які можуть варіюватися залежно від галузі та інших характеристик розглянутих організацій.

На практиці застосовується такий підхід до оцінювання значень індексів.

Розраховане значення індексу більше одиниці свідчить про потенційні маніпуляції для таких індексів:

індекс динаміки виручки в дебіторській заборгованості (Days Sales in Receivables Index (DSRI));

індекс рентабельності продажів за валовим прибутком (Gross Margin Index (GMI));

індекс якості активів (Asset Quality Index (AQI));

індекс зростання виручки (Sales Growth Index (SGI));

індекс амортизації (Depreciation Index (DI or DEPI));

індекс комерційних управлінських витрат (Sales General and Administrative Expenses Index (SGAI or SGAEI)) [84].

Розраховане значення індексу менше одиниці свідчить про потенційні маніпуляції для індексу фінансової залежності (Leverage Index (LI or LVGI)).

Розраховане значення індексу більше нуля свідчить про потенційні маніпуляції для індексу нарахування до активів (Total Accruals to Total Assets (TATA)) [84].

У зв'язку з тим, що даний метод тестувався на звітності публічних американських компаній, що завищували бухгалтерський прибуток, він може не дати надійного результату: в російських умовах, для непублічних компаній і в разі маніпуляцій, спрямованих на зниження прибутку. Але, незважаючи на зазначені обмеження, самі індекси, складові зведеного індексу M-score, досить впевнено показують взаємозв'язок між ключовими показниками діяльності організації.

Запропонований у моделі підхід передбачає ймовірним виявлення можливих компаній-маніпуляторів на підставі: зіставлення значних встановлених показників фінансової звітності; передбачуваного фальсифікатора з середніми значеннями аналогічних показників звітності підприємств контрольної групи.

Для цілей аналізу найбільш зручним є графічне подання кожного індексу на окремому графіку. При цьому можна доповнити графік лінією "нормативного" значення, тоді різкі зміни індексу вкажуть на періоди можливих маніпуляцій з прибутком [9].

Ще одне значне дослідження в даній області належить Спатісу (Spathis, 2002). Даним автором була розроблена модель, на підставі якої він у своєму дослідженні проводить аналіз виявлення фальсифікації фінансової звітності серед організацій в Греції. Для аналізу відібрано 38 сумлінних організацій. У цьому дослідженні було визначено 10 фінансових показників для їх розрахунку на підставі відібраної фінансової звітності цих підприємств. Показники проаналізовані і для них було проведено регресійний аналіз. Всі фінансові показники стосувалися оцінки прибутковості, ліквідності і витрат організації. Автор прийшов до висновку про можливість виявлення потенційних маніпуляторів на підставі аналізу фінансових звітів [18].

Цікаву інтерпретацію модель Беніша отримала в дослідженні Дечоу (Deshow, 2011), в рамках якого розглядалися як фінансові, так і нефінансові показники. Результати досліджень показали, що маніпуляції зі звітною інформацією найбільш характерні для країн, що розвиваються;

для організацій, які починають зазнавати труднощів у поточній діяльності, що впливають на погіршення операційних показників [19].

Аналіз з використанням нефінансових показників. Під час здійснення аналітичних процедур важливо враховувати нефінансові показники. Важливу роль виконує зіставлення звітних даних про виручки з нефінансовими показниками, які впливають на зростання виручки. Для знаходження таких нефінансових показників аудитор повинен ознайомитися з відповідною галуззю, де здійснюється діяльність підприємства, і знайти зв'язки, які безпосередньо впливають на показник виручки. Доречним буде також відбір одного показника, середнього значення з декількох.

Сучасні дослідження свідчать, що показник між зростанням виручки і зростанням нефінансових показників, розрахованих у відсотках до попереднього періоду, для організацій, залучених до маніпулювання виручкою, ґрунтовно перевищує аналогічний показник організацій, які не маніпулюють прибутком [25].

Для розгляду можна враховувати два показники – зростання виручки за нефінансовими показниками і зростання виручки за персоналом.

$$РВНФП = РВ_t - РНФП_t,$$

де $РВНФП$ – зростання виручки за нефінансовими показниками;

$РВ_t$ – зростання виручки за t -період;

t – звітний період, в якому підозрюється несумлінне складання звітності;

$РНФП_t$ – зростання нефінансового показника за t -період.

$$РВперс = РВ_t - РП_t,$$

де $РВперс$ – зростання виручки за персоналом;

$РП_t$ – зростання персоналу за t -період.

$$РВ_t = V_t - V_{t-1},$$

де V_t – виручка за t -період, грн;

V_{t-1} – виручка за $t - 1$ період, грн.

$$РНФП_t = НФП_t - НФП_{t-1},$$

де $НФП_t$ – нефінансовий показник за t -період;

$НФП_{t-1}$ – нефінансовий показник за $t - 1$ період.

$$PP_t = \Pi_t - \Pi_{t-1},$$

де Π_t – чисельність співробітників за t -період, осіб;

Π_{t-1} – чисельність співробітників за $t - 1$ період, осіб.

Щоб отримати відповідні результати, необхідно графічне подання даних.

Застосування даного методу обмежене з точністю вибору нефінансових показників і ймовірною фальсифікацією даних організації.

6.2. Взаємодія з державними контролюючими і правоохоронними органами

Для обліку проведення перевірок підприємства контролюючими органами заводиться журнал реєстрації перевірок, в який обов'язково заноситься:

мета і характер перевірки;

найменування організації, яка здійснює перевірку;

прізвище, ім'я, по батькові уповноваженої особи;

номер службового посвідчення і посада уповноваженої особи;

дата видачі та номер направлення або припису щодо здійснення перевірки;

термін проведення перевірки (початок і закінчення);

підпис уповноваженої особи;

примітки [15].

Журнал знаходиться за місцем здійснення господарської діяльності підприємства і повинен зберігатися в місці, яке виключає його викрадення, пошкодження або доступ сторонніх осіб.

Журнал повинен бути прошитий, пронумерований, завірений печаткою та зареєстрований. Організація ведення журналу реєстрації перевірок і його зберігання покладається на відділ економічної безпеки.

Журнал не підлягає вилученню, крім випадків, передбачених чинним законодавством.

Уповноважена особа контролюючого органу перед початком перевірки повинна обов'язково зробити запис у журналі, заповнити всі передбачені графи, та поставити свій підпис. Відмова уповноваженої особи, що здійснює перевірку відповідно до Указу Президента України "Про деякі

заходи з дерегулювання підприємницької діяльності", у наданні інформації щодо наявності відповідних повноважень на проведення перевірки (службового посвідчення, направлення або припису щодо здійснення перевірки) та від підпису в журналі реєстрації перевірок є підставою для недопущення її до проведення перевірки. Про факт відмови уповноваженої особи, що здійснює перевірку, від підпису в журналі реєстрації перевірок спеціаліст з фінансово-економічної безпеки відділу економічної безпеки в триденний термін надсилає письмове повідомлення у відповідний контролюючий орган, за місцем роботи його представника [73].

До журналу реєстрації перевірок додаються копії наданих направлень, посвідчень або приписів щодо здійснення перевірки.

У разі прибуття на підприємство уповноважених осіб контролюючих і правоохоронних органів для проведення перевірки чи виконання слідчих дій, працівниками, які задіяні в забезпеченні пропускового режиму до адміністративного будинку інформація щодо факту прибуття невідкладно надається керівнику відділу економічної безпеки.

Після відповідних записів у журналі складається довідка про офіційний візит, в якій зазначаються такі відомості:

дата і місце складання довідки;

прізвища, ім'я, по батькові уповноважених осіб контролюючого або правоохоронного органу, які прибули для здійснення перевірки;

найменування посади, номери службових посвідчень, коли і ким вони видані;

найменування організації (служби), яку вони представляють, її поштова адреса;

прізвище, ім'я, по батькові керівника, його номер телефону;

мета візиту;

вид перевірки (планова, позапланова);

обставини, на підставі яких проводиться позапланова перевірка;

номер посвідчення на перевірку, коли і ким видано;

підстави візиту працівників правоохоронних органів (порушена кримінальна справа, номер і дата постанови; заведена оперативно-розшукова справа, номер і дата постанови; постанова про проведення обшуку чи вилучення);

наявність письмового запиту про надання інформації і його реквізити;

перелік законів та інших нормативних актів, які регламентують права й обов'язки представників організації (служби), яку вони представляють;

висновок управління юридичного забезпечення та майнових прав (юрисконсульта філії) щодо наявності або відсутності правових підстав для допуску представників контролюючих та правоохоронних органів для здійснення перевірки або вилучення документів [74].

Висновок управління юридичного забезпечення та майнових прав підприємства щодо наявності або відсутності правових підстав для допуску представників контролюючих та правоохоронних органів для здійснення перевірки або вилучення документів, робиться в окремій графі довідки про офіційний візит, на підставі документів, що надаються такими органами відділу економічної безпеки.

У разі відмови уповноважених осіб від участі в складанні довідки офіційного візиту, про це зазначається в цій довідці. Довідки про офіційні візити підшиваються в окрему справу і зберігаються разом з журналом.

Складання довідки про офіційний візит і здійснення перевірки наданих документів покладається на відділ економічної безпеки.

У разі відсутності законних підстав для допуску уповноважених осіб до проведення перевірки або вилучення документів відділ економічної безпеки готує проект відповіді з обов'язковим зазначенням причин недопуску представників контролюючих, правоохоронних органів до перевірки або вилучення документів.

Остаточне рішення щодо допуску уповноважених осіб для проведення перевірки або вилучення документів приймається керівництвом підприємства.

Підставою для допуску до перевірки є позитивна резолюція керівництва підприємства в довідці про офіційний візит.

За наявністю позитивного рішення керівництва підприємства щодо допуску уповноважених осіб для проведення перевірки керівник структурного підрозділу, діяльність якого підлягає перевірці, зобов'язаний організувати підготовку необхідних для перевірки документів, а також призначити працівника для їх передачі та здійснення контактів з цими особами.

Проведення перевірки супроводжується працівником відділу економічної безпеки з моменту її початку до закінчення та підписання відповідних документів [73].

Усі документи надаються уповноваженій особі лише за її письмовими запитами, в яких зазначається найменування документів, а також період часу, за який вони запитуються. Передача документів виконується в обумовлені терміни за участю працівника відділу економічної безпеки

після узгодження з управлінням юридичного забезпечення та майнових прав і оформлюється відповідним протоколом чи актом.

Усі відомості та документи, які складають комерційну таємницю і конфіденційну інформацію, передаються уповноваженим особам після узгодження з відділом економічної безпеки і управлінням юридичного забезпечення та майнових прав лише з дозволу керівництва підприємства (філії) [72].

У разі якщо перевірка або слідчі дії проводяться з порушенням вимог чинного законодавства України, відділ економічної безпеки негайно доповідає про це керівництву підприємства і готує проекти відповідних звернень до вищих органів та/або до прокуратури. Одночасно управлінням юридичного забезпечення та майнових прав досліджується можливість оскарження в суді незаконних дій уповноважених осіб [18].

Після закінчення перевірки всі матеріали перевірки (акти, протоколи слідчих дій тощо) передаються до відділу економічної безпеки для аналізу і доповіді керівництву підприємства, а їх копії залишаються у структурному підрозділі, який перевірявся.

Матеріали щодо кожної перевірки зберігаються в відділі економічної безпеки підприємства в терміни, які встановлені для зберігання документів [14].

Практичні завдання до розділу 6

Завдання 1 (діагностичне)

Під час інвентаризації каси спеціалістом з фінансово-економічної безпеки було встановлено фактичну наявність грошей у сумі 500 грн. Згідно з обліковими даними в касі повинно бути 320 грн. Ліміт каси встановлений у розмірі 200 грн. Встановити порушення касової дисципліни.

Завдання 2 (стереотипне)

Як проводиться облік проведення перевірок підприємства контролюючими органами? Опишіть дії спеціаліста з фінансово-економічної безпеки при проведенні такої перевірки.

Завдання 3 (діагностичне)

Спеціалісту з фінансово-економічної безпеки необхідно виявити порушення касової дисципліни та розрахувати розмір штрафних санкцій.

Підприємством 17.04.2016 р. за чеком № 042428 було отримано 1 200 грн на виплату заробітної плати, 100 грн – на господарські потреби, 150 грн – на відрядження. На підставі розрахункових відомостей на виплату заробітної плати списано:

17.04.2016 р. – 650 грн;

18.04.2016 р. – 200 грн;

20.04.2016 р. – 300 грн.

За даними видаткових касових ордерів 17.04.2016 р. було видано на відрядження 200 грн, 18.04.2016 р. на господарські потреби – 100 грн.

Завдання 4 (діагностичне)

Виявити допущені порушення, встановити суму збитку і відповідальних осіб.

У наслідок інвентаризації на складі № 3 у завідуючого складом, матеріально-відповідальної особи – І. В. Сидорова за документами повинно бути 80 кг фарби, а спеціалістом з фінансово-економічної безпеки виявлено 70 кг фарби, вартістю 25 грн за 1 кг.

Завдання 5 (стереотипне)

Як проводиться претензійно-позовна робота на підприємстві? Які основні функції виконує спеціаліст з фінансово-економічної безпеки у ході проведення претензійно-позовної роботи на підприємстві?

Завдання 6 (діагностичне)

Спеціаліст з фінансово-економічної безпеки повинен перевірити правильність розрахунку витрат від браку.

Дані актів про брак і відомості за червень 2016 р., грн:

- 1) собівартість повністю забракованих виробів – 100,20;
- 2) заробітна плата робітників з виправлення браку з обов'язковими відрахуваннями на соціальне страхування і до пенсійного фонду – 5,60;
- 3) відходи за цінами використання – 9,08;
- 4) матеріали, витрачені на виправлення браку – 1,14;
- 5) утримано компенсацію за брак з винних осіб – 3,47;
- 6) втрати від браку – 112,55.

Завдання 7 (діагностичне)

Спеціалісту з фінансово-економічної безпеки необхідно перевірити достовірність списання бензину, підготувати запис в акт ревізії. Водій

вантажного автомобіля ГАЗ (вантажність – 3 т) Г. М. Козлов подав у бухгалтерію подорожній лист № 3842 від 10.10.2016 р. з перевезення вантажу містом (час праці 7 годин) для списання бензину. Пробіг у подорожньому листі вказаний 30 км. Бухгалтерія провела списання бензину за подорожнім листом за чинними нормами (20 літрів на 100 км пробігу) у кількості 26 літрів.

Завдання 8 (стереотипне)

Назвіть основні індикатори викривлення фінансової звітності, які можуть розпізнати юристи, аудитори, члени Ради директорів, контролюючі органи та фіскальна служба, менеджери, банки та інші фінансові організації, конкуренти, замовники та постачальники.

Завдання 9 (стереотипне)

Назвіть основні типові ознаки шахрайства з боку керівників організації.

Завдання 10 (стереотипне)

Назвіть типові симптоми шахрайських маніпуляцій з обліковими регістрами.

Завдання 11 (стереотипне)

Назвіть основні типові ознаки шахрайства в організаціях з боку найманих працівників.

Завдання 12 (стереотипне)

Назвіть основні ознаки шахрайства в організаціях, які пов'язані зі слабкостями внутрішньофірмового контролю

Завдання 13 (стереотипне)

Назвіть ознаки корпоративного шахрайства, які найчастіше присутні в бухгалтерських та інших звітних документах організації.

Завдання 14 (стереотипне)

Назвіть можливі способи шахрайства з фінансовими документами виходячи з руху фінансової інформації в організації.

Завдання 15 (стереотипне)

Назвіть нестандартні дані в первинних бухгалтерських документах організації, що свідчать про ознаки шахрайства.

Питання для самостійного опрацювання

1. Особливості побудови системи внутрішнього контролю для забезпечення економічної безпеки організації.
2. Виявлення сигнальних ознак викривлення фінансової звітності організації.
3. Об'єкти професійного ризику бухгалтера.
4. Суб'єкти професійного ризику бухгалтера.

Контрольні запитання для самодіагностики

1. Шахрайство під час списання товарно-матеріальних цінностей за актом.
2. Шахрайство з незаконним використанням лікарняних та відряджень.
3. Схеми шахрайства під час придбання програмного забезпечення.
4. Шахрайство під час придбання канцелярських товарів та оргтехніки.
5. Шахрайство під час сплати податків.
6. Шахрайство шляхом незаконної зміни норм витрат сировини та матеріалів.

Розділ 7

Запобігання фальсифікації даних бухгалтерського обліку

7.1. Організація системи протидії шахрайству

Захист інтересів підприємства, банку – найважливіша функція сил безпеки. У сфері ж інтересів підприємства, банку одне з провідних місць займає збереження своїх ресурсів і ефективне їх використання. Процес забезпечення даного інтересу передбачає активну участь персоналу підприємства, банку, від професіоналізму, лояльності, надійності та чесності якого великою мірою залежить ефективність досягнення мети даного інтересу. На жаль, історія розвитку стосунків підприємств, банків зі своїм персоналом показує, що ці стосунки практично ніколи не були ідеальними, або хоча б такими, щоб у них не існувало загроз підприємству, банку з боку персоналу і загроз персоналу з боку підприємства, банку. Причин цьому вельми багато, але природа одна – різниця інтересів. Підприємства, банки прагнуть отримати від свого персоналу максимальну вигоду, суттєво оптимізуючи його утримання. Водночас персонал прагне до максимального задоволення своїх потреб, у свою чергу суттєво оптимізуючи свою працю під час роботи на підприємстві, в банку.

Там, де ці інтереси мають протилежну спрямованість – загрози персоналу максимальні і навпаки зближення інтересів підприємства, банку і їх персоналу зменшує загрози. Хоча повного зближення їх не буває ніколи, тому загрози персоналу є постійними і це якраз вказує на особливу їх небезпеку. Оскільки підприємство, банк ніколи не може функціонувати без працівників, так і ніколи не зможе уникнути такого роду загроз. Більш того, такі загрози досить небезпечні і займають одне із провідних місць серед всіх загроз підприємству, банку.

Так, відомий фахівець у сфері кадрової безпеки І. Г. Чумарін вказує, що близько 80 % збитків матеріальним активам компаній наноситься їх власним персоналом. Якщо ж оперувати даними американських компаній, організація взаємовідносин з працівниками, яких ми інколи ставимо в приклад, має таку динаміку:

вартість злочинів, здійснених посадовими особами і працівниками цих компаній склала в 1980 р. 50 млрд дол., у 1990 р. – 250 млрд дол.,

у 1998 р. – 400 млрд дол., у 2002 р. – 600 млрд дол. [110]. Втрати ж вітчизняних підприємств, банків від приписок, сплати невиконаних робіт або фіктивних договорів, відкатів, використання з корисливою метою обладнання підприємств, банків, необ'єктивне списання матеріальних цінностей, їх привласнення, завищення (заниження) цін, крадіжок коштів під час проведення різних операцій тощо обчислюються не меншими сумами.

Аналізуючи способи, якими завдаються збитки працівниками своїм підприємствам, банкам можна бачити, що перше місце серед них займає шахрайство. Близько 80 % вартості втрат понесених підприємствами, банками від недобросовісних дій персоналу якраз належить до шахрайських дій. Тобто, шахрайство на даний час є основною загрозою персоналу підприємств, банків.

Ураховуючи, що шахрайство має як правову, так і морально-етичну характеристики, під час організації захисту підприємства, банку від загроз шахрайських дій власного персоналу, слід використовувати комплекс різних заходів правового, економічного, соціального і морально-етичного характеру.

Розглядаючи морально-етичну сторону шахрайської поведінки персоналу слід звернути увагу на одне із тверджень зарубіжних і вітчизняних фахівців. Посилаючись на загальносвітову практику, вони вказують, що серед працівників будь-яких господарюючих суб'єктів 10 – 15 % (за деякими даними 25 %) є нечесними за визначенням, тобто вони завжди будуватимуть свої взаємини з підприємством, банком виходячи зі своїх корисливих мотивів. Ще 10 – 15 % (або за іншими даними 25 %) можна вважати чесними людьми.

Проте їх чесність не поширюється на критичні, в їх розумінні, умови (крайня нужда в коштах у зв'язку з необхідністю допомоги близьким, критичні ситуації з боргами, попадання в залежність і т. д.). Тобто хоча поріг їх лояльності і досить високий, але абсолютної чесності у них не буває. 70 – 80 % (за іншими даними 50 %) працівників – люди, що коливаються і які діятимуть залежно від обставин [62; 110].

Таким чином, можна говорити, що колектив будь-якого підрозділу є потенційно небезпечним для підприємства, банку, незалежно від того які перевірки б не влаштовувалися кандидатам на роботу і які б не використовувалися методи під час відбору персоналу і формування виробничих колективів.

Підтвердженням тому є думка про залежність поведінки людини від умов, в яких вона знаходиться. Постійно присутній в кожній людині порок спокуси має різний поріг прояву, реалізуючись саме там, де є найбільш сприятливі цьому умови. Іншими словами, боротьба з недоліками шахрайства повинна вестися не стільки у сфері кадрової роботи, скільки у сфері внутрішньої безпеки, що передбачає створення таких умов функціонування підприємства, банку (технологій виробництва і реалізації продукції, надання послуг, управління, режиму, взаємовідносин та ін.), які б не давали можливості для реалізації негативних пороків їх персоналу. Тобто людську спокусу, що проявляється у формі шахрайських дій на-вряд чи можливо побороти, отже, основна увага в протидії шахрайству має бути направлена на те, щоб суттєво обмежити можливості реалізації цієї спокуси.

Повертаючись до думки фахівців [19] можна говорити, що формуванню сприятливих умов для реалізації шахрайської спокуси сприятимуть такі чинники: це зробити можна не санкціоновано, неконтрольовано, безкарно, непомітно.

Значно сприяють шахрайству персоналу умови абсолютної довіри до працівників, ставлення до них як до незамінних. Помітити наявність таких чинників як сприятливих для шахрайства і використати їх здатні далеко не всі працівники.

Професійне шахрайство притаманне вельми здібним, може навіть талановитим працівникам, які тонко відчують всю атмосферу й особливості сприятливої ситуації. Нездібні займаються простою крадіжкою, для них шахрайський задум і його практична реалізація знаходиться за межами пізнання. Звідси поставити заслон шахрайству, створити несприятливі для нього умови можуть лише фахівці високого рівня.

Протидія шахрайству не що інше, як боротьба розумів, тому зайняті в ній мають бути знані фахівці, профільні професіонали. Крім того, протидія шахрайству повинна носити системний і комплексний характер, її заходи мають бути закономірними і обов'язковими для всіх видів діяльності підприємства, банку.

Під час організації системи протидії шахрайству не обов'язково знати всі можливі його способи, важливо виявити й усунути найбільш вразливі, з точки зору шахрайства, місця в технологіях і управлінні виробництвом, взаєминах і поведінці персоналу, тобто умови, які б сприяли шахрайству. У зв'язку з цим система повинна передбачати регульовані,

контрольовані, гласні і законні дії, що спрямовані на формування умов поведінки персоналу та адміністрації підприємства, банку.

Для забезпечення високого рівня регулювання дій і поведінки працівників підприємства, банку необхідно розробити відповідні норми, яким повинна відповідати та або інша робота за якістю, кількістю, часом і т. д. Подібні параметри (вимоги) мають бути також розроблені для поведінки і професійних дій працівників, як на своєму робочому місці, так і на весь період їх робочого часу.

Крім того, певні види дій і форми поведінки на підприємстві, в банку можуть бути обмежені для персоналу або окремих його категорій, а то і взагалі заборонені (в окремих випадках – недоступні).

Тобто, робота і поведінка працівника на підприємстві, в банку мають бути строго регламентовані. Іншими словами, на підприємстві, в банку має бути запроваджений відповідний режим. За такого підходу контроль персоналу, як елемент системи протидії шахрайству, буде дієвим, і виконуватиме своє призначення – виявлення відхилення від встановлених норм діяльності і поведінки, у тому числі і в питаннях обману, зловживання довірою, введення в оману керівників і контролюючих органів. Основними способами контролю можуть бути періодичні перевірки, звіти працівників, оцінювання ефективності їх роботи, відгуки, підведення підсумків. Важливо також, щоб контроль був операційним, тобто концентрувався на окремих операціях, що проводяться працівниками, а також функціональним – виділяючи в операціях функцію конкретного працівника.

Необхідно також зауважити, що серйозне значення в системі протидії шахрайству має забезпечення персоналом підприємства, банку відкритості виконання робочих операцій і функцій. Мало хто зможе відкрито зробити які-небудь негативні дії, явно обдурити або порушити посадову інструкцію. Відкритість виконання операцій, звичайно ж розуміється в межах встановленої технології і режиму, тобто за умови дотримання норм конфіденційності (якщо такі передбачені відповідною технологією), але проте вона повинна формувати істотні незручності підготовки і реалізації шахрайського задуму працівниками.

Забезпечення відкритості роботи може досягатися встановленням спостереження за діями персоналу на своїх робочих місцях, виконанням виробничих завдань у складі виробничих колективів, розташуванням робочих місць у відкритих просторах, введенням системи обліку виконаної

роботи, обов'язковим оголошенням результатів контролю роботи і вжитих заходів за допущені порушення.

Законність дій і поведінки персоналу досягається розробленням нормативних документів, що визначають порядок, правила, технології проведення операцій, виконання посадових функцій; встановленням режимів безпеки; високими й об'єктивними вимогами до персоналу і невідворотним покаранням працівників, що допустили порушення трудової або виробничої дисципліни, чи скоїли правопорушення (злочини). Важливо щоб законність базувалася не лише на вимогах до персоналу і регламентувала порядок його дій, але і зачіпала соціально-економічну, а також морально-етичну сторону взаємовідносин персоналу з підприємством, банком (гідна і справедлива зарплата, хороші умови праці, наявність соціального пакету, можливість кар'єрного зростання і т. д.). У такому разі працівнику може бути не вигідно скоювати шахрайські дії, що загрожують втратою хорошої роботи або, принаймні, він на такі дії може піти лише в крайніх випадках [42].

Система протидії шахрайству може бути доповнена чинниками дещо іншого характеру, такими, як: справедливість стосунків адміністрації підприємства зі своїм персоналом і об'єктивне оцінювання роботи працівників, визнання їх досягнень, пошана до працівників і їх підтримка (фінансово-матеріальна, моральна, професійна, суспільна і т. д.), а також забезпечення кар'єрного зростання (розвиток персоналу). Звичайно, створити таку систему досить складно, але можливо, особливо якщо мати на увазі перспективу.

Водночас практика показує, що основна частина підприємств, банків прагне отримати готових добросовісних, лояльних і професійних працівників ззовні, акцентуючи увагу на відборі персоналу. Саме на цьому етапі захист від шахраїв найсильніший. Але при подальших взаємовідносинах підприємства, банку зі своїми працівниками протидія шахрайству все більше слабшає, оскільки вимагає багатопланової, постійної і активної роботи багатьох керівників і колективів. При цьому, як правило, всі шукають той один єдиний рецепт, застосувавши який можна раз і назавжди позбутися шахрайства. Але зазвичай рецепт не спрацьовує, його не замислюючись, викидають і шукають новий. Коли керівники підрозділів безпеки, кадрових органів, інші посадові особи відчують, що необхідно розробити систему, комплекс заходів, організувати профілактичну і виховну роботу, вивчити інтереси працівників і ще виконати масу всяких

справ, то їм стає нудно, нецікаво і, як правило, такий варіант відкидається навіть без спроби визначення його доцільності. Все і відразу – головний девіз сьогоднішньої боротьби з порушеннями кадрової і виробничої дисципліни та злочинами в бізнесі. Те, що залишається поза увагою цього гасла спокійно уживається з такою боротьбою, слідує паралельним з нею курсом, залишаючись довгий час не уразливим. А якщо раптом, щось і розкривається, то зазвичай стає відкриттям, сенсацією, хоча насправді виявлено абсолютно випадково [52].

У той же час, аналізуючи результати проведених досліджень у сфері кадрової безпеки, досвіду організації роботи з протидії шахрайству за кордоном і в окремих вітчизняних підприємствах та банках можна виділити деякі характерні дії, виконання яких дає позитивний результат.

З метою конкретизації контрольних заходів що проводяться у системі кадрової безпеки серед працівників підприємств, банків виділяються групи ризику. Віднесення працівників до тієї або іншої групи ризику здійснюється залежно від функцій, які вони виконують на підприємстві, в банку, їх повноважень, відношення до матеріальних і фінансових ресурсів, інформації, рішень, які вони можуть приймати відповідно до їх компетенції і професійного рівня. Наприклад, до групи з найбільш високим ризиком відносять: працівників, до компетенції яких входить ухвалення остаточних рішень; укладання від імені підприємства, банку договорів; самостійне ведення переговорів, а також працівники, на яких покладено проведення фінансових розрахунків; оплату договорів, робіт, послуг; бухгалтерський облік. Сюди ж слід віднести і працівників сфери постачання і збуту, а також тих, які мають доступ до таємниць підприємства, банку в повному обсязі.

До інших груп ризиків відносять працівників, які безпосередньо працюють з клієнтами, відвідувачами, проводять багаточисельні зустрічі в інтересах підприємства, банку з великою кількістю людей.

Ще одну групу ризику складають працівники, що знаходяться в близькому оточенні керівників і провідних менеджерів підприємства, банку, а також тих, хто через різні обставини мають вплив на керівників або вказаних менеджерів. Залежно від умов діяльності підприємства, банку кількість і склад груп ризику може бути різною і міняється у зв'язку із зміною ситуації на підприємстві [45].

Важливість виділення груп ризику обумовлюється необхідністю встановлення певного режиму і виду контролю за роботою і поведінкою

персоналу. При цьому виділяють постійний, періодичний і тимчасовий контроль. Чим щільніший контроль, тим більш складно його організувати і провести. Тому постійного контролю вимагають групи з вищим рівнем ризиків, періодично з нижчим і т. д. На визначення режиму контролю впливає також і можлива технологія шахрайських дій: час і складність підготовки, необхідність змови співробітників, періодичність проведення операцій, інші обставини. На вибір виду і способів контролю впливатиме специфіка можливого обману з боку працівників: документальний, інформаційний, поведінковий, факторний (проведення прийомів обману за допомогою яких подається правдоподібна версія певних фактів). Тут важливо знати ознаки обману: при оформленні (складанні) документів, обґрунтуванні необхідності діяти вибраним шахраями способом або підтримувати стосунки з вказаним ними суб'єктом; нелогічної і неадекватної ситуації поведінки, суперечності фактів і подій. Саме такі ознаки є індикаторами шахрайських каверз. Наприклад, зміна поведінки працівників, зайнятих у проведенні операції, що контролюються в часі. Накладання на графік проведення операції можуть дозволити побачити цікаві закономірності, по яких не важко буде зробити серйозні висновки [39].

Запобігання шахрайському обману у важко контрольованих операціях і діях в окремих підприємствах, банках досягається шляхом ускладнення можливості формування обманних дій. Так, обманні дії шахраїв за умови так званих "відкатів" ускладняться за рахунок:

- аналізу цінової політики під час укладання договорів на підприємстві, у банку;

- виключення з посадових повноважень працівників їх участі в повному циклі операцій (наприклад одні формують пакет клієнтських замовлень, інші розглядають їх, а треті забезпечують виконання);

- періодичної ротації працівників за операціями, а також тих, що займають "хлібні" посади;

- колегіальне ухвалення рішень на проведення операцій, формування взаємовідносин з певними клієнтами (контрагентами), виконання внутрішніх робіт (дій) і персональна відповідальність за реалізацію прийнятих рішень;

- звітності працівників за кожною операцією (угодою) з обов'язковим аудитом операцій за певний період.

Досвід боротьби з внутрішнім шахрайством показує, що працівники, на яких покладені виконавчі функції, в основному займаються дрібним

шахрайством. Хоча такий вид шахрайства досить живучий, їм уражено багато операцій, і він присутній у діях працівників вельми часто. Головний спосіб боротьби з дрібним шахрайством – усунення умов, які дають можливість або сприяють його здійсненню [17].

Велике шахрайство характерне для керівників середньої ланки (керівники відділів, управлінь, департаментів). Основними особливостями шахрайства на даному рівні є його легальний характер (через надання таким особам повноважень), систематичність, високопрофесійна підготовка, у тому числі і з добре продуманими заходами захисту. Зазвичай такий вид шахрайства здійснюється в змові з іншими працівниками підприємства, банку, їх партнерами, контрагентами, клієнтами. Діями цієї групи шахраїв можуть наноситися підприємству, банку дуже серйозні втрати. Водночас, ця група шахраїв, як правило, не зачіпає крупні, стратегічні операції підприємства, банку, де будь-який недолік відразу ж зверне на себе увагу. Основна сфера дій таких шахраїв – повсякденна діяльність підприємства, банку.

Небезпека шахрайства має ще і морально-етичну сторону. Зазвичай колектив відчуває непристойну діяльність своїх колег, особливо керівників. Деякий час шахрайська поведінка залишається непомітною, потім про це в колективі починають здогадуватися, а з часом вона стає досить зрозумілою для всього колективу або більшості його членів. У колективі виробляється негласне відношення до такої поведінки своїх колег або керівників. Зазвичай вона сприймається як повсякденність, частина вітчизняних реалій в житті суспільства, трансформованих в поведінку конкретних людей. Створюється атмосфера потурання, яка є сприятливою умовою для дії шахраїв [53].

Важливим чинником протидії такому шахрайству є тотальний контроль за всіма операціями і діями менеджерів, наділених особливими повноваженнями, а також контроль змін рівня їх життя. Іншим чинником може бути періодична внутрішня ротація менеджерів, а інколи і зміна технологій проведення операцій (введення колективної форми прийняття рішень – конкурсні комісії, тендерні комітети та ін.). Крім того, може бути організована взаємодія підрозділів безпеки банків, в яких обслуговується підприємство з підрозділом безпеки останнього, яке наділяється у встановленому порядку правом контролювати платежі і рух коштів підприємства за операціями, що проводяться за рішенням вказаних менеджерів. При цьому всі невикористані підприємством рахунки повинні бути закриті.

Операції з фінансовими інструментами (векселями, акціями, чеками, облігаціями і т. д.) повинні проводитись окремими, професійно підготовленими спеціалістами під контролем інших менеджерів [47].

Дуже велике шахрайство зазвичай характерне для вищого менеджменту підприємства, та його керівництва. Воно, як правило, залишається недосяжним для звичайних заходів боротьби з таким видом зловживань.

Важливим моментом в справі захисту від такого виду шахрайства є виведення з підпорядкування керівників підприємства, банку підрозділів безпеки, ревізійних і аудиту, передача їх органам, які представляють власників підприємства, банку. Також доречним може бути обмеження повноважень керівників підприємств, банків при проведенні стратегічно важливих операцій або операцій з великим обсягом коштів, майновими комплексами. Не зайвим буде і встановлення контролю взаємовідносин підприємства, банку з суб'єктами, з якими вони взаємодіють або співпрацюють за важливими операціями і угодами, мають тривалі взаємовідносини. Також може бути корисним дослідження стосунків керівників підприємства, банку з іншими суб'єктами на предмет родинних, дружніх зв'язків або особистої участі в їх бізнесі.

Важливим моментом в протидії шахрайству є правильно поставлена інформаційна робота в системі безпеки підприємства. У зв'язку з цим у внутрішньому інформаційному просторі слід було б організувати відповідний інформаційний вплив на працівників по таких напрямках:

- пропаганда ефективності боротьби з шахрайством на підприємстві, у банку;

- оприлюднення відомих способів шахрайства і зловживання службовим становищем як виявлених на підприємстві, у банку, так і тих, що скоєні в інших установах;

- доведення до працівників заходів відповідальності за шахрайські дії; оприлюднення прикладів успішної протидії шахрайству і невідворотності покарання за його здійснення;

- періодичне проведення зустрічей в представниками правоохоронних органів, висвітлення у внутрішній пресі чи інших інформаційних засобах актуальної, з питань боротьби з шахрайством, інформації.

З метою отримання зворотного зв'язку доцільно встановити в офісах підприємства, банку телефони довіри, спеціальні поштові скриньки для конфіденційних повідомлень працівників, в деяких випадках може буде

корисним встановлення підрозділом безпеки більш довірливих стосунків з деякими працівниками. Не останнє місце в інформаційному забезпеченні протидії шахрайству займатиме робота соціально-психологічної служби (соціолога-психолога) в колективах підрозділів банку. Якраз такі фахівці можуть ефективно отримувати інформацію з внутрішніх інформаційних потоків (чуток, "внутрішніх новин", стосунків та ін.).

Таким чином, протидія шахрайству на підприємстві, у банку є досить складною, багатосторонньою і важкою ділянкою роботи не лише для підрозділу безпеки, але і для всього колективу підприємства, банку. Складність полягає, перш за все, в тому, що боротьбі з шахрайством необхідно надати системний і комплексний характер, залучити до неї весь персонал, забезпечити інформаційно і організувати ефективне управління нею. У той же час практика показує, що вартість створення і впровадження в практику діяльності підприємств, банків комплексної системи протидії шахрайству у декілька разів поступається збиткам, понесеним від шахрайських дій персоналу.

Поряд з формуванням умов, за яких шахрайські дії стають неможливими або суттєво ускладнені, комплексна система протидії шахрайству має бути спрямована на виявлення ознак, фактів шахрайства в діяльності підприємства, банку. Фахівці наводять деякі ситуації, які можуть бути індикаторами того, що на підприємстві, у банку можливе шахрайство. Зокрема: неетична поведінка керівників; ліберальний стиль управління діяльністю працівників; децентралізація управління не супроводжена належним контролем; висока плинність кадрів;

наявність вакантних місць протягом тривалого терміну; перманентне скорочення посад, яке має наслідком додаткове навантаження на працівників; велика кількість постачальників і підрядчиків;

високі темпи розширення бізнесу (структури); відсутність регулювання технологічних процедур у процесі виробничої, господарської, фінансової та комерційної діяльності та ін. [64].

Основним заходом з виявлення на підприємстві, в банку шахрайства є контроль. Так, регулярний аналіз загальної суми виплат заробітної плати може дозволити виявити завищені ставки у окремих працівників, а також виплати не існуючим працівникам; регулярне співставлення бухгалтерських документів і банківських рахунків дасть змогу виявити подвійні проплати, додаткові ("липові") рахунки; ретельна перевірка фактично виконаних витрат і порівняння її з запланованими допоможе виявити

приписки, завищення вартості робіт (послуг, продукції); невраховані канали збуту продукції можуть бути виявлені у ході перевірки обсягів виробленої і реалізованої продукції з її залишками на складі.

Виявити шахрайство може допомогти і проведення порівняльного аналізу показників, тенденцій, відносин за терміном чи сферами діяльності. Тут важливо знайти пояснення різного роду відхиленням порівняно з плановими даними, попередніми періодами, показниками діяльності інших суб'єктів. Важливим буде і порівняння виробничих і фінансових результатів.

Служби безпеки підприємств, банків мають проводити інформаційну роботу у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Крім того, доцільно було б ввести практику періодичної ротації працівників на їх робочих місцях, інформаційний та соціальний контроль роботи всіх без винятку працівників підприємства, банку в тому числі і керівного складу.

7.2. Протидія фінансовому шахрайству в компаніях

В умовах зростання компанії на хвилі загального зростання економіки країни зазвичай корпоративному управлінню протидії шахрайства приділяється незначна роль. У таких умовах випадки недобросовісних дій співробітників компаній залишаються латентними. Компанії намагаються наростити прибутки за будь-якої ціни. Високий рівень прибутків та галопуючі темпи його нарощування згладжують всі "гострі кути" появи недобросовісних дій співробітників та їх шахрайства. Компанії в таких умовах віддають перевагу стратегіям, які спрямовано на зростання прибутку, зростання рентабельності, а не тим, за допомогою яких можна виявити втрачені вигоди та втрачений прибуток. Але на зміну значному успіху економічної системи країни та компаній приходить стан економічної кризи. Уже в умовах економічної кризи компанії стають більш уважними до своїх витрат і доходять до висновку з чим пов'язане підвищення таких витрат.

Фінансове шахрайство співробітників компанії призводить не лише до підвищення її витрат, зниження прибутку, зниження рівня економічних показників, а й до втрати довіри покупців, клієнтів, інвесторів, посередників, органів місцевої влади, партнерів, потенційних контрагентів. Усе це призводить до зниження рівня репутації компанії у бізнес-середовищі.

Особливо втрата репутації є явною під час використання великими компаніями фірм-одноденок, або так званої "оптимізації" оподаткування. Також значний вплив на репутацію компанії має "відмивання" грошей, тобто зняття готівки через сумнівні компанії. Крім того, контрагентів завжди насторожує ситуація виводу коштів за кордон.

До тих пір, поки компанія має незначні розміри і власник може контролювати всі бізнес-процеси, або майже всі, проблем у компанії не так багато. А от тільки компанія починає серйозне розширення і наймаються менеджери, проблем з елементами шахрайства відразу стає в рази більше [52].

Зважаючи на всі перераховані чинники, необхідно вирішити організаційне питання, на кого компанія має покласти функції контролю розслідування комплексних фінансових шахрайств. Зазвичай в умовах нашої економічної системи цими процесами займаються зовнішні консультанти, найчастіше, аудитори.

Внутрішня служба безпеки підприємства займається в основному забезпеченням силової безпеки та інколи перевіркою благонадійності реальних та потенційних контрагентів. До внутрішнього розслідування фінансового шахрайства необхідно залучати спеціалістів з фінансово-економічної безпеки підприємства.

Замовляють послуги внутрішнього розслідування фінансових махінацій частіше за все власники, у яких виникають підозри щодо діяльності їх менеджерів та фінансові директори, які бажають перевірити деякі окремі елементи бізнес-процесів компанії.

За останні роки зростає популярність проведення внутрішніх розслідувань шахрайства. За результатами досліджень виявлено, що найчастіше зловживання проявляються у фінансових відділах, департаментах постачання та продажу. Шахраями в переважній більшості є посадові особи, які здійснюють неправомірну дію вперше. Після виявлення правопорушення легко виявити нові елементи спотворення фінансової звітності.

В основному шахрайством займаються співробітники, які тривалий час працюють у організації та імідж яких є майже ідеальним та не дозволяє запідозрити таких співробітників у неправомірних діях. Майже всі злочини здійснюються в змові з іншими співробітниками. В половині випадків це можуть бути групи з двох-п'яти співробітників. Частіше за все неправомірні дії здійснюють чоловіки, причому у віці 37 – 56 років. У розвинених країнах половину неправомірних дій дозволяє встановити "гаряча лінія".

Неправомірні дії частіше за все здійснюють ті працівники, в високій репутації яких майже повністю упевнені їх керівники. У таких співробітників у результаті розслідування факту фінансового шахрайства виявляється "паралельний бізнес" або власний, або в іншій компанії.

У якості такої компанії може бути компанія-постачальник, покупець або інша компанія, через яку проходять грошові кошти. Конфлікт інтересів зустрічається майже у всіх організаціях.

Він може бути явний і прихований. У випадку явного конфлікту інформація про засновників, що є доступною у державних реєстрах, підтверджує той факт, що співробітник одночасно є або генеральним директором, або засновником іншої компанії. Однак нерідко компанії реєструються на номінальних акціонерів або заявляють номінальних директорів. У цьому випадку має місце прихований конфлікт інтересів, який є більш складним для виявлення, і необхідна більш ретельна робота, що може включати виявлення взаємозв'язків через соціальні мережі, блоги, а також через експертні джерела [52].

Служби безпеки організацій не проводять комплексної перевірки своїх клієнтів, а займаються оцінкою конкретної компанії, з якою у подальшому можуть бути укладені угоди. Перевірити причетність групи компаній або ж власних співробітників до схем нелегального виведення грошей та укладання свідомо невігідних контрактів можна лише із застосуванням комплексних методів аналізу та шляхом поглибленого вивчення непрямих зав'язків усього обсягу клієнтської інформації [52].

Спеціальний техніко-аналітичний інструментарій дозволяє на протязі короткого проміжку часу, під час опрацювання значних обсягів корпоративної інформації, виявляти наявність ризиків сумнівних схем за участю компаній, провести своєрідний зріз існуючих бізнес-ризиків. На наступному етапі розслідування шахрайства за кожним із них необхідно здійснити більш детальне розслідування схеми такого шахрайства.

Для початку розслідування шахрайства необхідний мінімальний набір даних: про клієнтів компанії, списки співробітників (як поточних, так і колишніх). Для більш детального аналізу запитується додаткова інформація. Потім проводиться звірення отриманої інформації із записами з різних корпоративних реєстрів та інформаційних баз даних. Інформація з різних джерел консолідується в одній базі даних, здатній оперативно налаштовуватися на різні типи і формати даних.

Такі дані завжди перебувають у режимі аналізу в різних зрізах (наприклад, аналізуються корпоративні відносини, контактна інформація, банківські реквізити, фінансова інформація, напрями руху коштів). Плюс такого підходу в тому, що перевірка може бути виконана в дуже короткий термін.

Яким же чином відбувається виведення грошей з компаній? Класифікація способів виведення готівки з компанії наведена далі.

Найпростіший спосіб вивести гроші, яким дуже часто користуються шахраї, – купівля неіснуючих послуг (консалтингу, маркетингу). Спеціалісту з фінансово-економічної безпеки необхідно поставити шахраям запитання, що було зроблено на дану суму грошових коштів. Шахраї можуть надати навіть письмовий звіт, але всі його елементи необхідно ретельно перевірити.

Проблема, яка найчастіше зустрічається в постачанні – завищення закупівельних цін та отримання "відкатів" менеджерами, які відповідають за закупівлі. За підрахунками аналітиків, середній відкат складає 5 – 10% від закуплених товарів та залежить від галузі, суми та кількості посередників, що беруть участь у ланцюжку [52].

Менеджери з продажів реєструють одну або кілька компаній і пропускають багато продажів через підконтрольні фірми. Клієнти можуть навіть цього не підозрювати, одержуючи реквізити фірм зі схожими назвами або просто довіряючи менеджеріві, який стверджує, що дана компанія є частиною холдингу. Таким чином, повна вартість за товар перераховується на фірму-одноденку, де й залишається суттєва частина маржі, а підприємство одержує значно менші прибутки [42].

Якщо бізнес проектний (тобто ціни на продукцію відсутні і кожна угода залежить від конкретних умов проекту), то виявити шахрайство менеджера з продажів і довести, що з якихось причин він надав більш пільгові умови, складно. Потрібно проаналізувати маржу даного проекту та порівняти її із середніми показниками або аналогічними проектами, щоб зрозуміти, наскільки умови контракту відповідають дійсності.

Детальний контроль над грошовими потоками здійснюється для запобігання шахрайству.

Основними завданнями генерального директора компанії є стратегічні питання розширення збуту, а повний контроль над фінансовими потоками довіряють головним бухгалтерам, а також фінансовим директорам.

Фінансові відділи виконують функції: залучення коштів; розміщення вільних коштів на депозитах комерційних банків; інвестування; залучення позикових коштів.

Бувають такі схеми шахрайства, коли головний бухгалтер знімає готівку через низку фірм-одноденок і підробляє банківські виписки, виправляючи призначення платежу й платіжні реквізити на податки. Генеральний директор в таких випадках може не звернути уваги на значні суми грошових коштів, що перераховуються на податкові платежі. Аудиторські перевірки також можуть не виявити ніяких порушень або випадково, або в зговорі з аудиторами.

Під час розкриття інформації щодо фактично здійсненого чи можливого шахрайства або зловживання, керівництву необхідно бути готовим до проведення комплексного та об'єктивного внутрішнього розслідування. Мета такого розслідування – збирання фактів для належної перевірки передбачуваного порушення, яка могла б дати керівництву можливість вибрати правильну лінію поведінки [52].

У випадку все ж таки виявлених фактів шахрайства менеджменту компанії, в першу чергу, не слід піддаватися паніці та не розкривати інформацію іншим посадовим особам, зберігати все в суворій конфіденційності. В іншому випадку інформація може дійти до шахрая, який дуже швидко знищить всі докази своїх неправомірних дій.

Під час проведення розслідування шахрайства необхідно забезпечити цілісність доказової бази як в електронному вигляді, так і в паперовому. На практиці зустрічалися випадки, коли "випадково" ламався сервер, або викрадали інформацію з 16 поверху через вікно 25 поверхової споруди. Були випадки, коли "зникали" паперові документи. Тому необхідно крім електронного та паперового варіанта доказову базу зберігати на альтернативному носії інформації, зокрема, можливо в інтернеті, в електронній пошті.

Для копіювання та відновлення даних з електронних носіїв часто залучаються співробітники служби ІТ. Спеціалісти цього підрозділу можуть діставати електронні дані навіть у тих випадках, коли справа, здавалося б, є зовсім безнадійною. Саме вони допоможуть відновити стерті та пошкоджені файли, відкриваючи доступ до електронної пошти та реконструюючи ланцюжок подій, що відбулися [52].

До переліку носіїв, що цікавлять керівництво, крім електронної пошти, яка зберігається на сервері, входять також жорсткі диски персональних

комп'ютерів, зовнішні жорсткі диски, USB-флеш-накопичувачі та персональні мережеві папки.

Якщо на етапі попереднього аналізу можна зібрати безліч підозр (але не завжди фактів), то у результаті перегляду електронних даних можна одержати докази шахрайства. Наприклад, часто зустрічаються файли з підготовленими договорами для всього ланцюжка постачальників, з яких можна точно розрахувати обсяг маржі, що осіла на фірмах-одноденках. Існують файли з реальними грошовими потоками між різними фірмами-одноденками, а також інформація про зняті готівкові суми.

Документам, що зберігаються в паперовому вигляді, включаючи бухгалтерську документацію, також потрібно забезпечити цілісність. У разі необхідності рекомендується зробити резервне копіювання документів і помістити їх за межі підприємства на територію, що охороняється [42].

Головним джерелом інформації для проведення фінансового розслідування є бухгалтерія – єдиний підрозділ, який може дати точну інформацію про платежі та проводки, аналіз яких покаже, куди пішли активи.

Іншим джерелом інформації є операційні бази даних, які далеко не завжди співпадають з бухгалтерією. Найчастіше детальна інформація може бути відсутньою у бухгалтерських документах (наприклад, інформація про всі зроблені перевезення або список маркетингових заходів). Порівнюючи бухгалтерську та операційну інформацію, можна з'ясувати багато цікавих деталей, наприклад список реальних покупців або постачальників, "прихований" у бухгалтерії за фірмами-одноденками, а також розмір відкатів.

Цінним джерелом інформації є незадоволені або звільнені співробітники. Однак у цьому випадку можна стикнутися з перебільшеними фактами, емоціями та простими вимислами. Проте необхідно задокументувати всі заяви таких співробітників, спробувати зібрати докази та відфільтрувати те, що допоможе розслідуванню.

Коли всі факти протиправних дій співробітників зібрані, керівництву слід розглянути заходи реагування.

Основні етапи реагування на виявлені протиправні дії:

консультація з юристами щодо сильних та слабких сторін, якими володіє компанія у вирішенні даного питання та вирішення чи слід розголошувати таку інформацію в бізнес-середовищі;

вживання дисциплінарних заходів щодо осіб, залучених у несумлінні дії (частіше за все – звільнення), а також щодо керівників, які не змогли запобігти або виявити такі дії;

усунення наслідків заподіяної шкоди (наскільки це можливо), виконання перерахунку податкових зобов'язань;

аналіз причин, які лежать в основі порушень у роботі відповідних засобів контролю, забезпечення зниження ризику та посилення засобів контролю;

доведення до відома всіх співробітників інформації про розпочаті належні заходи [52].

7.3. Внутрішнє розслідування шахрайства на підприємстві

Розслідування шахрайства – це комплекс оперативних заходів, проведених спеціально навченими співробітниками служб безпеки підприємства з метою виявлення юридично достатніх доказів для однозначного визначення провини підозрюваних осіб, обставин вчинення шахрайства і розмірів завданих збитків. Зрозуміло, подібне визначення не претендує зайняти місце в юридичній літературі, проте ж і внутрішнє шахрайство як явище, практично завжди лежить за кордоном легітимності, але не знайшло там поки адекватного відображення [32].

Давайте розглянемо тільки основні організаційні правила проведення внутрішніх розслідувань на підприємстві, що враховують адміністративні тонкощі управління, характер відносин СБ з персоналом і керівництвом. Усе інше, що стосується безпосередньо процесу розслідування (в розумінні його як прерогативи слідчих органів і який відносять до слідчих і оперативно-слідчих заходів, як механізм розслідування), детально розписано в різного роду підручниках для службового користування, в книгах по юридичній психології та, що більш важливо, можливо, є частиною досвіду деяких співробітників вашої СБ, які працювали в оперативних підрозділах і слідчих органах.

Загальні правила організації розслідування на підприємстві

Після виявлення фактів шахрайства за результатами аналізу та перевірки інформації, що містить ряд певних ознак здійснення шахрайства, під час прийняття рішення на початок розслідування повинні бути враховані такі загальні правила:

1. Прийняття рішення на розслідування оформляється згідно зі встановленим на підприємстві адміністративним порядком.

2. Начальник СБ координує проведення розслідування і особисто визначає необхідність тих чи інших дій, у разі необхідності проводить консультації з довіреним юристом.

3. Начальник СБ відповідає за визначення масштабів (рамки) і методів проведення розслідування.

4. Інформацію щодо ходу розслідування повинні отримувати тільки особи, які мають відповідний допуск.

5. Розслідування повинно вестися тільки законними способами;

6. Особами, які проводять розслідування, повинна забезпечуватися максимальна конфіденційність інформації.

7. Усі опитування повинні вестися так, щоб не дискредитувати даної людини.

8. Необхідно вжити всіх зусиль, щоб запобігти можливим звинуваченням в незаконних діях, наклепі, втручанні в приватне життя і т. п.

9. Передача керівництву інформації про розслідування повинна здійснюватися спеціально передбаченим для цього способом.

10. Начальник СБ відповідає за те, коли вступати в контакт з правоохоронними органами. При цьому дане питання, зрозуміло, обговорюється з керівництвом фірми [63].

Розслідування після прийняття рішення на його проведення може починатися одним із запропонованих методів:

а) розслідування акту шахрайства,

б) розслідування способу приховування шахрайства,

в) розслідування факту реалізації викраденого.

Вибір методу залежить від того, на якому етапі здійснення шахрайства про нього стало відомо і до якої ознаки відноситься отримана інформація. Як правило, в подальшому виробляються заходи, які б поєднували в собі всі інші методи. У цьому сенсі саме по собі визначення методу носить умовне значення.

Рано чи пізно може постати питання про притягнення до будь-яких дій слідчих підрозділів органів внутрішніх справ. Як показує практика, не всі оперативники охоче беруться за справи, що надаються їм службами безпеки приватних підприємств. Для цього є різні причини. Ми не будемо на них зупинятися. Оцінюється готовність матеріалу бути доказовим для слідства. Якщо підходить – тоді приймається заява на порушення кримінальної справи і, будьте впевнені, основна робота по збору доказів, забезпечення слідства машинами, зв'язком і іншим – за вами. Звичайно ж, є винятки [42].

Доцільність порушення кримінальної справи більшою мірою залежить від політики караності, що проводиться керівництвом підприємства, ніж бажанням через суд отримати відшкодування збитку. Однак буває і так, що в ході розслідування, проведеного службою безпеки підприємства, постала необхідність зробити такі слідчі дії, які згідно із законом належать до компетенції органів. Та й тут не завжди є необхідність порушувати справу. Багато що залежить від наявності хороших знайомих. Загалом, зв'язки з органами – предмет для окремої розмови [82].

Правила завершення внутрішнього розслідування

Розслідування шахрайства має закінчуватися отриманням від підозрюваного власноручно написаного визнання своєї провини (в ідеалі) і ретельним підрахунком розмірів завданих збитків. Усі матеріали повинні бути задокументовані так, щоб на їх підставі можна було зробити будь-які подальші заходи, аж до порушення цивільної або кримінальної справи. Весь, особливим чином оформлений, пакет документів справи є одночасно і звітом. У ньому також даються рекомендації щодо створення умов, які унеможливають виникнення подібних причин скоєння шахрайства [72].

У звіт зазвичай включаються:

вихідні документи, що дають підставу на прийняття рішення для проведення розслідування. Це може бути аудиторський звіт, звіт за результатами інвентаризації, анонімний сигнал (у цьому випадку оформляється доповідна співробітника СБ, який отримав його), вказівка керівництва та інше;

усі документи за виявленими фактами, речові докази, засоби фіксації оперативної інформації, довідки, анонімні листи, записи бесід, аналізи інформації, результати оперативної роботи, власноруч написані зізнання підозрюваного та інше;

опис обставин;

резюме щодо завданих збитків;

висновки, що містять рекомендації і заходи для виправлення становища на підприємстві в світлі того, що сталося;

рекомендації щодо розголосу, рекомендації щодо можливих заходів щодо підозрюваних.

Відповідні рішення про покарання винних осіб приймаються керівництвом залежно від:

тяжкості вчиненого злочину;

розміру завданої фірмі шкоди;
причин скоєння шахрайства;
ступеня доказовості фактів злочину;
людського чинника;
інших підстав.

При цьому можуть передбачатися такі шляхи:

дисциплінарне покарання (у тому числі звільнення) з відшкодуванням шкоди, з розголосом або без розголосу;
ініціювання цивільного судочинства;
порушення кримінальної справи;
за участю сторонніх організацій – адекватні дії щодо них.

Причому, порушення судових справ, за наявності підстав за КЗпП, може передувати звільнення. Загалом, шляхів покарати завжди предостатньо, і тут головне – не перебільшити.

Щоб не було сильного резонансу, що заважає нормалізації обстановки, можна пом'якшити ситуацію, наприклад, переводом співробітника в інший підрозділ, укладенням угоди про відшкодування шкоди з подальшим закриттям справи, а також іншими заходами, покликаними відновити порушений баланс і гармонію роботи даного колективу [62].

Відшкодування збитку

Фірма, що вимагає відшкодування збитків співробітником, може укласти з ним приватну двосторонню угоду, коли співробітник зобов'язується це зробити. Це законний договір, і він за Цивільним кодексом може мати різні форми. Але слід брати до уваги додаткові чинники.

Якщо працівник перебував під страхом можливого покарання або якщо йому було щось обіцяно, і суд встановить цей факт, такий документ може бути визнаний недійсним. Для запобігання подібної проблеми необхідно ввести в договір пункт, який свідчить про те, що він був укладений не під загрозою і без будь-яких обіцянок. Обговоріть це зі своїми юристами.

Під час проведення внутрішнього розслідування часто буває, що загроза покарання використовується як спосіб тиску на співробітника. Співробітника можна примусити до підписання визнання, угоди тощо; він часто не знає своїх прав і боїться. Співробітник зробить все, щоб уникнути арешту, покарання і публічного розголосу. Проте, угоду про виплату збитку необхідно оформляти тільки передбаченими законодавством способами.

Ще один важливий чинник. Дайте відповідь на питання, – а чи буде передача справи до суду ефективною? Якщо колишній співробітник зобов'язався виплатити збиток, чи не виявиться його сума менше, ніж ваші витрати на ведення судового розгляду?

Розголос того, що сталося

Розголос – офіційне оголошення про те, що сталося, рекомендації співробітникам як запобігти подібному. Оповіщення персоналу – тонкий момент і до нього треба підходити якомога обережніше. Не завжди скандали і пов'язаний з цим галас приносять користь підприємству. Спосіб розголосу залежить, зрозуміло, від конкретного випадку і рішення про це приймається керівництвом.

Ось існуючі способи розголосу:

повний розголос у фірмі,

частковий розголос у фірмі, для певної категорії працівників, наприклад, для СБ і керівників структурних підрозділів;

розголос з деперсоналізацією, просто як опис шахрайства з метою навчання співробітників протидії;

розголос у засобах масової інформації.

До тих, хто необдуманно розголошує інформацію про незаконні дії своїх співробітників, також може бути застосовано існуюче законодавство. І багато хто навіть не замислюється, як уникнути цієї проблеми. У цьому випадку може бути завдано шкоди програмам (заходам) запобігання збиткам.

Суди іноді приймають рішення про виплату компенсацій за наклеп. Публічна заява може виявитися помилковою, і тоді проти вас може бути висунуте звинувачення. Наприклад, за ст. 129 нового КК: "Наклеп, тобто поширення завідомо неправдивих відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи або підривають його репутацію ...", а також "... що міститься в публічному виступі ..." і "... поєднана з обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину ... ";

відновлення балансу.

Щоб попередити вчинення шахрайства комісія в складі представників СБ, керівників відділу кадрів, фінансів, аудиту та інше аналізують такі показники, як:

спосіб вчинення шахрайства;

причини;

можливості;

коло учасників;
способи і методи контролю, які не змогли попередити дане зловживання;

атмосфера в колективі;

дійсна роль безпосередніх керівників;

наявність і вплив помилок кадрової політики і т. д.

Результатом розгляду повинно з'явитися поліпшення якихось порядків, технологічного процесу, посилення режиму секретності, внутрішнього об'єктного режиму, оздоровлення кадрової політики й інші позитивні зміни, які ліквідують причини і можливості повторного вчинення конкретного виду шахрайства. Результати аналізу комісія викладає в підсумковому документі, який подається керівництву в складі звітного пакета.

При цьому для СБ визначаються додаткові заходи контролю, і начальник СБ несе відповідальність за їх впровадження. При цьому він повинен:

прорахувати можливі витрати;

перевірити заходи контролю на практиці на їх придатність і ефективність, проводити подальшу роботу з їх оптимізації та вдосконалення.

До того ж, як правило, під час проведення розслідування виявляються недоліки професійної підготовки фахівців СБ України. І потім додатково визначаються заходи щодо підвищення рівня спеціальних знань. Для цього має виділятися необхідне фінансування і організуватися навчання, інакше співробітникам СБ ніколи не встигнути за способами розкрадання персоналом майна, грошових цінностей та інформації, що постійно удосконалюються [42].

Практичні завдання до розділу 7

Завдання 1

Як складається сигнальна довідка про відхилення фактичного залишку матеріалів від установлених норм запасу?

Завдання 2

Які правила поведінки спеціаліста з фінансово-економічної безпеки під час проведення перевірки підприємства податковими та правоохоронними органами?

Які профілактичні дії служби безпеки та інших структурних підрозділів на підприємстві для зниження ймовірних штрафів після проведених перевірок?

Розкрийте особливості ведення обліку та аналізу проведення перевірок підприємства.

Як вести спеціальний журнал обліку перевірок підприємства?

Як складається довідка про офіційний візит перевіряючих органів на підприємство?

Завдання 3

Зафіксовано недостачу на складі стільців (5 штук) під час проведення інвентаризації бухгалтером спільно зі спеціалістом з фінансово-економічної безпеки.

Як оформлюється акт про проведення службового розслідування?

Правила ведення журналу службового розслідування.

Завдання 4

Як органи додатково залучаються під час проведення службового розслідування зникнення фінансових документів:

у випадку стихійного лиха;

у випадку пожежі;

у випадку затоплення;

у випадку крадіжки?

Питання для самостійного опрацювання

1. Особливості укладання договору про професійну відповідальність бухгалтера.

2. Проведення службового розслідування на основі виявлених викривлень даних бухгалтерського обліку.

3. Відмінності проведення внутрішньогосподарського контролю аудитором та спеціалістом з фінансово-економічної безпеки.

Рекомендована література

1. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств : монографія / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – Київ: Європ. ун-т, 2004. – 170 с.
2. Ареф'єва О. В. Кадрова складова в системі економічної машинобудівних підприємств / О. В. Ареф'єва, О. Ю. Литовченко // Актуальні проблеми економіки. – 2008. – № 11. – С. 95–100.
3. Балабанова Л. В. Управління персоналом : навч. посіб. / Л. В. Балабанова, О. В. Сардак. – Київ: Професіонал, 2006. – 512 с.
4. Баріда Н. П. Координація співпраці банків та оціночних компаній в процесі управління кредитним ризиком / Н. П. Баріда // Вісник КЕФ КНЕУ імені В. Гетьмана. – 2011. – № 2. – С. 24–25.
5. Білоусова І. А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства : монографія / І. А. Білоусова. – Київ: Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.
6. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – Киев : Эльга ; Ника-Центр, 2004. – 784 с.
7. Данюк В. М. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за заг. ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. – Київ : КНЕУ, 2004. – 398 с.
8. Голячук Н. В. Обліково-аналітичне забезпечення як важлива складова управління підприємством / Н. В. Голячук // Зб. наук. пр. Тернопільського нац. економ. Ун-ту "Економічний аналіз". – 2010. – Вип. 6. – С. 408–410.
9. Городянська Л. Особливості технічного забезпечення системи бухгалтерського обліку / Л. Городянська // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 10. – С. 17–22.
10. Гудзинський О. Д. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту / О. Д. Гудзинський, Г. Г. Кірейцев, Т. М. Пахомова // Облік і фінанси АПК. – 2008. – № 3. – С. 89–93.
11. Гуцайлюк З. Деякі питання реформування системи бухгалтерського обліку: концепція та реалізація / З. Гуцайлюк // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 10. – С. 11–17.
12. Живко З. Б. Аналіз підходів до визначення поняття "кадрова безпека" / З. Б. Живко, О. З. Сліпа, Х. З. Босак // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки. Випуск 8. – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2013. – С. 28–31.

13. Живко З. Б. Кадрова безпека в системі економічної безпеки підприємства / З. Б. Живко // Науковий вісник. Одеський національний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2013. – № 20 (199). – С. 127–135.

14. Иванов В. В. Идентификация, аутентификация... лояльность! / В. В. Иванов // Специальная техника. – № 2. – 2006. – С. 21–25.

15. Іващенко Г. А. Інформаційно-аналітичне забезпечення прийняття управлінських рішень на підприємстві / Г. А. Іващенко, А. С. Скрипай // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет. – Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2015. – Том 21. – № 2. – С. 86–92.

16. Іващенко Г. А. Забезпечення системи кадрової безпеки організації / Г. А. Іващенко, З. Ф. Петряєва // Економічний простір: Збірник наукових праць. – № 105. – Дніпропетровськ : ПДАБА, 2016. – С. 190–200.

17. Іващенко Г. А. Розробка технології захисту підприємства від посадових злочинів персоналу / Г. А. Іващенко, З. Ф. Петряєва, О. О. Петряєв // Economics, management, law: problems of establishing and transformation: Collection of scientific articles. – Al Ghurair Printing and Publishing LLC, Dubai, UAE. – 2016. P. 249–255.

18. Зеркалов Д. В. Безпека комерційної діяльності. У двох книгах. Книга перша: Правова основа. Довідник / Д. В. Зеркалов. – Київ: Основа, 2005. – 472 с.

19. Кадрова безпека суб'єктів господарської діяльності: менеджмент інсайдерями / колективна монографія за заг. ред. проф. І. П. Мігус [Текст]. – Черкаси : Вид. "МАКЛАУТ", 2012. – 315 с.

20. Камінська Т. Г. Обліково-аналітичний процес: його зміст стадії / Т. Г. Камінська // Наук. вісн. НАУ. – 2002. – Вип. 50. – С. 313–318.

21. Кіріченко О. А. Менеджмент зовнішньоекономічної діяльності : навч. посібник. / О. А. Кіріченко. – 3-тє вид., переробл. і доп. – Київ : Знання-Прес, 2002. – 384 с.

22. Кобинец О. Детекторы лжи [текст] / О. Кобинец // Статус. 2008. – № 13. – 2008. – С. 24–27.

23. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія // Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко. – Київ: Лібра, 2003. – 280 с.

24. Колот А. М. Мотивація персоналу : підручник / А. М. Колот. – Київ : КНЕУ, 2002. – 337 с.
25. Логінова Н. І. Місце кадрової безпеки в економічній безпеці підприємства / Н. І. Логінова // Коммунальное хозяйство городов : Научно-технический сборник. – 2009. – № 87. – С. 371 – 376.
26. Мисливий В. А. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? / В. А. Мисливий // Юридичний вісник України. – № 1 – 2 від 2 – 15 січня 2010. – С. 7.
27. Міжнародні стандарти оцінки. Восьме видання, 2008 / пер. з англ. С. О. Пузенка. – Київ : "АртЕк", 2008. – 432 с.
28. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Геєць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова та ін. – Харків, 2006. – 240 с.
29. Обліково-аналітичне забезпечення системи економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності // Вені записки Університету "КРОК" / Вищий навчальний заклад "Університет економіки та права "КРОК". – Вип. 1 (1997). – Вип. 27. – Київ, 2011. – Т.1.
30. Отенко І. П. Аналіз та оцінка стратегічного потенціалу підприємства / І. П. Отенко, Л. М. Малярець, Г. А. Іващенко. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2007. – 348 с.
31. Отенко І. П. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. А. Іващенко, Д. К. Воронков. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2012. – 252 с.
32. Отенко І. П. Фінансовий аналіз : навч. посіб. / І. П. Отенко, Г. Ф. Азаренков, Г. А. Іващенко. – Харків : Вид. ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2015. – 169 с.
33. Оцінка майна та майнових прав / заг. ред. Скринько С. – Київ : ТОВ "УКЦ "Експерт-Л", 2007 р. – 746 с.
34. Петров М. І. Економічна безпека підприємства: сутність, трактування, точки зору / М. І. Петров // Менеджер. – 2002. – № 1(17). – С. 67–71.
35. Петряєва З. Ф. Верифікація градації рівнів фінансово-економічної безпеки підприємств / З. Ф. Петряєва, Г. А. Іващенко, О. О. Петряєв // Науковий економічний журнал "Актуальні проблеми економіки". – № 5 (179). – 2016. – С. 402–411.
36. Позднишев Є. В. Інформаційно-аналітичне забезпечення безпеки підприємництва (збір та пошук інформації) : навч. посіб / Є. В. Позднишев, Є. В. Чергенець, А. В. Зайцев. – Київ, 2007. – Кн. 2. – 74 с.
37. Попова Л. В. Основные теоретические принципы построения учетно-аналитической системы / Л. В. Попова, И. А. Маслова // Финансовый менеджмент. – 2003. – № 5.

38. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак та ін. – Київ : Університет "КРОК", 2008. – 403 с.

39. Садовська І. Б. Обліково-інформаційне забезпечення управлінського аналізу / І. Б. Садовська. // Вісн. НУ "Львівська політехніка": зб. наук.-прикл. пр. "Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку". – 2009. – № 647. – С. 498–503.

40. Сладкевич В. П. Сучасний менеджмент організацій [Текст] / В. П. Сладкевич, А. Д. Чернявський. – Київ : МАУП, 2007. – 448 с.

41. Тацій В. Я. Науково практичний коментар кримінального кодексу України / В. Я. Тацій // Харків. Одіссей. – 2007. – 1184 с.

42. Теорія бухгалтерського обліку : монографія / [Л. В. Нападовська, М. Добія, Ш. Сандер та ін.] ; за заг. ред. Л. В. Нападовської. – Київ : КНТУ, 2008. – 735 с.

43. Твердохліб М. Г. Інформаційне забезпечення менеджменту : навч. посіб. / М. Г. Твердохліб / 2-ге вид., доп. та перероб. – Київ : КНЕУ, 2006. – 224 с.

44. Тітаренко Г. Б. Методичні підходи для побудови обліково-аналітичної системи з використанням експертних оцінок / Г. Б. Тітаренко, М. Д. Корінько // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 4. – С. 66–69.

45. Томаневич Л. М. Кадрова безпека підприємства як об'єкт теоретичного дослідження / Л. М. Томаневич // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна. – 2009. – № 1 – С. 185–192.

46. Тютюгін В. І. Новели кримінального законодавства щодо посилення відповідальності за корупційні злочини: вирішення проблем чи проблем для вирішення? / В. І. Тютюгін // Юридичний вісник України. – 2010. – № 5–6.

47. Хавронюк М. І. Науково – практичний коментар до Закону України "Про засади запобігання корупції" / М. І. Хавронюк. – Київ : Атака, 2011. – 424 с.

48. Чаплигіна Ю. С. Етимологічний аналіз категорії "кадрова безпека" / Ю. С. Чаплигіна // Управління розвитком. – 2011. – № 4 (101). – С. 102–104.

49. Чумарин І. Г. Что такое кадровая безопасность / И.Г. Чумарин // Кадры предприятия. 2003. – № 2. – С. 34–41.

50. Шаваев А. Г. Криминологическая безопасность негосударственных объектов экономики / А. Г. Шаваев – Москва : ИНФРА-М, 1995. – 126 с.

51. Шалагин Д. А. Методологические основы формирования экономической безопасности предприятия / Д. А. Шалагин // Вестник Белорусского национального технического университета. – 2009. – № 1. – С. 98–102.

52. Швець Н. Методи виявлення і збереження кадрової безпеки, або як перемогти зловживання персоналу / Н. Швець // Персонал. – 2006. – № 5. – С. 31–36.

53. Шевченко І. Особливості формування економічної безпеки підприємства / І. Шевченко // Наука молода. – 2010. – № 10. – С. 178–181.

54. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища: автореф. дис. ... д-ра. екон. наук / Л. Г. Шемаєва. – Київ, 2010. – 39 с.

55. Шкарлет С. М. Економічна безпека підприємства: інноваційний аспект : монографія / С. М. Шкарлет. – Київ: Книжкове видавництво Національного авіаційного ун-ту, 2007. – 436 с.

56. Шлыков В. В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В. В. Шлыков. – Санкт-Петербург, 1999. – 138 с.

57. Штангрет А. М. Обліково-аналітичне забезпечення процесу гарантування економічної безпеки підприємства / А. М. Штангрет // Наук. зап. (Укр. акад. друкарства). – 2013. – № 2. – С. 58–63.

58. Шульга І. П. Економічна безпека емісійної діяльності акціонерних товариств : монографія / І. П. Шульга. – Черкаси : Маклаут, 2010. – 425 с.

59. Юзва Р. П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості: автореф. дис. ... канд. екон. наук спец.: 08.00.09 / Р. П. Юзва ; Тернопільський національний економічний університет. І. П. Шульга 2011. І. П. Шульга 20 с.

60. Экономическая безопасность хозяйственных систем / [под общ. ред. А. В. Колосова]. – Москва : Изд. РАГС, 2001. – 446 с.

61. Экономическая безопасность : энциклопедия / под ред. А. Г. Шаваева. – Москва: Издательский дом "Правовое просвещение", 2001. – 511 с.

62. Алексеєва Д. Методи забезпечення економічної безпеки торговельного підприємства [Електронний ресурс] / Д. Алексеєва – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2014/Economics/10_153634.doc.htm.

63. Амосов О. Ю. Формування системи оцінки фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. Ю. Амосов. – Режим доступу : http://pk.napks.edu.ua/library/compilations_vak/eiu/2012/1/p_8_13.pdf.

64. Андрищенко О. М. Підвищення ефективності діяльності підприємств / О. М. Андрищенко, О. П. Яковенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/1_NIO_2014/Economics/10_153634.doc.htm.
65. Антонова О. В. Систематизація методичних підходів до оцінки фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Антонова. – Режим доступу: http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/22213/01-Antonova.pdf_sequence=1.
66. Бетехтина А. В. Принципы и этапы системы подбора персонала ритейла (на примере торговой сети "N") – [Электронный ресурс] / А. В. Бетехтина. – Режим доступа : <http://ego.uara.ru/issue/2011/01/06>.
67. Беляев М. Уголовная ответственность оценщиков за свою деятельность [Электронный ресурс] / М. Беляев. – Режим доступа : <http://proocenka.com/the-news/635-ugolovka.html>.
68. Беляев М. Оценка станет уголовной. [Электронный ресурс] / М. Беляев. – Режим доступа : <http://www.imperia-a.ru/news/id/3072>.
69. Воронин А. А. "Ответственность оценщиков по российскому законодательству" [Электронный ресурс] / А. А. Воронин. – Режим доступа : <http://www.valuer.ru/ocenshik/s109705.htm>.
70. Гнилицька Л. В. Формування сучасних науково-методичних підходів до оцінювання стану економічної безпеки суб'єктів господарювання [Електронний ресурс] / Л. В. Гнилицька. – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3159/1>.
71. Гнилицька Л. В. Обліково-аналітичне забезпечення функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання як об'єкт наукових досліджень / Л. В. Гнилицька // Управління проектами та розвиток виробництва: Зб. наук. пр. – Луганськ: Вид. СХУ ім. В. Даля, 2011. – № 1(37). – С. 142–150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rmpdp.org.ua/images/Journal/37/11glvond.pdf>.
72. Горячева К. С. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства [Електронний ресурс] / К. С. Горячева – Режим доступу : <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3159/1/Gorjacheva.pdf>.
73. Запорожский центр детекции лжи "POLYGRAPH". – Режим доступа : <http://www.polygraph.zp.ua>.
74. Іващенко О. В. Фінансово-економічна безпека підприємства [Електронний ресурс] / О. В. Іващенко. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_econ_2013_18_1\(1\)_33.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vonu_econ_2013_18_1(1)_33.pdf).

75. Інформаційне агентство УНІАН. Україна зайняла передостаннє місце в "Рейтинзі прогресу" [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net/ukr/news/news-444391.html>. – 26 листопада 2012 року.

76. Кокнаєва М. О. Концептуальні основи управління фінансово-економічною безпекою підприємств торгівлі [Електронний ресурс] / М. О. Кокнаєва. – Режим доступу : <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default>.

77. Лейфер Л. А. Когда можно утверждать, что оценка завышена / занижена [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.audit-it.ru/articles/appraisal/a109/184268.-html>.

78. Молодецька О. М. Сучасні підходи до класифікації загроз економічній безпеці підприємства [Електронний ресурс] / О. М. Молодецька. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/27_NN.

79. Про компанію Midot: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.midot.com.ua>.

80. Реєстр Міністерства Юстиції України. Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua>.

81. Столбов В. Ф. Особливості управління системою фінансово-економічної безпеки будівельних підприємств / В. Ф. Столбов, Г. М. Шаповал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/35404/1/103-108%20Столбов%20ВФ.pdf>.

82. Про Державне агентство земельних ресурсів України: Указ Президента України від 08 квітня 2011 року № 445/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov>.

83. Худолій Л. М. Складові економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності [Електронний ресурс] / Л. М. Худолій. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php>.

84. Чередниченко Н. В. Кадрова безпека як складова частина економічної безпеки підприємства [Текст] / Н. В. Чередниченко // УФЕБ: матеріали науково-практичної конференції, 28 серпня 2009 року / відп. за вип. А. М. Куліш. – Суми : СумДУ, 2009. – С. 51–53. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://essuir>.

85. Центр гуманитарных технологий. Экспертно-аналитический портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info>.

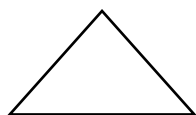
86. ISO/IEC 15408:2000 – Information technology – Security techniques – Evaluation criteria [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.

87. IT security. Part 1: Introduction and general model. [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.
88. ISO/IEC 15408:2000 – Information technology – Security techniques – Evaluation criteria [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org> 324.
89. IT security. Part 2: Security functional requirements [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.
90. ISO/IEC 15408:2001 – Information technology – Security techniques – Evaluation criteria [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso1.org>.
91. IT security. Part 3: Security assurance requirements [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.
92. ISO/IEC 27001:2005 Information technology – Security techniques – Information security management systems – Requirements [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.
93. ISO/IEC 31000:2009 Risk management – Principles and guidelines [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.iso.org>.
94. Extended DISC® System: офіційний сайт компанії / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.extendeddisc.com>.
95. Profiles International: офіційний сайт компанії / [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.profilesinternational.com.ua>.

Місце України в світових рейтингах (інфографіка)

Україна за рік стала привабливішою для інвесторів, але менш інноваційною та щасливою

Десятки міжнародних організацій складають рейтинги країн, визначаючи їх місце в світі в залежності від розвитку економіки, соціальної сфери, туризму і багато чого іншого. За їх даними, Україна за останній рік в позиціях трохи втратила. Правда, не у всіх: наприклад, зайняла почесне 12 місце в рейтингу тероризму – The Global Terrorism Index 2015, який складає Інститут економіки та миру. Але тут пишатися нічим: за рік ми підскочили на 39 сходинок і випередили в цьому рейтингу навіть Судан і Єгипет (на перших місцях – Ірак і Афганістан). А ось в рейтинг країн, привабливих для туризму (складає Всесвітній економічний форум), в 2015-му Україна взагалі не потрапила: його лідерами стали Іспанія, Франція і Німеччина. Ми зібрали найпрестижніші рейтинги і дізналися, які результати показала наша країна в 2015 році (рис. А.1).

Міжнародні рейтинги, в яких Україні в 2015 році вдалося підвищити свої позиції порівняно з 2014 роком

Міжнародні рейтинги, в яких позиції України в 2015 році знизились порівняно з 2014 роком

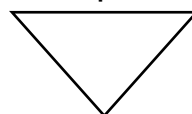

Рис. А.1. Динаміка місця України у міжнародних рейтингах

Цього року Україна поліпшила свої позиції в престижному світовому рейтингу Doing Business. Так, щорічно Світовий банк оцінює легкість ведення бізнесу в 189 країнах світу, аналізуючи легкість відкриття нового бізнесу, отримання дозволу на будівництво, реєстрацію власності, отримання позики, захист прав інвесторів, сплату податків та інше. У 2015-му Україні вдалося піднятися на цілих 4 пункти – з 87 місця на 83. Найбільшою ж розвиненою країною вже другий рік поспіль стає Сінгапур, а ось аутсайдерами рейтингу стала Еритрея (Східна Африка) (рис. А.2).

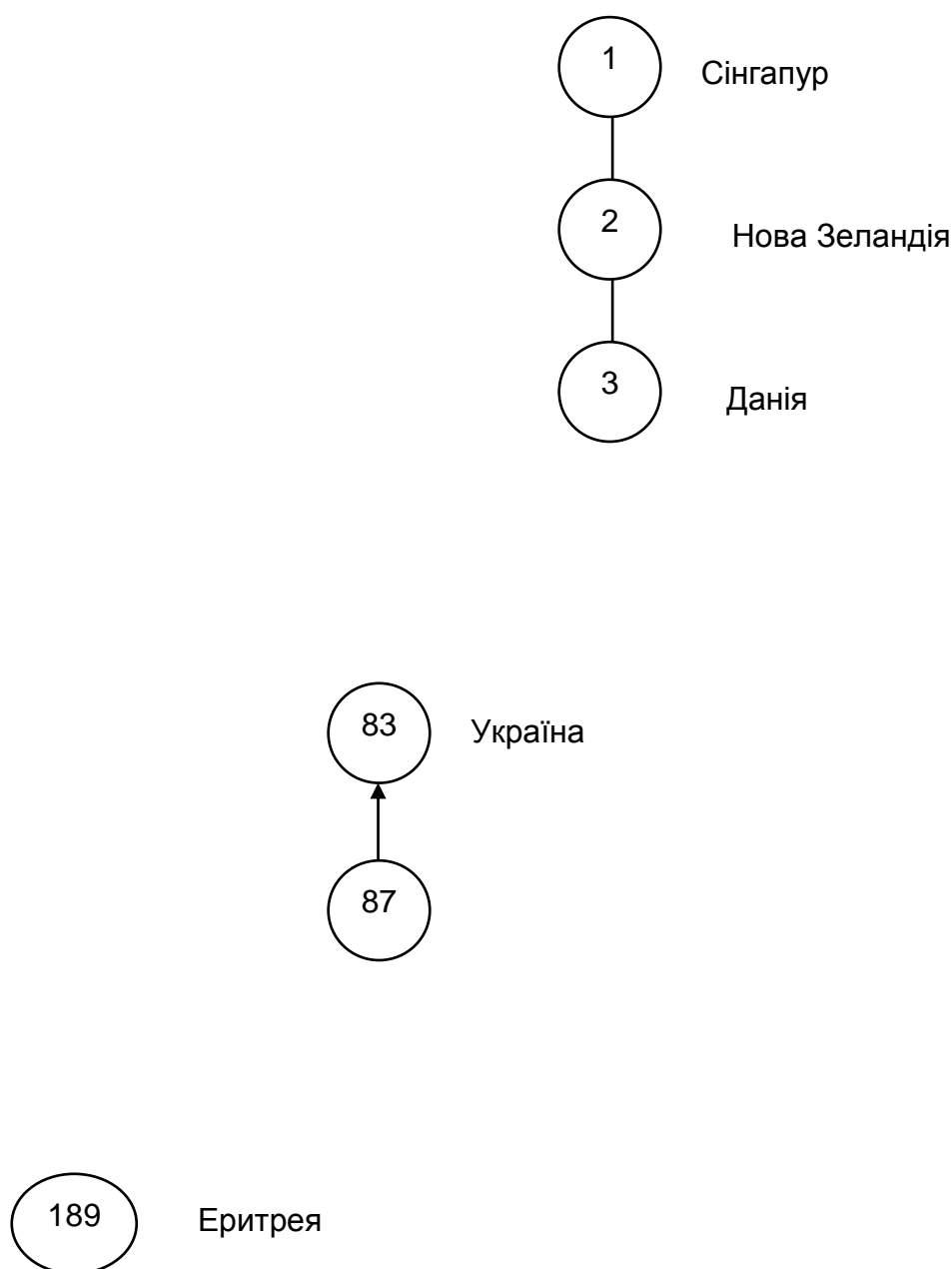

Рис. А.2. Легкість ведення бізнесу

Досягла успіху наша країна і в рейтингу людського капіталу, який робить щорічно Всесвітній економічний форум. Так, за сумою показників з працевлаштування, рівня життя, грамотності, освіченості і довголіття населення України пододало відразу 32 позиції і піднялося в рейтингу з 63 місця (в 2014-му) на 31 серед 124 країн. Очолили ж рейтинг Фінляндія, Норвегія і Швейцарія, а в хвості залишилися Ємен і африканські країни Чад і Мавританія (рис. А.3).

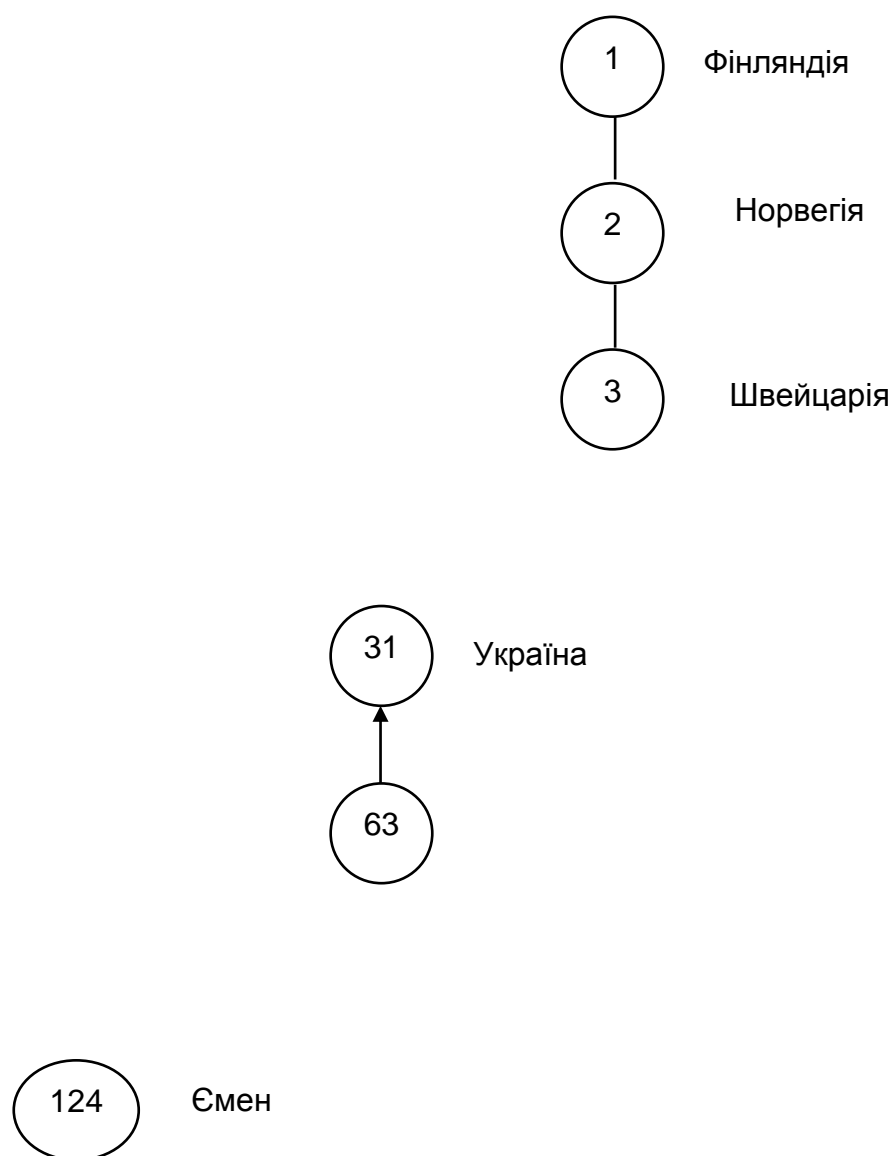

Рис. А.3. Рейтинг людського капіталу

Стрімко впала вартість України як бренду в рейтингу Brand Finance Nation Brands 100. Його щорічно складає британська консалтингова компанія Brand Finance. Серед 100 країн світу бренд "Україна" опустився на 68-у позицію: його оцінили в \$ 44 млрд (\$80 млрд і 53-е місце в 2014-му). Вартість національного бренду вираховують за чотирма сегментами: туризм, людський капітал, продукти та інвестиції. Так, більше за інших в 2016-му заробив бренд "США" – \$19,7 трлн, "Китай" – \$6,3 трлн і "Німеччина" – \$ 4,2 трлн. А найдешевшим виявилася Ямайка – \$8 млрд (рис. А.4).

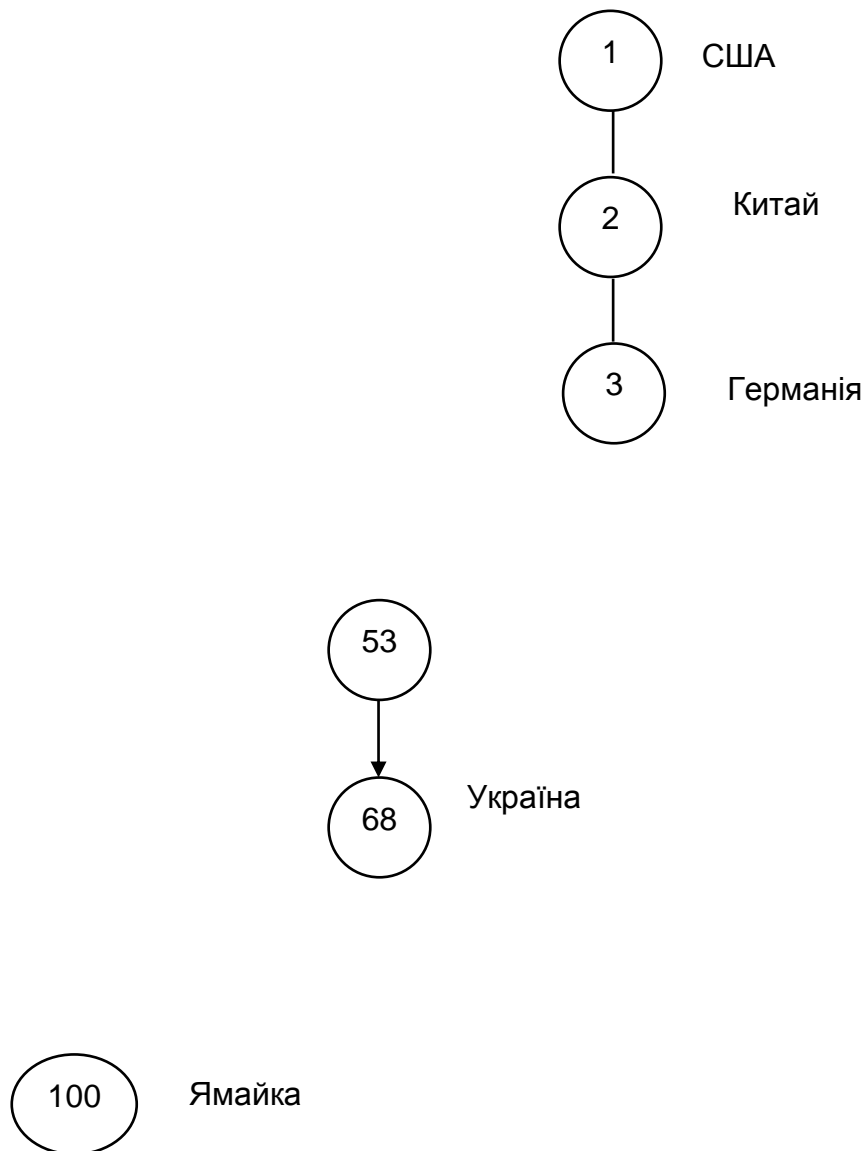

Рис. А.4. Рейтинг національних брендів

У 2015-му українці відзначилися як одна з найбільш нещасних націй у світі. Згідно з дослідженням рівня щастя World Happiness Report, Україна посіла 111-е місце з 158 країн, втративши за рік 24 позиції. Рейтинг складає дослідний центр "Інститут Землі" під егідою ООН, ураховуючи рівень ВВП, тривалість життя, наявність громадянських свобод, почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, стабільність сімей, гарантії зайнятості та ін. Щасливішими всіх у 2015-му жили народи Швейцарії, Ісландії та Данії, а найбільше нещасливими стали жителі Того (рис. А.5).

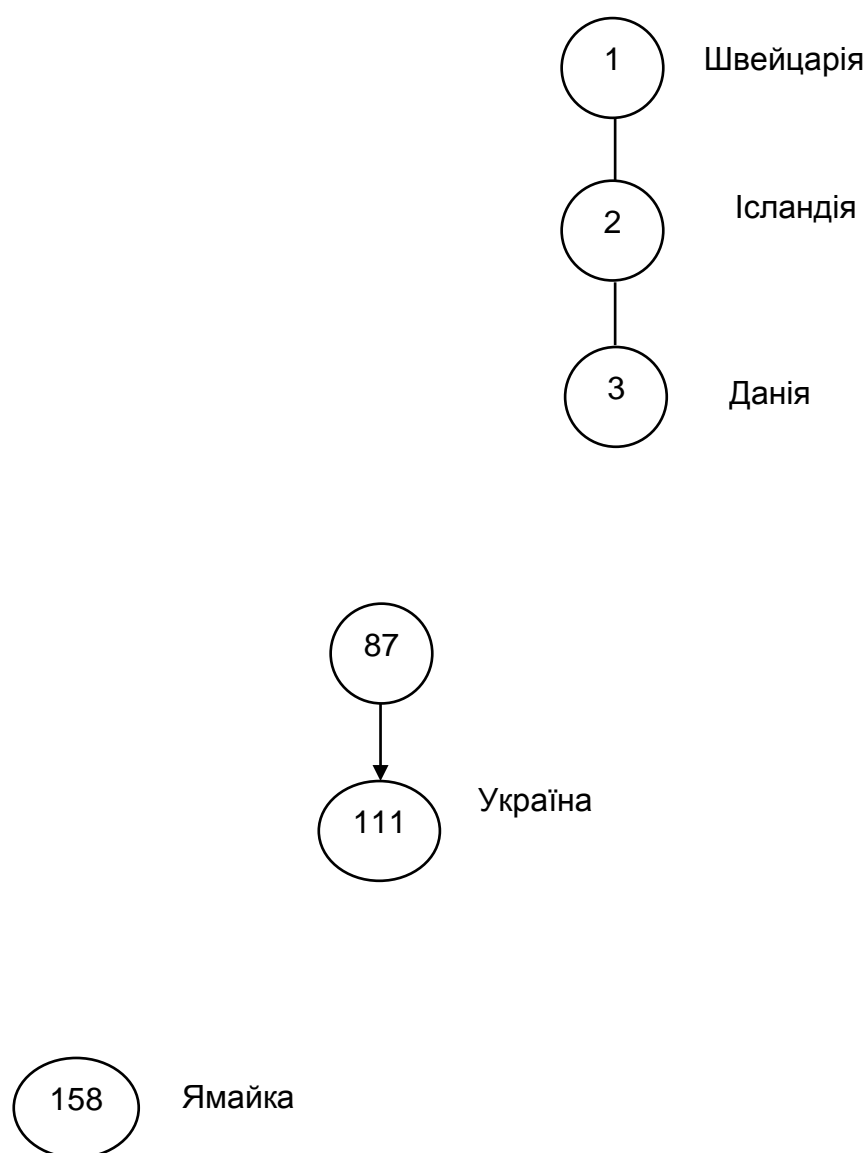

Рис. А.5. Рейтинг щастя

Згідно з рейтингом Всесвітнього економічного форуму Global Competitiveness Report 2015 – 2016, за своєю конкурентоспроможністю наша країна посіла 79-е місце серед 140 держав (за рік Україна втратила три позиції, опустившись з 76-го місця). Під час формування рейтингу враховували 12 чинників, серед яких – якість інфраструктури, макроекономічна стабільність, інноваційний потенціал, рівень технологічного розвитку, розвиток фінринку, якість освіти та ін. (рис. А.6).

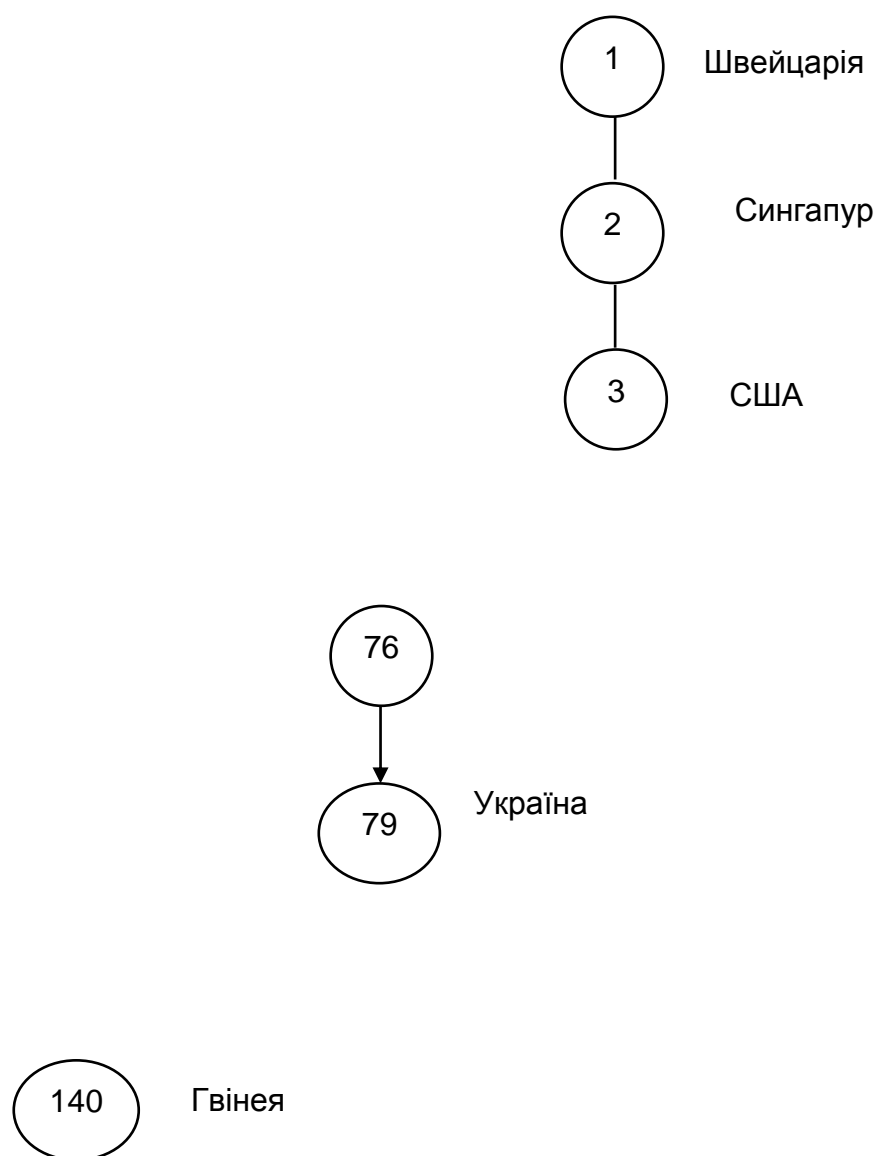

Рис. А. 6. Рейтинг глобальної конкурентоспроможності

Всесвітня мережа організацій International Budget склала рейтинг бюджетної прозорості Open Budget Survey, в якому за рік Україна опустилася на 56-е місце з 102 країн світу (втративши 21 позицію). Індекс вираховується за 100-бальною системою з урахуванням трьох критеріїв: прозорості бюджету, можливості для участі громадськості у бюджетних процесах і перевірки впливу на нього законодавчого органу. Найкращий показник у Нової Зеландії (88 балів), Швеції (87 балів) і Південної Африки (86 балів), найгірший – у Саудівській Аравії (0 балів з 100) (рис. А.7).

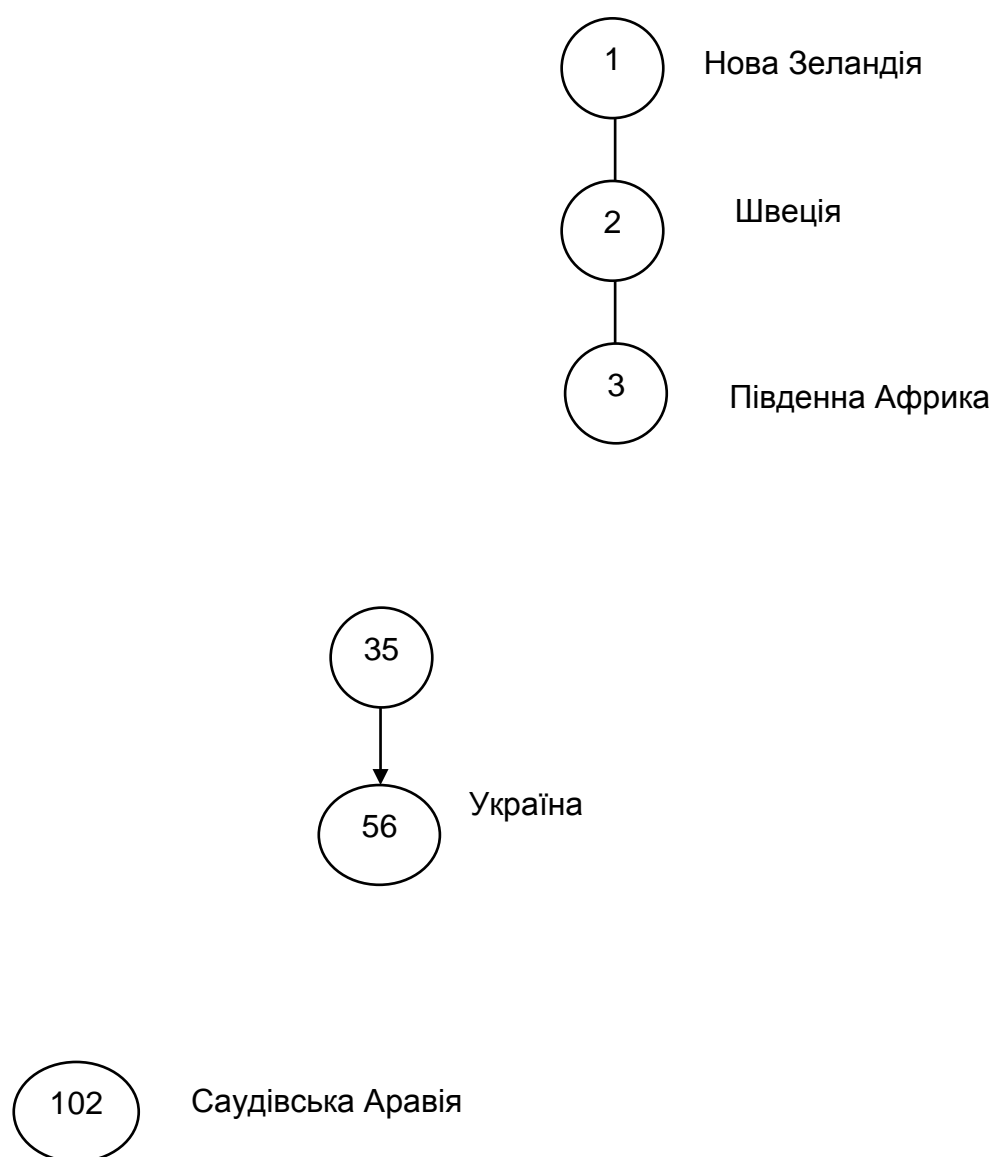

Рис. А. 7. Рейтинг бюджетної прозорості

За минулий рік Україні вдалося зробити свою економіку набагато більш привабливою для зарубіжних партнерів: у світовому рейтингу інвестиційної привабливості International Business Compass, складеним Гамбургським інститутом світової економіки, наша країна посіла 89-е місце з 174 країн світу. Ураховуючи економічні, законодавчо-політичні та соціально-культурні умови в країні, вдалося подолати цілих 20 позицій за рік (у 2014-му Україна посідала 109-те місце) (рис. А.8).

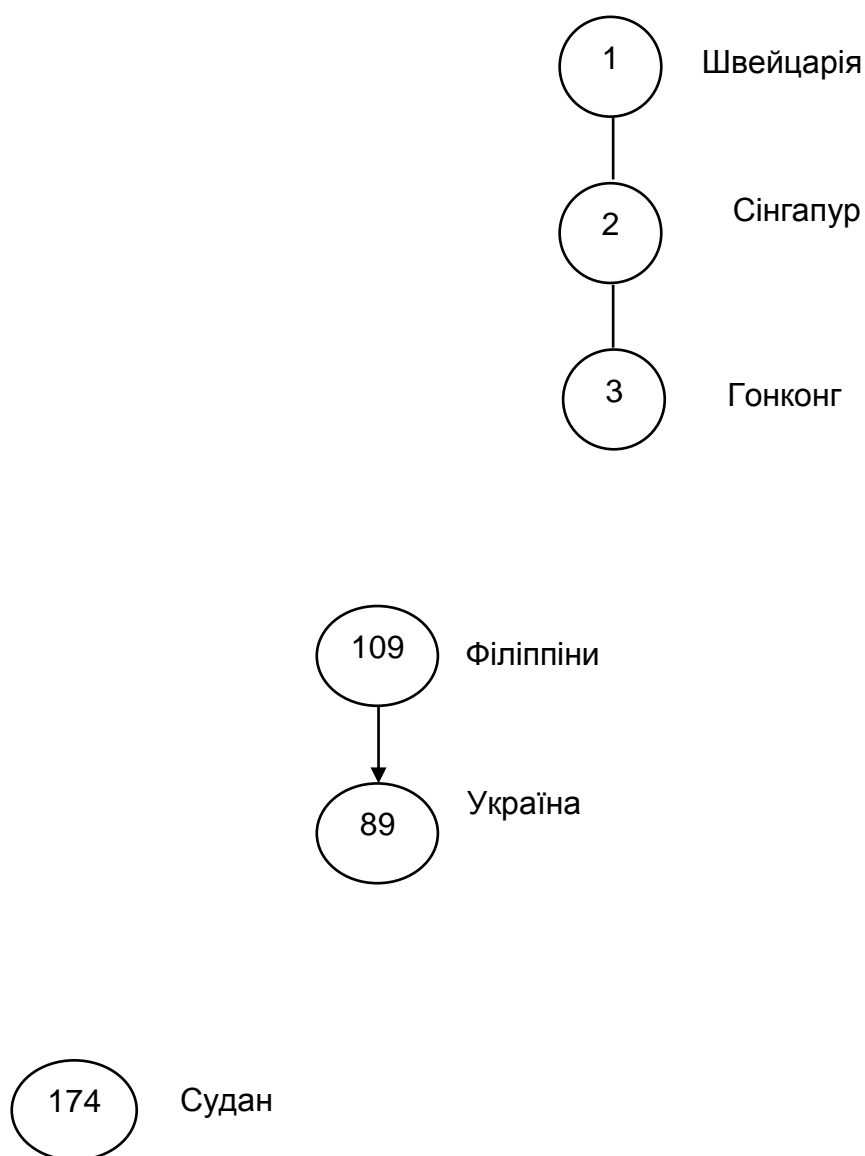

Рис. А.8. Рейтинг інвестиційної привабливості

У 2016-му Україна здійснила справжній прорив, піднявшись відразу на 17 позицій у світовому рейтингу аутсорсингової привабливості Global Services Location Index, який складає консалтингова компанія AT Kearney. Так, за рік серед 55 країн Україні вдалося підвищити свої позиції з 41 до 24 місця. Щоб оцінити привабливість країни для іноземних компаній, держави розглядають за декількома категоріями: фінансова привабливість, бізнес-середа, навички фахівців і доступність робочої сили (рис. А.9).

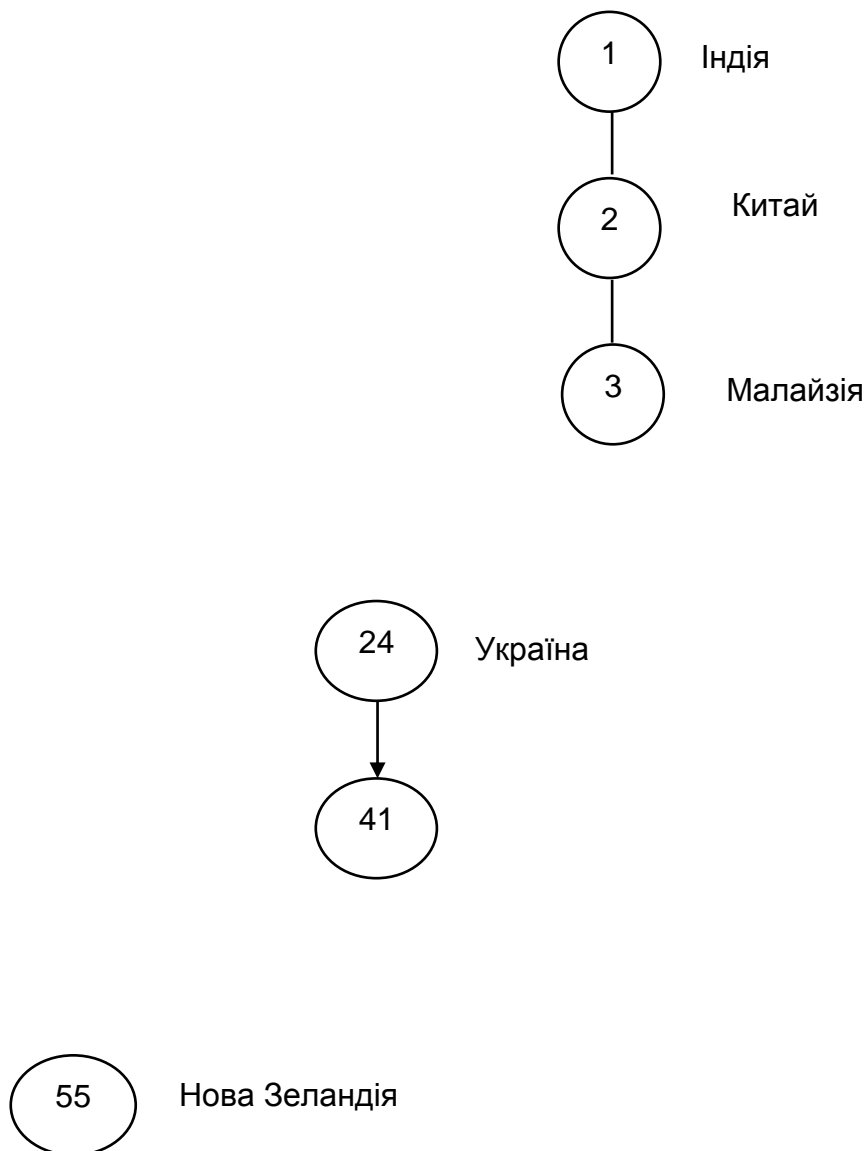

Рис. А.9. Рейтинг аутсорсингової привабливості

Добробут українського народу в 2015-му, згідно з дослідженнями міжнародних агентств, погіршився: Україна втратила сім позицій в рейтингу всесвітнього процвітання Legatum Prosperity Index і зайняли 70-е місце з 142 країн світу (у минулому році ми були на 63-му місці). Щорічно британський аналітичний центр Legatum Institute робить соціопитування громадян за вісьмома категоріями: стан економіки, соціальної сфери, влади, підприємництва, охорони здоров'я та персональної свободи. Нашими сусідами по процвітанню стали Індонезія і Азербайджан, а очолює рейтинг Норвегія, Швейцарія і Данія. Самі ж низькі показники у Центрально-Африканській Республіки (рис. А.10).

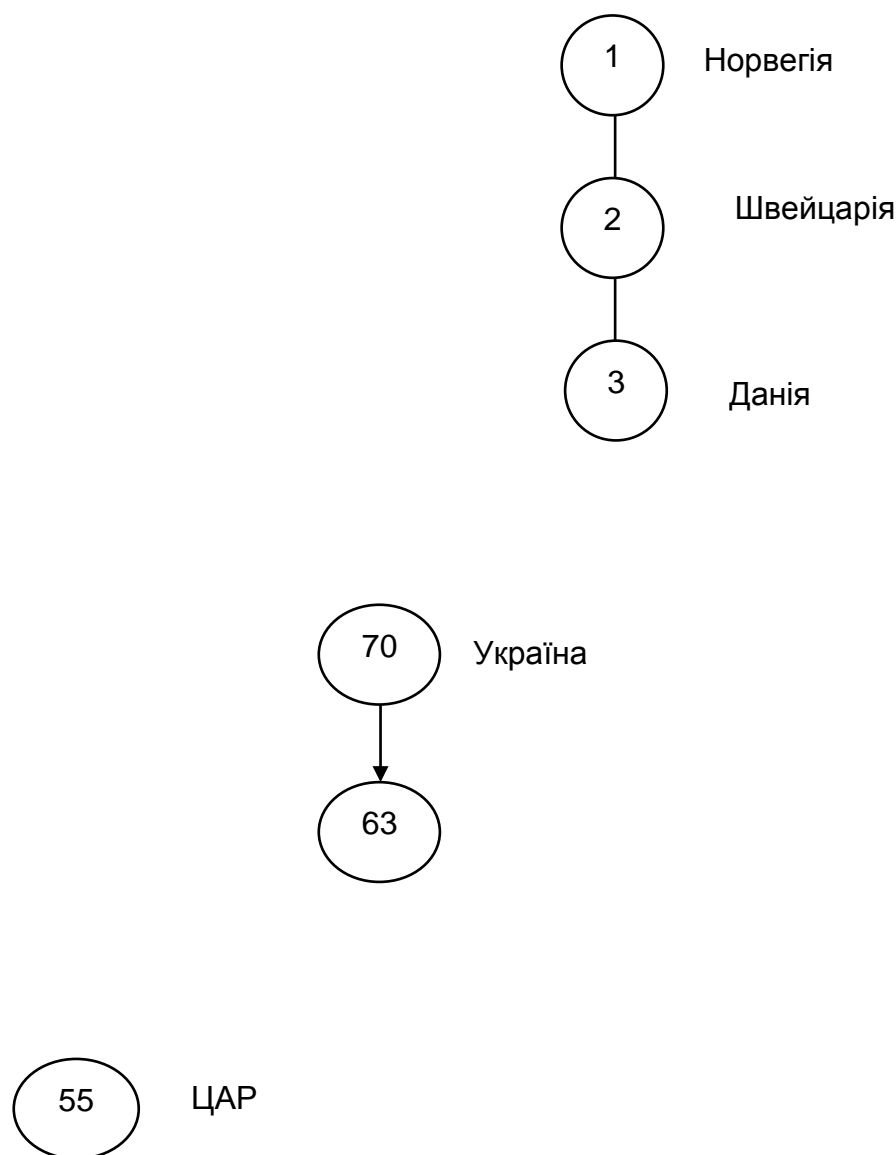

Рис. А.10. Рейтинг процвітання

Незважаючи на всі електронні нововведення, Україна продовжує відставати в рейтингу країн з інноваційною економікою Innovation Index, який складає щороку агентство Bloomberg. Цього року Україні вдалося зайняти лише 41-е місце серед 50 країн, хоча в минулому ми влаштувалися на 33-му. Сусідами України в списку опинилися Латвія і Болгарія, що розташувалися на 40-му і 42-му місцях. Рейтинг складають на основі показників країни у сфері освіти, частки персоналу в дослідницькій сфері, ринкової вартості ІТ-компаній, витрат на високотехнологічне виробництво та інших. Так, найкраще справи йдуть у Південній Кореї, Німеччині та Швеції, а найгірше – у Казахстані (рис. А.11).

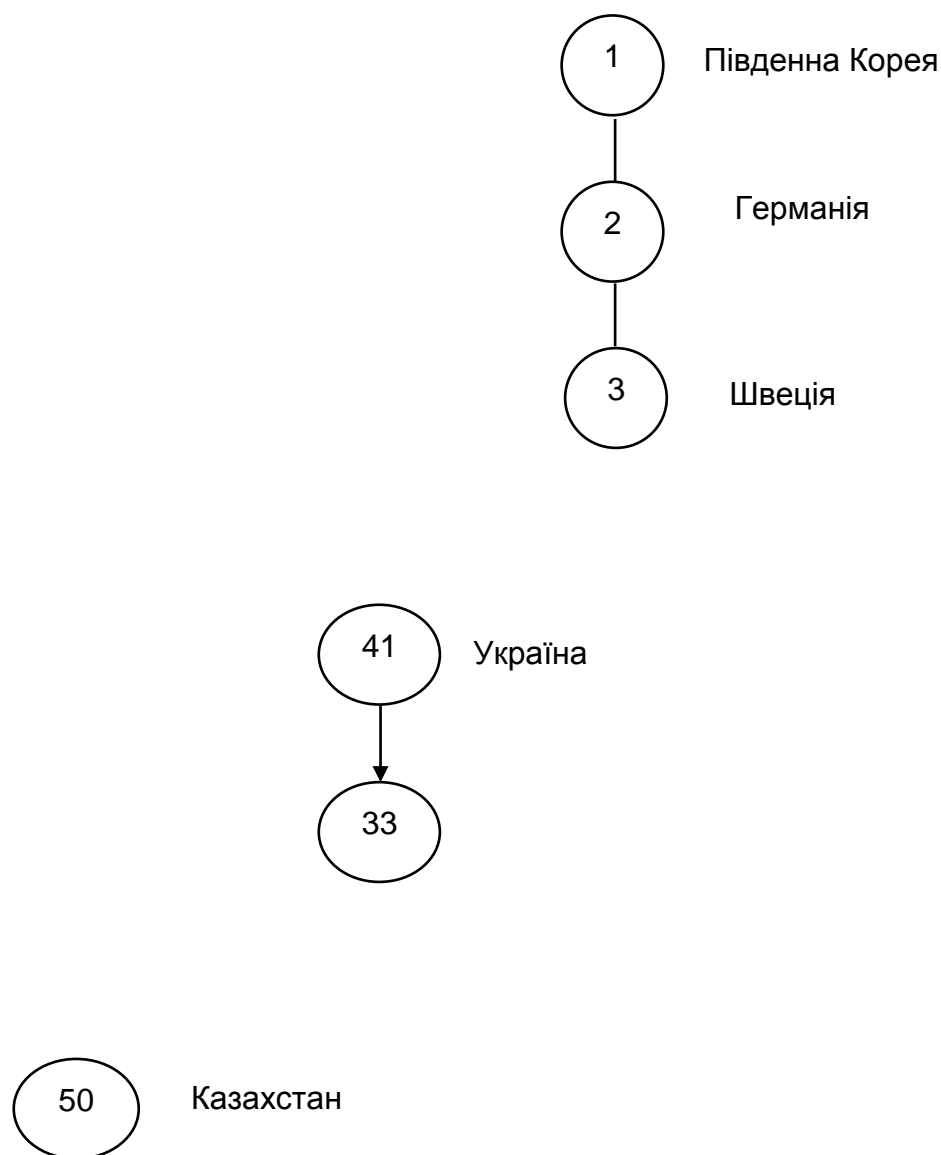

Рис. А.11. Рейтинг інноваційності

За рік Україна втратила чотири позиції в рейтингу найсильніших армій і зайняла 25-е місце серед 126 країн (проти 21-го у 2014-му), розташувавшись між Швецією та Сінгапуром. Цей рейтинг складають фахівці порталу Global Firepower на основі глобального індексу військової потужності Power Index 2015. Для цього вони оцінюють більш 50 різних чинників, серед яких: чисельність армії, кількість військової техніки, рівень фінансування військової сфери, транспортна інфраструктура та інше. Найсильнішими з військової підготовки стали США, Росія і Китай, а аутсайдером – Сомалі (рис. А.12).

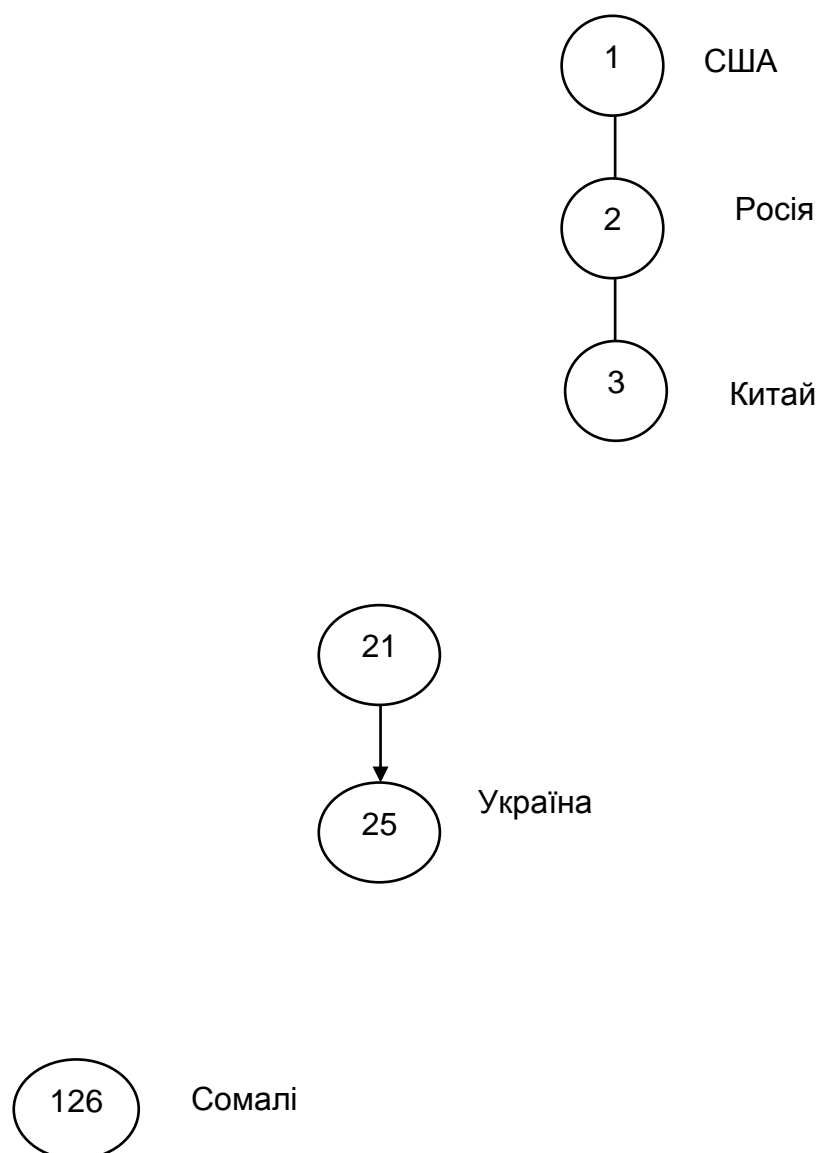

Рис. А.12. Рейтинг військової міці

У рейтингу якості життя в 140 містах світу Global Liveability Ranking за 2015 рік британської дослідницької компанії Economist Intelligence Unit українська столиця погіршила свої показники. Київ влаштувався на 132-му місці, хоча рік тому був на 124-му – опинилися в хвості між містом Камеруну Дуала (131) і столицею Зімбабве Хараре (133). Рейтинг складався з урахуванням 30 чинників, які включають безпеку, економіку, стабільність, охорону здоров'я, освіту, інфраструктуру, екологію, доступність житла, клімат. У топ потрапив австралійський Мельбурн, австрійський Відень і канадський Ванкувер, а звання найгіршого дісталось столиці Сирії – Дамаску (рис. А.13).

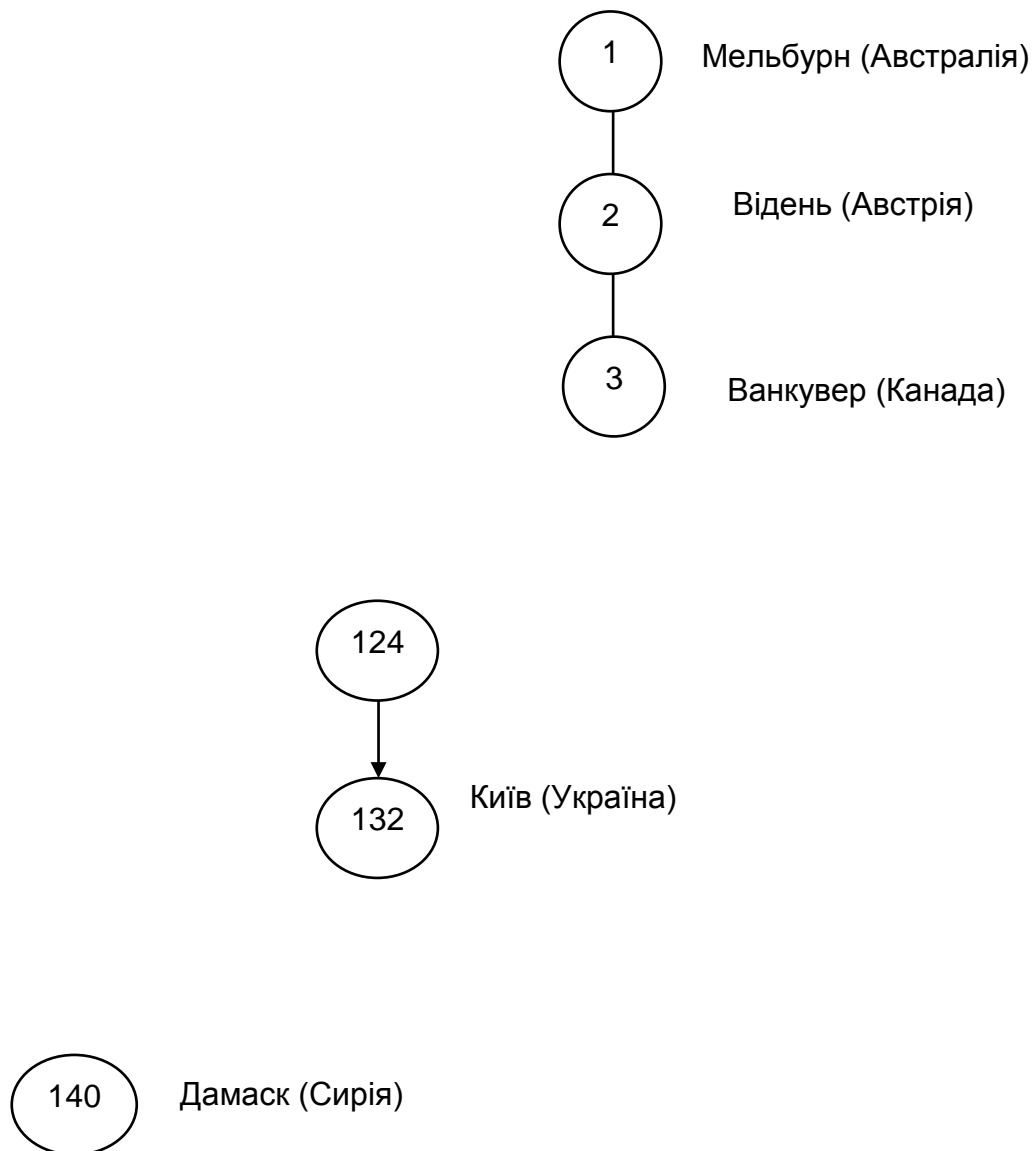

Рис. А.13. Рейтинг якості життя

Індекс сприйняття корупції

Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії.

Індекс сприйняття корупції (від англ. *Corruption Perceptions Index, CPI*) – щорічний рейтинг країн світу, що укладається організацією *Transparency International* з 1995 року. Країни у рейтингу впорядковані за показником рівня корупції, який базується на оцінках підприємців та аналітиків. У рейтингу за 2015 рік відображено сприйняття корупції у 167 країнах за шкалою від 100 (немає корупції) до 0 (сильна корупція) (рис. Б.1.).

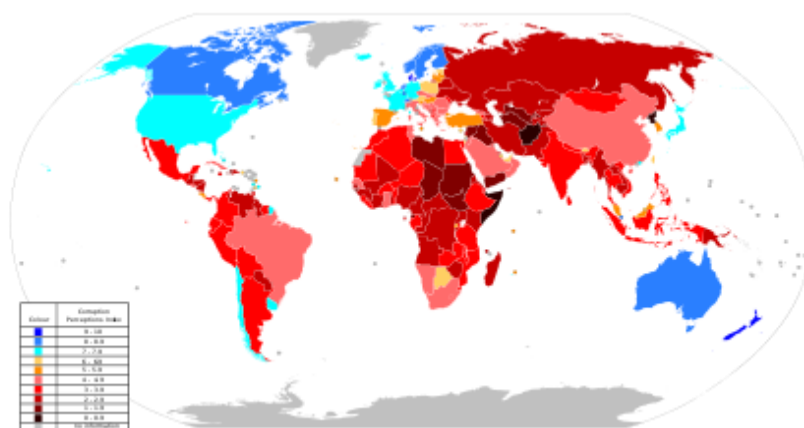

Рис. Б.1. Індекс сприйняття корупції, 2012

■ 90 – 100	■ 60 – 69	■ 30 – 39	■ 0 – 9
■ 80 – 89	■ 50 – 59	■ 20 – 29	■ Нема інформації
■ 70 – 79	■ 40 – 49	■ 10 – 19	

Методологія

Індекс базується на декількох незалежних опитуваннях, у котрих беруть участь міжнародні фінансові та правозахисні експерти, в тому числі з Азійського та Африканського банків розвитку, Світового банку та міжнародної організації *Freedom House*.

Таблиця 2012 – 2015 рр.

Рейтинг	2015 ^[1]		2014 ^[2]		2013 ^[3]		2012 ^[4]	
	Країна / Територія	Індекс	Зміна індексу	Індекс	Зміна індексу	Індекс	Зміна індексу	Індекс
1	2	3	4	5	6	7	8	9
1	 Данія	92	▼ 1	93	▲ 1	92	▲ 2	90
2	 Фінляндія	91	▲ 2	89	— 0	89	▼ 1	90
3	 Швеція	89	▲ 2	87	▼ 2	89	▲ 1	88
4	 Нова Зеландія	88	▼ 3	91	— 0	91	▲ 1	90
5	 Нідерланди	87	▲ 4	83	— 0	83	▼ 1	84
5	 Норвегія	87	▲ 1	86	— 0	86	▲ 1	85
7	 Швейцарія	86	— 0	86	▲ 1	85	▼ 1	86
8	 Сінгапур	85	▲ 1	84	▼ 2	86	▼ 1	87
9	 Канада	84	▲ 3	81	— 0	81	▼ 3	84
10	 Німеччина	81	▲ 2	79	▲ 1	78	▼ 1	79
10	 Люксембург	81	▼ 1	82	▲ 2	80	— 0	80
10	 Велика Британія	81	▲ 3	78	▲ 2	76	▲ 2	74
13	 Австралія	79	▼ 1	80	▼ 1	81	▼ 4	85
13	 Ісландія	79	— 0	79	▲ 1	78	▼ 4	82
15	 Бельгія	77	▲ 1	76	▲ 1	75	— 0	75
16	 Австрія	76	▲ 4	72	▲ 3	69	— 0	69
16	 США	76	▲ 2	74	▲ 1	73	— 0	73
18	 Гонконг	75	▲ 1	74	▼ 1	75	▼ 2	77
18	 Ірландія	75	▲ 1	74	▲ 2	72	▲ 3	69
18	 Японія	75	▼ 1	76	▲ 2	74	— 0	74
21	 Уругвай	74	▲ 1	73	— 0	73	▲ 1	72
22	 Чилі	73	▼ 2	75	▲ 2	73	▲ 4	69
23	 Франція	72	▼ 1	73	▲ 2	71	▲ 2	69
23	 Естонія	70	▲ 1	69	▲ 1	68	▲ 4	64
23	 Катар	70	▲ 1	69	▼ 2	71	— 0	71
23	 ОАЕ	70	— 0	70	▲ 1	69	▲ 1	68
27	 Бутан	65	— 0	65	▲ 2	63	— 0	63
28	 Ботсвана	63	— 0	63	▼ 1	64	▼ 1	65
28	 Португалія	63	— 0	63	▲ 1	62	▼ 1	63
30	 Польща	62	▲ 1	61	▲ 1	60	▲ 2	58
30	 Тайвань	62	▲ 1	61	— 0	61	— 0	61
32	 Кіпр	61	▼ 2	63	— 0	63	▼ 3	66
32	 Ізраїль	61	▲ 1	60	▼ 1	61	▲ 1	60
32	 Литва	61	▲ 3	58	▲ 1	57	▲ 3	54
35	 Словенія	60	▲ 2	58	▲ 1	57	▼ 4	61
36	 Південна Корея	58	▼ 3	55	▲ 1	54	▼ 4	59
37	 Чехія	56	▲ 5	51	▲ 3	48	▼ 1	49
37	 Іспанія	56	▲ 1	55	▼ 1	56	▼ 3	59
37	 Мальта	56	▲ 1	55	▼ 1	56	▼ 1	57

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9
40	 Кабо-Верде	55	▼ 2	57	▼ 1	58	▼ 2	60
40	 Коста-Рика	55	▲ 1	54	▲ 1	53	▼ 1	54
40	 Латвія	55	— 0	55	▲ 2	53	▲ 4	49
40	 Сейшельські Острови	55	— 0	55	▲ 1	54	▲ 2	52
44	 Руанда	54	▲ 5	49	▼ 4	53	— 0	53
45	 Йорданія	53	▲ 4	49	▲ 4	45	▼ 3	48
45	 Маврикій	53	▼ 1	54	▲ 2	52	▼ 5	57
45	 Намібія	53	▲ 4	49	▲ 1	48	— 0	48
48	 Грузія	52	— 0	52	▲ 3	49	▼ 3	52
48	 Саудівська Аравія	52	▲ 3	49	▲ 3	46	▲ 2	44
50	 Бахрейн	51	▲ 2	49	▲ 1	48	▼ 3	51
50	 Хорватія	51	▲ 3	48	— 0	48	▲ 2	46
50	 Угорщина	51	▼ 3	54	— 0	54	▼ 1	55
50	 Словаччина	51	▲ 1	50	▲ 3	47	▲ 1	46
54	 Малайзія	50	▼ 2	52	▲ 2	50	▲ 1	49
55	 Кувейт	49	▲ 5	44	▲ 1	43	▼ 1	44
56	 Куба	47	▲ 1	46	— 0	46	▼ 2	48
56	 Гана	47	▼ 1	48	▲ 2	46	▲ 1	45
58	 Греція	46	▲ 3	43	▲ 3	40	▲ 4	36
58	 Румунія	46	▲ 3	43	— 0	43	▼ 1	44
60	 Оман	45	— 0	45	▼ 2	47	— 0	47
61	 Італія	44	▲ 1	43	— 0	43	▲ 1	42
61	 Лесото	44	▼ 5	49	— 0	49	▲ 4	45
61	 Чорногорія	44	▲ 2	42	▼ 2	44	▲ 3	41
61	 Сенегал	44	▲ 1	43	▲ 2	41	▲ 5	36
61	 ПАР	44	— 0	44	▲ 2	42	▼ 1	43
66	 Сан-Томе і Принсіпі	42	— 0	42	— 0	42	— 0	42
66	 Республіка Македонія	42	▼ 3	45	▲ 1	44	▲ 1	43
66	 Туреччина	42	▼ 3	45	▼ 5	50	▲ 1	49
69	 Болгарія	41	▼ 2	43	▲ 2	41	— 0	41
69	 Ямайка	41	▲ 3	38	— 0	38	— 0	38
71	 Сербія	40	▼ 1	41	▼ 1	42	▲ 3	39
72	 Сальвадор	39	— 0	39	▲ 1	38	— 0	38
72	 Монголія	39	— 0	39	▲ 1	38	▲ 2	36
72	 Панама	39	▲ 2	37	▲ 2	35	▼ 3	38
72	 Тринідад і Тобаго	39	▲ 1	38	— 0	38	▼ 1	39
76	 Боснія і Герцеговина	38	▼ 1	39	▼ 3	42	— 0	42
76	 Аргентина	38	▼ 4	42	▲ 1	41	▼ 1	42
76	 Буркіна-Фасо	38	— 0	38	— 0	38	— 0	38

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9
76	 Індія	38	— 0	38	▲ 2	36	— 0	36
76	 Таїланд	38	— 0	38	▲ 3	35	▼ 2	37
76	 Туніс	38	▼ 2	40	▼ 1	41	— 0	41
76	 Замбія	38	— 0	38	— 0	38	▲ 1	37
83	 Бенін	37	▼ 2	39	▲ 3	36	— 0	36
83	 КНР	37	▲ 1	36	▼ 4	40	▲ 1	39
83	 Колумбія	37	— 0	37	▲ 1	36	— 0	36
83	 Ліберія	37	— 0	37	▼ 1	38	▼ 3	41
83	 Шрі-Ланка	37	▼ 1	38	▲ 1	37	▼ 3	40
88	 Албанія	36	▲ 3	33	▲ 2	31	▼ 2	33
88	 Алжир	36	— 0	36	— 0	36	▲ 2	34
88	 Єгипет	36	▼ 1	37	▲ 5	32	— 0	32
88	 Індонезія	36	▲ 2	34	▲ 2	32	— 0	32
88	 Марокко	36	▼ 3	39	▲ 2	37	— 0	37
88	 Перу	36	▼ 2	38	— 0	38	— 0	38
88	 Суринам	36	— 0	36	— 0	36	▼ 1	37
95	 Вірменія	35	▼ 2	37	▲ 1	36	▲ 2	34
95	 Малі	35	▲ 3	32	▲ 4	28	▼ 6	34
95	 Мексика	35	— 0	35	▲ 1	34	— 0	34
95	 Філіппіни	35	▼ 3	38	▲ 2	36	▲ 2	34
99	 Болівія	34	▼ 1	35	▲ 1	34	— 0	34
99	 Джибуті	34	— 0	34	▼ 2	36	— 0	36
99	 Габон	34	▼ 3	37	▲ 3	34	▼ 1	35
99	 Нігер	34	▼ 1	35	▲ 1	34	▲ 1	33
103	 Домініканська Республіка	33	▲ 1	32	▲ 3	29	▼ 3	32
103	 Ефіопія	33	— 0	33	— 0	33	— 0	33
103	 Косово	33	— 0	33	— 0	33	▼ 1	34
103	 Молдова	33	▼ 2	35	— 0	35	▼ 1	36
107	 В'єтнам	32	— 0	32	— 0	32	— 0	32
107	 Білорусь	32	▲ 1	31	▲ 2	29	▼ 2	31
107	 Кот-д'Івуар	32	— 0	32	▲ 5	27	▼ 2	29
107	 Еквадор	32	▼ 1	33	▼ 2	35	▲ 3	32
107	 Того	32	▲ 3	29	— 0	29	▼ 1	30
112	 Гондурас	31	▲ 2	29	▲ 3	26	▼ 2	28
112	 Малаві	31	▼ 2	33	▼ 4	37	— 0	37
112	 Мавританія	31	▲ 1	30	— 0	30	▼ 1	31
112	 Мозамбік	31	— 0	31	▲ 1	30	▼ 1	31
112	 Бразилія	31	▼ 10	41	▼ 8	49	▼ 5	54
117	 Пакистан	30	▲ 1	29	▲ 1	28	▲ 1	27
117	 Танзанія	30	▼ 1	31	▼ 2	33	▼ 2	35
119	 Азербайджан	29	— 0	29	▲ 1	28	▲ 1	27
119	 Гаяна	29	▼ 1	30	▲ 3	27	▼ 1	28
119	 Росія	29	▲ 2	27	▼ 1	28	— 0	28

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9
119	 Сьєрра-Леоне	29	▼ 2	31	▲ 1	30	▼ 1	31
123	 Гамбія	28	▼ 1	29	▲ 1	28	▼ 6	34
123	 Гватемала	28	▼ 4	32	▲ 3	29	▼ 4	33
123	 Казахстан	28	▼ 1	29	▲ 3	26	▼ 2	28
123	 Киргизстан	28	▲ 1	27	▲ 3	24	— 0	24
123	 Ліван	28	▲ 1	27	▼ 1	28	▼ 2	30
123	 Мадагаскар	28	— 0	28	— 0	28	▼ 4	32
123	 Східний Тимор	28	— 0	28	▼ 2	30	▼ 3	33
130	 Камерун	27	— 0	27	▲ 2	25	▼ 1	26
130	 Іран	27	— 0	27	▲ 2	25	▼ 3	28
130	 Непал	27	▼ 2	29	▼ 2	31	▲ 4	27
130	 Нікарагуа	27	▼ 1	28	— 0	28	▼ 1	29
130	 Парагвай	27	▲ 3	24	— 0	24	▼ 1	25
130	 Україна	27	▲ 1	26	▲ 1	25	▼ 1	26
136	 Коморські Острови	26	— 0	26	▼ 2	28	— 0	28
136	 Нігерія	26	▼ 1	27	▲ 2	25	▼ 2	27
136	 Таджикистан	26	▲ 3	23	▲ 1	22	— 0	22
139	 Бангладеш	25	— 0	25	▼ 2	27	▲ 1	26
139	 Гвінея	25	— 0	25	▲ 1	24	— 0	24
139	 Кенія	25	— 0	25	▼ 2	27	— 0	27
139	 Лаос	25	— 0	25	▼ 1	26	▲ 5	21
139	 Папуа Нова Гвінея	25	— 0	25	— 0	25	— 0	25
139	 Уганда	25	▼ 1	26	— 0	26	▼ 3	29
145	 Центрально- африканська Республіка	24	— 0	24	▼ 1	25	▼ 1	26
146	 ДР Конго	23	— 0	23	▲ 1	22	▼ 4	26
147	 Чад	22	— 0	22	▲ 3	19	— 0	19
147	 Конго	22	— 0	22	— 0	22	▲ 1	21
147	 М'янма	22	▲ 1	21	— 0	21	▲ 6	15
150	 Бурунді	21	▲ 1	20	▼ 1	21	▲ 2	19
150	 Камбоджа	21	— 0	21	▲ 1	20	▼ 2	22
150	 Зімбабве	21	— 0	21	— 0	21	▲ 1	20
153	 Узбекистан	19	▲ 1	18	▲ 1	17	— 0	17
154	 Еритрея	18	— 0	18	▼ 2	20	▼ 5	25
154	 Сирія	18	▼ 2	20	▲ 3	17	▼ 9	26
154	 Туркменістан	18	▲ 1	17	— 0	17	— 0	17
154	 Ємен	18	▼ 1	19	▲ 1	18	▼ 5	23
158	 Гаїті	17	▼ 2	19	— 0	19	— 0	19
158	 Гвінея-Бісау	17	▼ 2	19	— 0	19	▼ 6	25
158	 Венесуела	17	▼ 2	19	▼ 1	20	▲ 1	19
161	 Ірак	16	— 0	16	— 0	16	▼ 2	18

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9
161	 Лівія	16	▼ 2	18	▲ 3	15	▼ 6	21
163	 Ангола	15	▼ 4	19	▼ 4	23	▲ 1	22
163	 Південний Судан	15	— 0	15	▲ 1	14	— 0	—
165	 Судан	12	▲ 1	11	— 0	11	▼ 2	13
166	 Афганістан	11	▼ 1	12	▼ -4	8	— 0	8
167	 Північна Корея	4	▼ 2	6	▼ 2	8	— 0	8

Попередні індекси

Раніше індекс мав шкалу від 0 (найвищий рівень корупції) до 10 (відсутність корупції).

Позиція 2010	Країна	Індекс 2010	Індекс 2009	Індекс 2008	Індекс 2007	Індекс 2006	Індекс 2005	Індекс 2004	Індекс 2003	Індекс 2002
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	 Данія	9,3	9,3	9,3	9,4	9,5	9,5	9,5	9,5	9,5
1	 Нова Зеландія	9,3	9,4	9,3	9,4	9,6	9,6	9,5	9,5	9,4
1	 Сінгапур	9,3	9,2	9,2	9,3	9,2	9,3	9,4	9,4	9,4
4	 Фінляндія	9,2	8,9	9,0	9,4	9,6	9,6	9,7	9,7	9,9
4	 Швеція	9,2	9,2	9,3	9,3	9,2	9,2	9,3	9,3	9,0
6	 Канада	8,9	8,7	8,7	8,7	8,5	8,4	8,7	9,0	8,9
7	 Нідерланди	8,8	8,9	8,9	9,0	8,7	8,6	8,9	9,0	8,8
8	 Австралія	8,7	8,7	8,7	8,6	8,7	8,8	8,8	8,6	8,5
8	 Швейцарія	8,7	9,0	9,0	9,0	9,1	9,1	8,8	8,5	8,4
10	 Норвегія	8,6	8,6	7,9	8,7	8,8	8,9	8,8	8,5	8,6
11	 Ісландія	8,5	8,7	8,9	9,2	9,6	9,7	9,6	9,4	9,2
11	 Люксембург	8,5	8,2	8,3	8,4	8,6	8,5	8,7	9,0	8,7
13	 Гонконг	8,4	8,2	8,1	8,3	8,3	8,3	8,0	8,2	7,9
14	 Ірландія	8,0	8,0	7,7	7,5	7,4	7,4	7,5	6,9	7,5
15	 Австрія	7,9	7,9	8,1	8,1	8,6	8,7	8,0	7,8	7,8
15	 Німеччина	7,9	8,0	7,9	7,8	8,0	8,2	7,7	7,3	7,4
17	 Барбадос	7,8	7,4	7,0	6,9	6,7	6,9			
17	 Японія	7,8	7,7	7,3	7,5	7,6	7,3	7,0	7,1	7,1
19	 Катар	7,7	7,0	6,5	6,0	6,0	5,9	5,6		
20	 Велика Британія	7,6	7,7	7,7	8,4	8,6	8,6	8,6	8,7	8,3
21	 Чилі	7,2	6,7	6,9	7,0	7,3	7,3	7,4	7,5	7,5
22	 Бельгія	7,1	7,1	7,3	7,1	7,3	7,4	7,6	7,1	6,6
22	 США	7,1	7,5	7,3	7,2	7,3	7,6	7,5	7,7	7,6
24	 Уругвай	6,9	6,7	6,9	6,7	6,4	5,9	5,5	5,1	5,1
25	 Франція	6,8	6,9	6,9	7,3	7,4	7,5	6,9	6,3	6,7
26	 Естонія	6,5	6,6	6,6	6,5	6,7	6,4	5,5	5,6	5,6
27	 Словенія	6,4	6,6	6,7	6,6	6,4	6,1	5,9	6,0	5,2

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
28	 Кіпр	6,3	6,6	6,4	5,3	5,6	5,7	5,4	6,1	
28	 ОАЕ	6,3	6,5	5,9	5,7	6,2	6,2	6,1	5,2	
30	 Ізраїль	6,1	6,1	6,0	6,1	5,9	6,3	6,4	7,0	7,3
30	 Іспанія	6,1	6,1	6,5	6,7	6,8	7,0	6,9	7,1	7,0
32	 Португалія	6,0	5,8	6,1	6,5	6,6	6,5	6,6	6,3	6,3
33	 Ботсвана	5,8	5,6	5,8	5,4	5,6	5,9	6,0	5,7	6,4
33	 Пуерто-Рико	5,8	5,8	5,8						
33	 Тайвань	5,8	5,6	5,7	5,7	5,9	5,9	5,6	5,7	5,6
36	 Бутан	5,7	5,0	5,4	5,0					
37	 Мальта	5,6	5,2	5,8	5,8	6,4	6,4			
38	 Бруней	5,5	5,5							
39	 Південна Корея	5,4	5,5	5,6	5,1	5,1	5,0	4,5	4,3	4,5
39	 Маврикій	5,4	5,4	5,5	4,7	5,1	4,2	4,1	4,4	4,5
41	 Коста-Рика	5,3	5,3	5,1	5,0	4,1	4,2	4,9	4,3	4,5
41	 Оман	5,3	5,5	5,5	4,7	5,4	6,3	6,1	6,3	
41	 Польща	5,3	5,0	4,6	4,2	3,7	3,4	3,5	3,6	4,0
44	 Домініка	5,2	5,9	6,0	5,6	4,5	3,0	2,9	3,3	3,2
45	 Кабо-Верде	5,1	5,1	5,1	4,9					
46	 Литва	5,0	4,9	4,6	4,8	4,8	4,8	4,6	4,7	4,8
46	 Макао	5,0	5,3	5,4	5,7	6,6				
48	 Бахрейн	4,9	5,1	5,4	5,0	5,7	5,8	5,8	6,1	
49	 Сейшельські Острови	4,8	4,8	4,8	4,5	3,6	4,0	4,4		
50	 Йорданія	4,7	5,0	5,1	4,7	5,3	5,7	5,3	4,6	4,5
50	 Саудівська Аравія	4,7	4,3	3,5	3,4	3,3	3,4	3,4	4,5	
50	 Угорщина	4,7	5,1	5,1	5,3	5,2	5,0	4,8	4,8	4,9
53	 Чехія	4,6	4,9	5,2	5,2	4,8	4,3	4,2	3,9	3,7
54	 Кувейт	4,5	4,1	4,3	4,3	4,8	4,7	4,6	5,3	
54	 Південно- Африканська Республіка	4,5	4,7	4,9	5,1	4,6	4,5	4,6	4,4	4,8
56	 Малайзія	4,4	4,5	5,1	5,1	5,0	5,1	5,0	5,2	4,9
56	 Намібія	4,4	4,5	4,5	4,5	4,1	4,3	4,1	4,7	5,7
56	 Туреччина	4,4	4,4	4,6	4,1	3,8	3,5	3,2	3,1	3,2
59	 Латвія	4,3	4,5	5,0	4,8	4,7	4,2	4,0	3,8	3,7
59	 Словаччина	4,3	4,5	5,0	4,9	4,7	4,3	4,0	3,7	3,7
59	 Туніс	4,3	4,2	4,4	4,2	4,6	4,9	5,0	4,9	4,8
62	 Гана	4,1	3,9	3,9	3,7	3,3	3,5	3,6	3,3	3,9
62	 Республіка Македонія	4,1	3,8	3,6	3,3	2,7	2,7	2,7	2,3	
62	 Самоа	4,1	4,5	4,4	4,5					

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
62	 Хорватія	4,1	4,1	4,4	4,1	3,4	3,4	3,5	3,7	3,8
66	 Руанда	4,0	3,3	3,0	2,8	2,5	3,1			
67	 Італія	3,9	4,3	4,8	5,2	6,2	6,2	5,2		
68	 Грузія	3,8	4,1	3,9	3,4	2,8	2,3	2,0	1,8	2,4
69	 Бразилія	3,7	3,7	3,5	3,5	3,3	3,7	3,9	3,9	4,0
69	 Куба	3,7	4,4	4,3	4,2	3,5	3,8	3,7	4,6	
69	 Румунія	3,7	3,8	3,8	3,7	3,1	3,0	2,9	2,8	2,6
69	 Чорногорія	3,7	3,9	3,4	3,3					
73	 Болгарія	3,6	3,8	3,6	4,1	4,0	4,0	4,1	3,9	4,0
73	 Вануату	3,6	3,2	2,9	3,1					
73	 Панама	3,6	3,4	3,4	3,2	3,1	3,5	3,7	3,4	3,0
73	 Сальвадор	3,6	3,4	3,9	4,0	4,0	4,2	3,7	3,4	3,2
73	 Тринідад і Тобаго	3,6	3,6	3,6	3,4	3,2	3,8	4,2	4,6	4,9
78	 Греція	3,5	3,8	4,7	4,6	4,4	4,3	4,3	4,3	4,2
78	 КНР	3,5	3,6	3,6	3,5	3,3	3,2	3,4	3,4	3,5
78	 Колумбія	3,5	3,7	3,8	3,8	3,9	4,0	3,8	3,7	3,6
78	 Лесото	3,5	3,3	3,2	3,3	3,2	3,4			
78	 Перу	3,5	3,7	3,6	3,5	3,3	3,5	3,5	3,7	3,4
78	 Сербія	3,5	3,4	3,4	3,0	2,8	2,7	2,3		
78	 Таїланд	3,5	3,4	3,5	3,3	3,6	3,8	3,6	3,3	3,2
85	 Малаві	3,4	3,3	2,8	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,9
85	 Марокко	3,4	3,3	3,5	3,5	3,2	3,2	3,2	3,3	3,7
87	 Албанія	3,3	3,2	3,4	2,9	2,6	2,4	2,5	2,5	2,5
87	 Індія	3,3	3,4	3,4	3,5	3,3	2,9	2,8	2,8	2,7
87	 Ліберія	3,3	3,1	2,4	2,1		2,2			
87	 Ямайка	3,3	3,0	3,1	3,3	3,7	3,6	3,3	3,8	4,0
91	 Боснія і Герцеговина	3,2	3,2	3,3	2,9	2,9	3,1	3,3		
91	 Гамбія	3,2	2,9	1,9	2,3	2,5	2,7	2,8	2,5	
91	 Гватемала	3,2	3,4	3,1	2,8	2,6	2,5	2,2	2,4	2,5
91	 Джибуті	3,2	3,0	2,9						
91	 Кірибаті	3,2	2,8	3,1	3,3	3,7				
91	 Свазіленд	3,2	3,6	3,6	3,3	2,5	2,7			
91	 Шрі-Ланка	3,2	3,1	3,2	3,2	3,1	3,2	3,5	3,4	3,7
98	 Буркіна-Фасо	3,1	3,6	3,5	2,9	3,2	3,4			
98	 Єгипет	3,1	2,8	2,8	2,9	3,3	3,4	3,2	3,3	3,4
98	 Мексика	3,1	3,3	3,6	3,5	3,3	3,5	3,6	3,6	3,6
101	 Домініканська Республіка	3,0	3,0	3,0	3,0	2,8	3,0	2,9	3,3	3,5
101	 Замбія	3,0	3,0	2,8	2,6	2,6	2,6	2,6	2,5	2,6
101	 Сан-Томе і Принсіпі	3,0	2,8	2,7	2,7					

Продовження додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
101	 Тонга	3,0	3,0	2,4	1,7					
105	 Алжир	2,9	2,8	3,2	3,0	3,1	2,8	2,7	2,6	
105	 Аргентина	2,9	2,9	2,9	2,9	2,9	2,8	2,5	2,5	2,8
105	 Казахстан	2,9	2,7	2,2	2,1	2,6	2,6	2,2	2,4	2,3
105	 Молдова	2,9	3,3	2,9	2,8	3,2	2,9	2,3	2,4	2,1
105	 Сенегал	2,9	3,0	3,4	3,6	3,3	3,2	3,0	3,2	3,1
110	 Бенін	2,8	2,9	3,1	2,7	2,5	2,9	3,2		
110	 Болівія	2,8	2,7	3,0	2,9	2,7	2,5	2,2	2,3	2,2
110	 Габон	2,8	2,9	3,1	3,3	3,0	2,9	3,3		
110	 Індонезія	2,8	2,8	2,6	2,3	2,4	2,2	2,0	1,9	1,9
110	 Косово	2,8								
110	 Соломонові Острови	2,8	2,8	2,9	2,8					
116	 В'єтнам	2,7	2,7	2,6	2,6	2,6	2,6	2,4	2,4	
116	 Гаяна	2,7	2,6	2,6	2,5	2,5				
116	 Ефіопія	2,7	2,6	2,4	2,4	2,2	2,3	2,5	3,5	
116	 Малі	2,7	3,1	2,7	2,8	2,9	3,2	3,0		
116	 Мозамбік	2,7	2,6	2,8	2,8	2,8	2,8	2,7		
116	 Монголія	2,7	3,0	3,0	2,8	3,0	3,0			
116	 Танзанія	2,7	3,0	3,2	2,9	2,9	2,8	2,5	2,7	
123	 Вірменія	2,6	2,9	3,0	2,9	2,9	3,1	3,0		
123	 Еритрея	2,6	2,6	2,8	2,9	2,6	2,6			
123	 Мадагаскар	2,6	3,4	3,2	3,1	2,8	3,1	2,6	1,7	
123	 Нігер	2,6	2,8	2,6	2,3	2,4	2,2			
127	 Білорусь	2,5	2,0	2,1	2,1	2,6	3,3	4,2	4,8	
127	 Еквадор	2,5	2,0	2,1	2,3	2,5	2,4	2,2	2,2	
127	 Ліван	2,5	3,0	3,0	3,6	3,1	2,7	3,0		
127	 Нікарагуа	2,5	2,5	2,6	2,6	2,6	2,7	2,6	2,5	
127	 Сирія	2,5	2,1	2,4	2,9	3,4	3,4	3,4		
127	 Східний Тимор	2,5	2,2	2,6	2,6					
127	 Уганда	2,5	2,6	2,8	2,7	2,5	2,6	2,2	2,1	
134	 Азербайджан	2,4	1,9	2,1	2,4	2,2	1,9	1,8	2,0	
134	 Бангладеш	2,4	2,1	2,0	2,0	1,7	1,5	1,3	1,2	
134	 Гондурас	2,4	2,6	2,5	2,5	2,6	2,3	2,3	2,7	
134	 Зімбабве	2,4	1,8	2,1	2,4	2,6	2,3	2,3	2,7	
134	 Нігерія	2,4	2,7	2,2	2,2	1,9	1,6	1,4	1,6	
134	 Сьєрра-Леоне	2,4	1,9	2,1	2,2	2,4	2,3	2,2		
134	 Того	2,4	2,7	2,3	2,4					
134	 Україна	2,4	2,2	2,5	2,8	2,6	2,2	2,3	2,4	
134	 Філіппіни	2,4	2,3	2,5	2,5	2,5	2,6	2,5	2,6	
143	 Мавританія	2,3	2,8	2,6	3,1					
143	 Мальдіви	2,3	2,8	3,3						

Закінчення додатка Б

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
143	 Пакистан	2,3	2,5	2,4	2,2	2,1	2,1	2,5	2,6	
146	 Гаїті	2,2	1,4	1,6	1,8	1,8	1,5	1,5	2,2	
146	 Ємен	2,2	2,3	2,5	2,6	2,7	2,4	2,6	2,4	
146	 Іран	2,2	2,3	2,5	2,7	2,9	2,9	3,0		
146	 Камерун	2,2	2,3	2,4	2,3	2,2	2,1	1,8	2,2	
146	 Кот-д'Івуар	2,2	2,0	2,1		1,9	2,0	2,1	2,7	
146	 Лівія	2,2	2,6	2,5	2,7	2,5	2,5	2,1		
146	 Непал	2,2	2,7	2,5	2,5	2,5	2,8			
146	 Парагвай	2,2	2,4	2,4	2,6	2,1	1,9	1,6	1,7	
154	 Гвінея-Бісау	2,1	1,9	2,2						
154	 Камбоджа	2,1	1,8	2,0	2,1	2,3	1,5	1,3	1,2	
154	 Кенія	2,1	2,1	2,1	2,2	2,1	2,1	1,9	1,9	
154	 Коморські Острови	2,1	2,5	2,6						
154	 Конго	2,1	1,9	2,1	2,2	2,3	2,3	2,2		
154	 Лаос	2,1	2,0	1,9	2,6	3,3				
154	 Папуа Нова Гвінея	2,1	2,0	2,0	2,4	2,3	2,6	2,1		
154	 Росія	2,1	2,1	2,3	2,5	2,4	2,8	2,7	2,7	
154	 Таджикистан	2,1	2,0	2,1	2,2	2,1	2,0	1,8		
154	 Центральноафри канська Республіка	2,1	2,0	2,0	2,4					
164	 Венесуела	2,0	1,9	2,0	2,3	2,3	2,3	2,4	2,5	
164	 Гвінея	2,0	1,6	1,9	1,9					
164	 Киргизстан	2,0	1,8	2,1	2,2	2,3	2,2	2,1		
164	 ДР Конго	2,0	1,8	1,9	2,0	2,1	2,0			
168	 Ангола	1,9	2,2	1,9	2,2	2,0	2,0	1,8	1,7	
168	 Екваторіальна Гвінея	1,9	1,7	1,9	2,1	1,9				
170	 Бурунді	1,8	1,9	2,5	2,4	2,3				
171	 Чад	1,7	1,6	1,8	2,0	1,7	1,7			
172	 Судан	1,6	1,6	1,8	2,0	2,1	2,2	2,3		
172	 Туркменістан	1,6	1,8	2,0	2,2	1,8	2,0			
172	 Узбекистан	1,6	1,8	1,7	2,7	2,2	2,3	2,4	2,9	
175	 Ірак	1,5	1,3	1,5	1,9	2,2	2,1	2,2		
176	 Афганістан	1,4	1,5	1,8		2,5				
176	 М'янма	1,4	1,3	1,4	1,9	1,8	1,7	1,6		
178	 Сомалі	1,1	1,0	1,4		2,1				
95	 Беліз		2,9	3,0	3,5	3,7	3,8	4,5		
96	 Гренада			3,4	3,5					
97	 Сент-Вінсент і Гренадини		6,4	6,5	6,1					
98	 Сент-Люсія		7,0	7,1	6,8					

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1 Теоретичні основи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки.....	6
1.1. Обліково-аналітична інформація як визначальний чинник забезпечення економічної безпеки	6
1.2. Понятійний апарат "обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки".....	12
1.3. Склад обліково-аналітичної системи підприємства та її функції.....	17
Питання для самостійного опрацювання.....	22
Контрольні запитання для самодіагностики	22
Розділ 2 Методичний інструментарій обліково-аналітичного забезпечення системи економічної безпеки.....	23
2.1. Методи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки	23
Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки підприємства	25
2.2. Методичні підходи до оцінювання економічної безпеки регіону та галузі	30
2.3. Методика та показники оцінювання економічної безпеки України.....	38
Оцінювання економічної безпеки на прикладі будівельного підприємства	49
Практичні завдання до розділу 2.....	66
Питання, для самостійного опрацювання.....	72
Контрольні запитання для самодіагностики	73
Питання для дискусій.....	74
Розділ 3 Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки організації.....	75
3.1. Аналіз загроз економічній безпеці організації.....	75
3.2. Технологія оброблення облікової інформації для забезпечення економічної безпеки організації.....	89
3.3. "Чорна" бухгалтерія: причини, методи виявлення та способи боротьби.....	92
Практичні завдання до розділу 3.....	95
Питання для самостійного опрацювання.....	132

Контрольні запитання для самодіагностики	132
Питання для дискусій.....	132
Розділ 4 Інформаційно-аналітичне забезпечення перевірки надійності контрагентів	133
4.1. Ведення оперативно-комерційної роботи щодо перевірки надійності потенційних та реальних контрагентів	133
4.2. Документування процесу пошуку контрагентів.....	134
4.3. Ведення ефективної договірної роботи з контрагентами	136
4.4. Претензійно-позовна робота та виконання судових рішень на підприємстві	138
Приклад коригування договору оцінювання майна для захисту оцінювача.....	141
Практичні завдання до розділу 4.....	145
Контрольні запитання для самодіагностики	150
Розділ 5 Виявлення шахрайства з фінансовою звітністю.....	151
5.1. Сутність шахрайства та його типові ознаки.....	151
5.2. Ознаки шахрайства з фінансовими документами	155
Практичні завдання до розділу 5.....	160
Питання для самостійного опрацювання.....	164
Контрольні запитання для самодіагностики	164
Питання для дискусій.....	164
Розділ 6 Перевірка достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності	165
6.1. Перевірка достовірності обліково-звітної інформації.....	165
6.2. Взаємодія з державними контролюючими і правоохоронними органами	179
Практичні завдання до розділу 6.....	182
Питання для самостійного опрацювання.....	185
Контрольні запитання для самодіагностики	185
Розділ 7 Запобігання фальсифікації даних бухгалтерського обліку	186
7.1. Організація системи протидії шахрайству	186
7.2. Протидія фінансовому шахрайству в компаніях.....	196
7.3. Внутрішнє розслідування шахрайства на підприємстві	202
Практичні завдання до розділу 7.....	207
Питання для самостійного опрацювання.....	208
Рекомендована література.....	209
Додатки.....	217

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Петряєва Зоя Федорівна
Іващенко Ганна Анатоліївна

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Навчально-практичний посібник

Самостійне електронне текстове мережеве видання

Відповідальний за видання *І. П. Отенко*

Відповідальний редактор *М. М. Оленич*

Редактор *В. О. Бутенко*

Коректор *Т. А. Маркова*

План 2017 р. Поз. № 7-ЕНП. Обсяг 242 с.

Видавець і виготовлювач – ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-А

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
ДК № 4853 від 20.02.2015 р.*